T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GELENEĞİN AKTARIMI BAĞLAMINDA İSTANBUL CEMEVLERİNDEKİ EĞİTİM FAALİYETLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

ALMİRA KOÇ
19723006

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. AYNUR KOÇAK

İSTANBUL
2022

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GELENEĞİN AKTARIMI BAĞLAMINDA İSTANBUL CEMEVLERİNDEKİ EĞİTİM FAALİYETLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

ALMİRA KOÇ
19723006
ORCID NO: 0000-0003-2956-0119

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. AYNUR KOÇAK

İSTANBUL
2022

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GELENEĞİN AKTARIMI BAĞLAMINDA İSTANBUL CEMEVLERİNDEKİ EĞİTİM FAALİYETLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

ALMİRA KOÇ
19723006

Tezin Savunulduğu Tarih: 14.09.2022
Tez Oy Birliği ile Başarılı Bulunmuştur

Unvan Ad Soyad

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Aynur Koçak
Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Mehmet Açа
Doç. Dr. Meriç Harmancı

İSTANBUL
EYLÜL 2022

ÖZ

Geleneğin Aktarımı Bağlamında İstanbul Cemevlerindeki Eğitim Faaliyetleri Üzerine Bir İnceleme
Almira Koç
Eylül, 2022

1960'lı yıllarda kırsal bölgelerden kentlere doğru başlayan göç dalgası çeşitli etnik inanışta olan grupların kentlerde bir araya gelmesinin, bir arada yaşamayı deneyimlemesinin önünü açmış, toplumsal yapıda değişikliklere neden olmuştur. Yoğun olarak kırsal bölgelerde yaşayan, kendine has inanç, ritüel ve geleneklere sahip olan ve kapalı bir toplum yapısı sergileyen Alevi toplumu da bu göç yolculuğuna katılmış, kentlerde hatırı sayılır derecede Alevi nüfusu toplanmaya başlamıştır. Bu durum zaman içerisinde Alevilerin kamusal alanlarda temsil edilme, gelenek ve ritüellerini devam ettirme ihtiyacını doğurmuş, dernek ve vakıflar aracılığıyla kurumsallaşan Aleviler cemevlerini kurmuştur.

Çalışmada literatür taraması ve İstanbul'da yer alan altı cemevinde gerçekleştirilen mülakatlardan elde edilen verilerden yola çıkılarak cemevlerindeki eğitim faaliyetleri incelenmiştir. Geleneğin aktarılmasında rol üstlenen semah, bağlama, zâkirlik gibi kurslar üzerinde durularak bu kursların geleneğin aktarılmasında üstlendikleri rol ve mevcut durumda Alevi geleneğinin aktarılmasında karşılaşılan problemler, saha çalışmasından elde edilen veriler ışığında değerlendirilmiştir. En büyük sorunun genç kuşakların cemevlerine olan ilgisizliği olduğu görülmüştür. Geleneğin aileden ziyade daha kurumsal ve profesyonel bir zeminde olan bu eğitimler üzerinden aktarılmaya çalışılması, varılan önemli sonuçlar arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, Gelenek, Aktarım, Eğitim, Kent

ABSTRACT

A STUDY ON EDUCATION ACTIVITIES IN ISTANBUL DJEMEVIS IN THE CONTEXT OF TRANSFER OF TRADITION

Almira Koç
September, 2022

Migration wave that started from rural areas to cities in the 1960s paved the way for groups of various ethnic and religious beliefs to come together in cities, to experience living together, and caused changes in the social structure. The Alevi community, which mainly lives in rural areas, has its own beliefs, rituals and traditions and exhibits a closed society structure, also participated in this migration journey, and a considerable Alevi population began to gather in the cities. This situation led to the need for Alevis to be represented in public spaces and to continue their traditions and rituals over time, and Alevis, who were institutionalized through associations and foundations, established their djemevis.

In this context, the educational activities in the djemevis were examined based on the data obtained from the literature review and the interviews conducted in six djemevis in Istanbul. In the study, courses such as semah, baglama and zakirlik, which play a role in the transmission of the tradition, were emphasized, and the role of these courses in the transmission of the tradition and the problems encountered in the transmission of the Alevi tradition in the current situation were evaluated in the light of the data obtained from the field study. In this direction, it has been seen that the biggest problem is the indifference of the younger generations to djemevis. It is among the important results that the tradition is tried to be transferred through these courses, which are on a more institutional and professional basis rather than family.

Keywords: Alevism, Tradition, Transfer, Education, Urban

ÖN SÖZ

"Geleneğin Aktarımı Bağlamında İstanbul Cemevlerindeki Eğitim Faaliyetleri Üzerine Bir İnceleme" isimli bu tezin konusu kent ortamlarında bulunan cemevlerinde gerçekleştirilen eğitim faaliyetlerini gelenek aktarımı çerçevesinde incelemektir. Bu noktada çalışma; sahip olduğu nüfusu, cemevi sayısı, kültürel çeşitliliği ve cemevlerinin sunduğu imkânlar dahilinde İstanbul şehri içerisinde gerçekleştirilmiştir.

Alevilik çalışmaları genel olarak incelendiğinde özellikle 1990'lı yıllardan itibaren Alevi kültürünün çeşitli disiplin tarafından incelendiği görünmektedir.1960'lı yıllardan itibaren daha iyi sağlık, eğitim, ekonomik vb. şartlara ulaşmak amacıyla kırsal bölgelerden kent ortamlarına doğru başlayan yoğun bir göç dalgası olduğu bilinmektedir. 2. Dünya savaşının da etkisiyle kentlerde azalan insan sayısına rağmen iş gücüne gereksinim duyan büyük kentler gerek yurt içi gerek yurt dışından yoğun göç almaya başlamış yaşam tarzları ve kültürleri çoğunlukla kırsal bölgelerle şekillenen Alevi toplulukları da bu göç dalgalarından etkilenerek kent ortamlarına göç etmeye başlamıştır. Alevilerin kırsal bölgelerde merkezi otoriteden, diğer kültürlerden nispeten uzak köy/topluluk halindeki yaşamları kent ortamlarına gelince değişmeye ihtiyaç duymuştur. Zira kırsal bölgede köy içerisinde kenti kültürüyle etkileşim içerisinde olan, ibadet ve ritüellerini rahatlıkla gerçekleştiren Alevi toplulukları kent ortamlarına gelindiğinde kimi zaman farklı bölgelere dağılmış, ekonomik anlamda, eğitim anlamında yaşamlarını sürdürebilmek adına gündelik hayat mücadelesine girişmiş, kendi ritüel ve kültürlerine çoğunlukla yabancı olan farklı kültürlerle etkileşime geçmiştir. Alevi ritüellerinin çoğunlukla sosyallik bir başka deyişle bireyden çok topluluk ile yapılan ritüelleri kapsaması ve bunun için mekânlara ihtiyaç duyulması da gelenek ve ritüellere karşı aksamalara neden olmuştur. Bu açıdan kentlere gelen ilk Alevi toplulukların kentlere alışması, uyum sağlaması için zaman gerekmiş, kendilerini gizleme, ritüelleri gerçekleştirememe gibi durumlarla karşı karşıya kalmışlardır.

1980'li yıllara gelindiğinde tüm dünyayı etkisi altına alan liberalleşme, küreselleşme, kimlik hareketleri vb. siyasal ve sosyoekonomik görüşlerin yanı sıra 1993 yılına kadar birbirini izleyen Maraş, Çorum ve son olarak Sivas olayları Alevilerin kent ortamlarında kimliklerini gösterme, hak talep etme ve bu doğrultuda cemevlerini kurma süreçlerini başlatmıştır. Bu bakımdan 1980'li yıllardan itibaren Alevi toplulukları arasında başlayan dernek ve vakıf kurma faaliyetlerinin bir sonucu olarak bir araya gelip örgütlenen Alevi toplulukları; cemevleri kurmaya başlamış, kent ortamlarındaki görünürlüklerini, kimlik ve ritüellerini ortaya koymaya başlamıştır. Gerek ulusal gerek uluslararası mecralarda Alevi kimliklerini ve buna bağlı hak taleplerini duyurmaya başlamışlardır. Kırsal bölgelerde gelişen geleneksel Aleviliğin kent ortamlarında geçirmeye başladığı bu dönüşüm ve dönemin yaşanan olayları bir arada değerlendirildiğinde Alevilik çalışmalarının 1990'lı yıllardan itibaren neden hız kazandığı ve yaygınlaştığı daha iyi anlaşılmaktadır. Alevilik çalışmaları Alevi ritüelleri, sosyal yapısı, kültürel yapısı, Alevilik değerleri, Alevilerin dini ve siyasal hak talepleri vb. gibi çeşitli konulara odaklansa da bu

çalışmalar içerisinde cemevlerinin diğer çalışma alanlarına göre daha az yer kapsadığı görülmektedir. Bu noktada söz konusu bu çalışma cemevleri ve buradaki eğitim faaliyetlerine odaklanarak kent ve gelenek odaklı Alevilik çalışmalarına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Cemevi; cem ritüelinin yapıldığı yer, Alevilerin toplanma alanı, kültürel ve dini etkinlikler için ortak mekân olmanın yanında Aleviler tarafından ibadethane olarak tanımlanmaktadır. Zira cemevlerinde cem ritüelleri, cenaze hizmetleri, lokma ve kırk yemekleri, nikah ve musayıplık ritüelleri gibi çeşitli dini ritüeller gerçekleştirilmektedir. Bunun yanı sıra çeşitli kültür-sanat etkinlikleri, eğitim faaliyetleri ile Alevi kültürü açısından kültür merkezi işlevini de üstlenmektedir. Bu nedenle cemevlerinin tabelalarında çoğunlukla cem ve kültür evi ibareleri görünmektedir. Bu açıdan geleneksel Alevilik içerisinde ocak yapılanması ile aktarım sağlanan kültürel ve dini kodlar, kent ortamına gelindiğinde cemevleri aracılığıyla aktarılmaya devam edildiği söylenebilir. Ayrıca cemevlerinin dini, kültürel ve sosyal açıdan birçok işlevi barındırması, çok katmanlı bir yapıya sahip olması farklı açılardan inceleme gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Cemevleri üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde çalışmaların büyük çoğunluğunun nitel araştırmalara dahil edildiği; saha çalışması, gözlem ve mülâkat tekniklerinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca cemevleri üzerine yapılan tez çalışmalarının ve makalelerin büyük bir çoğunluğunun İstanbul'da bulunan cemevleri kapsadığı dikkatleri çekmektedir. İstanbul'un sahip olduğu Alevi nüfusu, cemevi sayısı, Alevi hareketleri açısından gerçekleştirilen faaliyetlerin yoğunluğu düşünüldüğünde sıklıkla örneklem olarak seçilmesi şaşırtıcı değildir. Cemevlerine yönelik daha önce yapılan çalışmalara bakıldığında; kuruluş süreci, kimlik ve mekân politikaları açısından incelenmesi, göstergebilimsel incelenmesi, mevcut cemevleri faaliyetleri, kültürel aktarım gibi çeşitli yönlere odaklanıldığı görülmektedir. Bu çalışma ise cemevlerinde verilen eğitim faaliyetlerinin kent ortamında yeniden yapılanan Alevi kültürü açısından geleneğin aktarımına katkı sağlayıp sağlamadığı, bu eğitim faaliyetlerinin cemevleri açısından nasıl değerlendirildiği, eğitimlerin içeriği ve biçiminin gelenek aktarımını etkileyip etkilemediği ve gelenek aktarımı sırasında karşılaşılan problemlerin neler olduğunu ortaya koyabilmek hedeflemekte ve cemevleri açısından Alevi çalışmaları literatürüne katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu amaç ve hedefler doğrultusunda çalışma İstanbul içerisinde Avrupa ve Anadolu yakasından seçilen üçer adet cemevlerinde gerçekleştirilen saha çalışması verilerinin literatür verileriyle desteklenip değerlendirilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Çalışma 6 başlık halinde sunulmaktadır. Giriş bölümü araştırmanın konusu, amaçları, araştırma alanına ilişkin literatür verileriyle konuya hazırlık aşamasını kapsamaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Alevilik tarihine ve Alevi kültürüne ilişkin genel bir bakış açısı sunmak amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda Alevi-Kızılbaş terimlerinin kökenlerinden başlayarak Alevilerin bulunduğu coğrafyalar, Anadolu Aleviliği, Osmanlı-Kızılbaş ilişkileri ve günümüz Aleviliğine değin çeşitli konu başlıklarında farklı disiplin kaynaklarından yararlanarak genel bir çerçeve ortaya konulmuştur. Çalışmanın üçüncü bölümü gelenek ve kavramlarına odaklanmış, kavramlar çerçevesinde Alevi gelenek ve kültürüne ilişkin belli başlı simge ve değerler hakkında bilgiler verilmekte, teorik kavramlar somutlaştırılmaya çalışılmaktadır.

Çalışmanın dördüncü bölümü eğitim faaliyetlerine geçmeden önce cemevi yapılarını yapılan çalışmaları, cemevlerinin kökeni, tarihi, sosyal ve kültürel değerleri,

kurumsallaşma ve örgütlenme süreçleri ve işlevleri açısından ele almaktadır. Çalışmanın beşinci bölümü bir önceki bölümlerde ele alınan Alevilik, gelenek, cemevi kavramlarını çalışma çerçevesinde yapılan saha çalışması verilerini bir araya getirerek sunmayı hedeflemektedir. Bu aşamada örneklem olarak seçilen cemevlerine ilişkin verilen bilgilerin yanında, cemevlerinde verilen eğitimler, bu eğitimlerin sınıflandırılması, çalışma kapsamında hangi eğitimlere neden odaklanıldığı, eğitim faaliyetlerinin içeriği ve gelenek aktarımı ve karşılan problemler açısından bazı değerlendirmeler ortaya konulmuştur.

Çalışmanın altıncı ve son aşaması sonuç bölümü olup çalışma kapsamında elde edilen verilerin bir araya getirilerek değerlendirilmesi, verilerin bütüncül bir şekilde ele alınarak cemevlerinde verilen eğitim faaliyetlerinin gelenek aktarımındaki yeri, önemi ve sürece ilişkin problemlere dair görüşleri içermektedir. Bu bölümle birlikte çalışma tamamlanmış olup okuyucunun takdirine sunulmuştur.

Alevilik bitmez tükenmez kaynaklara sahip bir kuyu gibidir, bense bu çalışmayla o kuyuya olsa olsa birkaç milim ip sarkıtmışımdır. Çalıştığım bu süreç, beni çok heyecanlandırdı ve çalışmaktan gerçekten keyif aldım. Öğrendikçe sadece akademik anlamda değil insan olarak da kendime çok şey kattığım bir süreç oldu. Bu yüzden görüşmelerimiz sırasında benden samimiyetini, güler yüzünü eksik etmeyen tüm cemevi yöneticilerine, dedelerine, eğitmenlerine minnettarım, liste oldukça uzun tek tek sayamayacağı için özür dilerim ama ayırdıkları her vakit, kattıkları her bir harf her bir kelâm için teşekkürü borç bilirim. Ayrıca eğitim de dahil hayatımın her anında bana önce insan olabilmeyi öğreten çok sevgili babam Zeynel Abidin Koç'a, çocukluğumdan beri anlattığı masallarla, öykülerle, okuduğu kitaplarla aslında beni bu bölüme hazırlayan annem Zekiye Koç'a, beni destekleyen kardeşim Şehriban Koç'a, kendi lisansüstü deneyimlerinin her bir anını benimle paylaşan her zaman önümde bir rehber olan teyzem Serap Kamacı'ya, her daim beni destekleyen, kendimden şüpheye düştüğümde başarabilirsin, yapabilirsin nidalarıyla yüzümü gülümseten hayatımda oldukları için kendimi çok şanslı hissettiğim isimlerini tek tek sayamayacağım akrabalarıma, arkadaşlarıma çok teşekkür ederim. Siz olmasaydınız bugün ne bu ön söz yazılabilirdi ne de bu tez var olabilirdi. Son olarak yüksek lisans eğitimime başladığım andan itibaren bana inanan, Yıldız Teknik Üniversitesi'nde gerçekleştirilen 221K292 numaralı "Kent Aleviliğinde Geleneği Yeniden İnşa Etmek ve Sürdürmek: İstanbul Cemevleri Üzerine Bir İnceleme isimli TUBİTAK projesi kapsamında bu tezi çalışmam konusunda bana destek olan değerli danışmanım Prof. Dr. Aynur Koçak'a, tüm kalbimle teşekkür ederim. Proje kapsamında gerçekleştirilen bu çalışma için TUBİTAK kurumuna da desteklemelerinden ötürü teşekkür ederim. Bazen bir kişiye inanmak o kişinin yüreğinde hiç sönmeyecek bir yıldız doğurur, yüreğimi yıldızlarla donatan herkese tüm kalbimle minnettarım.

İstanbul; Eylül, 2022 Almira KOÇ

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **iii**
ABSTRACT ..... **iv**
ÖN SÖZ ..... **v**
İÇİNDEKİLER ..... **viii**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **x**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **xi**
KISALTMALAR ..... **xii**
1. GİRİŞ **1**
1.1. Araştırmanın Konusu 2
1.2. Araştırmanın Yöntemi 2
1.3. Kapsam ve Sınırlılıklar 3
1.4. Konu ile İlgili Yapılmış Çalışmalar 3
1.5. Tezler 5
1.5.1. Makaleler 6
1.5.2. Kitaplar 7
1.6. Kullanılan Değerlendirme Yöntemi 7

2. GENEL HATLARIYLA ALEVİLİK **8**
2.1. Alevi(lik) ve Kızılbaş(lık) Terimlerinin Anlamı ve Kökeni 8
2.1.1. Alevilerin Yaşadığı ve Yoğun Bulunduğu Coğrafyalar 12
2.2. Aleviliğin Doğuşu ve Yayılışına İlişkin Genel Bilgiler 15
2.2.1. İslamiyet'in Doğuşu, İslam Tarihi ve Alevilik Açısından Bazı Önemli Gelişmeler 16
2.2.2. Müslüman Türkler, Anadolu'ya Göç ve Kızılbaş-Osmanlı İlişkileri 20
2.2.2.1. Türkler'in İslamiyet ile Tanışması 20
2.2.2.2. Türkler 'in Anadolu'ya Göçü ve Anadolu'nun İslamlaşması 21
2.2.2.3. Osmanlı- Bektaşi ve Kızılbaş İlişkisi 27
2.2.2.4. Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Aleviler 32

3. ALEVİLİK VE GELENEK: TEMEL KAVRAM VE ÖGELER **36**
3.1. Geleneğin Tanımı ve Özellikleri 36
3.1.1. Gelenek ve Kültür Arasındaki İlişki 38
3.1.2. Geleneğin ve Kültürün Aktarımı 39
3.2. Alevi Gelenek ve Kolektif Belleğinde Yer Alan Bazı Temel Kavramlar 45
3.2.1. Hak-Muhammed-Ali 45
3.2.2. Alevilikte On İki İmam ve Zülfikar 46
3.2.3. Alevilikte Lokma ve Kurban 48

3.2.4. Alevilikte Dede ve Ocak Kavramı 49

4. ALEVİ İNANÇ VE GELENEĞİNDE CEMEVİ ÜZERİNE 52
4.1. Lisansüstü Akademik Literatürde Cemevleri Üzerine Yapılan Çalışmalar 52
4.2. Cemevlerinin Kökeni ve Tarihi Yolculuğu 53
4.3. Köyden Kente Göç'ün Getirdikleri: Cemevlerinin Kurumsallaşma Süreci 57
4.4. Cemevlerinin Statü Meselesi 61
4.5. Cemevlerinin İşlevleri 64
4.5.1. Cemevlerinin Kimlik İnşa Edici İşlevi 64
4.5.2. Cemevlerinin Dini İşlevi 65
4.5.3. Cemevlerinin Sosyo-Kültürel İşlevi 65
4.5.4. Cemevlerinin Hukuki İşlevi 66
4.5.5. Cemevlerinin Sosyal Dayanışma/Beraberlik İşlevi 66
4.5.6. Cemevlerinin Eğitim işlevi 67

5. CEMEVLERİ VE EĞİTİM: GELENEĞİ AKTARMAK İÇİN VERİLEN EĞİTİMLER 69
5.1. Cemevlerinde Verilen Eğitim Faaliyetleri 69
5.2. Örneklem Alanı Olarak Seçilen Cemevlerine Dair Genel Bilgiler 72
5.2.1. Avrupa Yakasında Bulunan Cemevleri 73
5.2.1.1. Garip Dede Cemevi/Dergâhı 73
5.2.1.2. Bağcılar Cemevi 74
5.2.1.3. Karacaören Köyü Derneği Veli Baba Cemevi 74
5.2.2. Anadolu Yakasında Bulunan Cemevleri 75
5.2.2.1. Şahkulu Sultan Cemevi 75
5.2.2.2. Kâzım Karabekir Cemevi 76
5.2.2.3. Ümraniye Cemevi 76
5.3. Geleneğin Aktarılması Açısından Önem Taşıyan Eğitim Faaliyetleri 77
5.3.1. Semah Eğitimleri 77
5.3.2. Zakirlik Eğitimleri 81
5.3.3. Bağlama Eğitimleri 85
5.3.4. Dedelik Eğitimleri 87
5.4. Eğitimler Üzerine Genel Bir Değerlendirme ve Geleneğin Aktarılması Sırasında Karşılaşılan Problemler 90

6. SONUÇ 97
KAYNAKÇA 106
EKLER 112

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1 Semah Eğitimlerinin Genel Aşamaları 79

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 İncelenen Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı 4

Şekil 2 Alevi/Kızılbaş Terimleri ve İlişkili Kavramlar..... 9

Şekil 3 Besim Atalay'ın Kitabının Son Kısmında Yer Verdiği Harita/ Bektaşi ve Alevilerin Bulundukları Yerleri Gösterir Haritadır..... 14

Şekil 4 Bağcılar Cemevinin Cem Salonundan Bir Görünüm 47

Şekil 5 Yıllar İçerisinde İstanbul Cemevlerindeki Sayının Artışı 59

Şekil 6 Cemevlerindeki Eğitim Faaliyetleri..... 70

Şekil 7 Garip Dede Cemevi 73

Şekil 8 Bağcılar Cemevi 74

Şekil 9 Şahkulu Sultan Cemevi..... 75

Şekil 10 Kâzım Karabekir Cemevi 76

KISALTMALAR

AİHM : Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
DKAB : Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi
Ed. : Editör
Hz. : Hazreti
Vb. : Ve benzeri
Vd. : Ve diğerleri

1. GİRİŞ

Türklerin Anadolu'ya gelip yerleşmeye başlaması ile Alevi kültürünün Anadolu'da etkisini göstermeye başlaması birbirine paralel bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Alevilik kültürü, İslamiyet'i algılayış, yaşayış biçimi ele alındığında yaygın Sünni İslam çizgisinden farklılık gösterdiği görülmektedir. Kırsal bölgelerde yoğunlaşan ve konar göçer Türkmen yaşam biçiminden oldukça etkilenen Alevi-Kızılbaş geleneği Türk tasavvuf edebiyatını da oldukça etkilemiştir. Kırsal bölgelerde Alevilik-Kızılbaşlık olarak yaygınlaşan bu dünya görüşünün ve yaşam biçiminin temelinde Hak-Muhammed-Ali sevgisi, hoşgörü, yardımseverlik, kendini bilme, doğa ve insana saygı gösterme gibi erdemler ön plana çıkmaktadır. Tüm bu değerler ve inançlar doğrultusunda gerçekleştirilen ritüellerde dede-talip ilişkisine bağlı bir hiyerarşinin bulunduğu, Zülfikar, on iki hizmet, telli kuran denilen bağlama gibi unsurların bu ritüellerin ayrılmaz bir parçası olarak adeta bütünleştikleri görülmektedir.

Cem, lokma, cenaze vb. ritüellerde yaratıcıya karşı olan sevginin, Hz. Muhammed, Hz. Ali, on iki imamlar ve çeşitli evliyalar aracılığıyla aktarıldığı gözlemlenmektedir. Söz konusu bu ritüellerin günümüzde cemevi, cem ve kültür merkezi, dergâh olarak adlandırılan kurumlarda gerçekleştirildiği bilinmektedir. Kırsal bölgelerde Alevilik-Kızılbaşlık olarak yaygınlaşan bu geleneğin kent ortamında daha yaygın olan Bektaşi geleneği ile ortak değer ve görüşlere, benzer unsurlara sahip olmasına karşın birbirinden ayrı iki farklı gelenek olduğu unutulmamalıdır. Eskiden Bektaşi dergâhları olan bazı mekânların bugün cemevi-dergâh adıyla iki geleneğe de hizmet etmesi, iki gelenekteki cem ritüellerindeki uygulamaların farklılık arz etmesi bu iki geleneğin tarihi süreç içerisinde birbirinden farklı yollar çizdiğini göstermektedir.

Her iki gelenek de geçen yüzyıllar içerisinde coğrafi, sosyoekonomik, siyasal şartların değişmesiyle değişim ve dönüşüm süreciyle karşı karşıya kalmıştır. Bu çalışma ise kırsal bölgelerde yoğun olarak yaşayan Alevilerin kent ortamlarına

taşındıkları süreçte yaşadığı değişim ve dönüşüm, geleneğin aktarıldığı bir mekân olarak ön plana çıkan cemevlerindeki eğitim faaliyetlerine odaklanarak ele almıştır.

1.1. Araştırmanın Konusu

"Geleneğin Aktarımı Bağlamında İstanbul Cemevlerindeki Eğitim Faaliyetleri Üzerine Bir İnceleme" başlığını taşıyan bu tezin odak noktasını İstanbul cemevleri ve bu cemevlerindeki eğitim faaliyetleri oluşturmaktadır. Alevilik tarihinde sosyal, kültürel ve dinî birçok işleve sahip olan cemevleri, çalışma kapsamında Alevilik gelenekleri ile bağlantılı olarak incelenmiştir. Kırsal hayattan kent ortamına göç eden Alevîlerin dini merkezlerini ve sosyalleşme ortamlarından birini oluşturan cemevleri ayrıca içerisinde yer alan semah, zâkirlik ve dedelik gibi eğitimleriyle okul işlevini de üstlenmiştir. Söz konusu bu eğitimler aracılığıyla cemevleri, gelenek aktarımını bilinçli olarak gerçekleştiren merkezler olarak dikkatleri çekmektedir.

Çalışmanın amacı özellikle 1960'lı yıllardan sonra büyük bir Alevi göçüne tanık olan İstanbul şehrinde yer alan cemevlerini gelenek aktarımı bağlamında incelemektir. Söz konusu araştırma yapılırken cemevlerinin çok katmanlı yapısını ortaya koymak, Alevilik içerisindeki tarihi ve konumunu göstermek de çalışmanın amaçları arasındadır. Çalışmada; kent ortamlarına taşınan Alevilerin geleneklerini aktarma biçimleri nelerdir? Cemevlerindeki eğitim faaliyetleri geleneğin aktarılmasında nasıl bir rol üstlenmektedir? Aktarım sırasında nasıl sorunlarla karşılaşılmaktadır? Bulundukları coğrafi konum, cemevine devamlı olarak gelen Alevi toplulukları ele alındığında geleneğin aktarım biçimleri ve ön planda tutulan değerler değişmekte midir? gibi soruların cevapları aranmaktadır.

1.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın nitel araştırma mahiyetinde olması göz önünde tutularak çalışma boyunca yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinden yararlanılmıştır. Öncelikle literatür taraması yöntemine başvurulmuş, daha sonra araştırma evreni ve örneklem alanı belirlenmiştir. Bu doğrultuda seçilen örneklem alanlarında yaş ve cinsiyet sınırlaması yapılmaksızın yarı yapılandırılmış mülakat yöntemine başvurulmuştur. Alana çıkıldığında görüşülen kişilerinin hepsinin erkek olması cemevlerindeki

yönetim ve eğitim kadrosundan ileri gelmekle birlikte 1942-1996 yılları aralığında doğmuş geniş bir yaş aralığına sahip kişilerle görüşülmüştür. Mülakatlar ses kaydına alınmış, örneklem alanları fotoğraflanmıştır. Ses dosyaları deşifre metinlere çevrilmiş, elde edilen veriler sınıflandırılmış, çalışma içerisinde bu verilerden yararlanılmıştır. Mülakatlardan elde edilen veriler literatür taramasından elde edilen verilerle desteklenmiştir.

1.3. Kapsam ve Sınırlılıklar

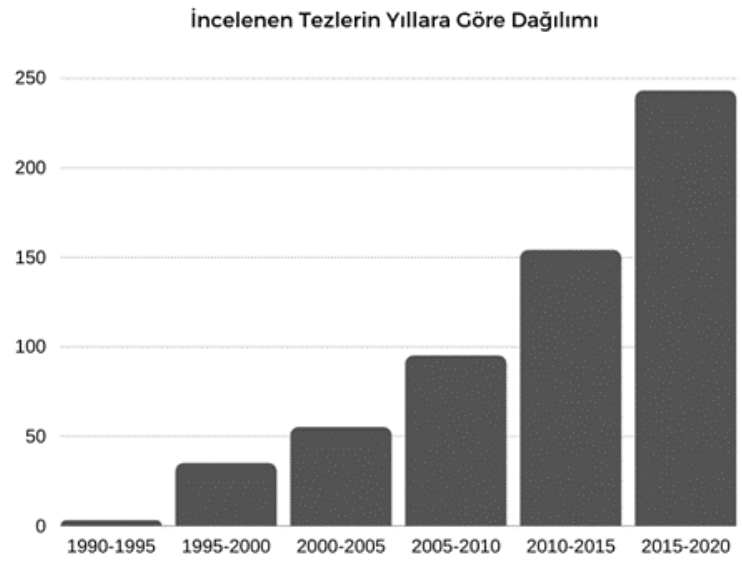
Araştırma için seçilen İstanbul şehri yaklaşık 16 milyon nüfusuyla oldukça büyük bir metropol kenttir. Çalışma; kırsal bölgeden kent ortamlarına göç eden Alevi topluluklarına odaklanması nedeniyle kentlere, büyük şehirlere ihtiyaç duymaktadır. İstanbul'un kalabalık nüfusu, çeşitli kültürleri barındırması, ekonomik çekiciliği nedeniyle aldığı göç dalgaları göz önüne alındığında çalışma için gerekli koşulları taşıdığı görülmüştür. Bu çerçevede saha çalışması İstanbul'un coğrafi büyüklüğü göz önüne alındığından Avrupa ve Anadolu yakalarının her birinde bulunan 3 cemevinde gerçekleştirilecek şekilde sınırlandırılmıştır.

1.4. Konu ile İlgili Yapılmış Çalışmalar

Alevilik çalışmaları söz konusu olduğunda ilahiyat, sosyoloji, antropoloji gibi sosyal bilim dalları ön plana çıkmaktadır. Alevilerin kent ortamlarına taşınma süreçleri 1960'lı yıllardan itibaren hız ve yoğunluk kazanmıştır. Bu doğrultuda Aleviler de kırsal bölgelerdeki varlıklarına nazaran toplumsal meselelerde, ekonomi, eğitim, sosyal alanlarda kent ortamlarında daha görünür olmaya başlamışlardır. 1980'li yıllara gelindiğinde tüm dünyada etkisini gösteren küreselleşme, liberalleşme, ekonomik özgürlük, insan hakları, Avrupa birliği vb. konular ülkemizde de gündem haline gelmiş, siyasi ve bilimsel tartışmalarda etkisini göstermiştir. Bu kavramlar tartışılırken 1960'lı yıllardan itibaren kent ortamlarına taşınan Alevilerin kent ortamdaki yeni kuşakları da eğitim, ekonomik gibi şartlar açısından kente yerleşen ilk nesli geride bırakmıştır. Eğitim seviyesi yüksek, belli bir ekonomik özgürlüğe sahip, çeşitli toplumsal statülere sahip bu yeni nesillerle birlikte kent ortamlarındaki varlıkları daha da görünür olan Aleviler kurumsallaşma sürecine girmişlerdir.

Yurt dışında yaşayan Aleviler tarafından yayımlanan Alevilik bildirgelerinin yanı sıra ülkemizde de çeşitli aydın ve sanatçıların desteğiyle bir Alevilik Bildirisinin 15 Mayıs 1990 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yayımlandığı bilinmektedir. Dahası bu kurumsallaşma süreci isimlerini Alevilerin temel değerlerinden alan çeşitli dernek, vakıfları da ortaya çıkarmıştır. Köy dernekleri, kültür ve tanıtma dernekleri vb. olarak ortaya çıkan bu ilk dernek ve vakıflar aracılığıyla cemevleri de 1980'lerin sonundan itibaren kurulmaya başlanmıştır. Kısaca özetlenen bu süreç ve faaliyetlerle birlikte akademide de Alevilere yönelik bir ilgi uyanmıştır. Bu ilgi, Koçak ve Koç'un 1990-2020 yılları arasında Türkiye Üniversitelerinde Alevilikle ilgili tezleri inceledikleri çalışmalarında yer alan ve aşağıda verilen tabloda net bir şekilde takip edilebilir.

Şekil 1 İncelenen Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: (Koçak ve Almira, 2021 Türkiye Üniversitelerinde Alevilikle İlgili Tezler Üzerine Bir İnceleme (1990-2020)

Görüldüğü üzere çalışmalar 2000'li yılların başlangıcından itibaren hız kazanmaktadır. 1980'li yılların etkilerinin yanı sıra, üniversite sayılarının dolayısıyla öğrenci ve akademisyen sayılarının artmasının Alevilik çalışmalarının popüler çalışma konularından biri haline gelmesinde rol aldığı söylenebilir. Alevilik araştırmalarının akademik camiada ne kadar ilgi uyandırdığı üniversitelere bağlı

kurulan Alevilik araştırmaları enstitüsü, Alevi-Bektaşi araştırmaları enstitüsü gibi adlarla kurulan enstitülerin varlığından da anlaşılabilir.

Fuad Köprülü, Ahmet Yaşar Ocak, Irene Melikoff gibi araştırmacıların çalışmalarıyla dikkatleri üzerine çeken Alevilik çalışmaları terimi oldukça kapsamlı bir araştırma sahasını temsil etmektedir. Alevilik tarihi, ritüeller ve mekânlar, Alevilikte yer alan değerler ve önemli şahsiyetler, Alevilikte kadın gibi konular akla gelen ilk çalışma alanları arasındadır. Bu çalışma ise kent ortamındaki Alevilerin gelenek aktarımlarına ve cemevi mekânlarına odaklanmıştır. Bu kapsam ve çerçevede yapılan çalışmalar incelendiğinde cemevlerini odağına alan çalışmaların Alevilikte çalışılan diğer konulara nazaran arka planda kaldığı gözlemlenmiştir. Cemevlerini ele alan çalışmalar tezler, makaleler ve kitaplar olarak üç alt başlıkta ele alınabilir.

1.5. Tezler

Cemevi adının geçtiği YÖKTEZ merkezine kayıtlı olan ilk tez, Murat Es tarafından 2006 yılında yapılan "Alevici mekân siyaseti ve Türkiye'de cemevlerinin kurulması" isimli çalışma olarak görüntülenmektedir. Es, bu çalışmasında 1980'li yıllarda Alevilerin kurumsallaşmasını ve cemevlerinin kuruluş sürecini ele almıştır. Okmeydanı ve Alibeyköy cemevleri üzerine yoğunlaşan bu tez, saha çalışması verilerine odaklanması, cemevlerinin kuruluş sürecine odaklanması açısından önem taşımaktadır.

Takip eden süreçte 2007 yılında Fatih Akdoğan tarafından yapılan "Yetişkin Eğitim Programı Düzenleyen Bir Sivil Toplum Örgütü Örneği: Cem evleri" isimli çalışmada anket tekniğinin kullanıldığı görülmektedir. Cemevlerinde hangi eğitim faaliyetlerinin verildiği, bu faaliyetlere katılanların eğitim durumları, cinsiyet dağılımları, yaş ortalamaları gibi çeşitli veriler sunması açısından yararlı bir çalışma olmakla birlikte cemevlerinin çok katmanlı yapısını değerlendirme noktasında biraz eksik kaldığı düşünülebilir.

Akdoğan'ın çalışmasından sonra 2008 yılında Fevzi Rençber tarafından gerçekleştirilen "İstanbul'da Mevcut Cemevleri ve Faaliyetleri" isimli çalışma konusu ve içeriği yönünden bu çalışmayla ortak bazı noktalara sahiptir. İstanbul'da bulunan 13 cemevi ile yapılan görüşmeler sonucunda cemevinin ve şubelerinin

adresleri, cemevinin mevcut yönetimi, cemevinin eğitim, basın-yayın ve kültürel faaliyetleri hakkında veri sunan bu çalışma, değerlendirme aşamasına gelindiğinde tek yönlü bir bakış açısı sergilenmiştir. İlahiyat alanında yapılan bu çalışma sunduğu veriler açısından değerli olsa da günümüzde değerlendirme açısından eksik kalmaktadır. Çalışma cemevlerinin genel faaliyetleri üzerine durmaktadır. Söz konusu bu çalışma odak noktası, değerlendirmeleri ve vardığı sonuçlar açısından farklılık göstermektedir.

Adı geçen çalışmalar haricinde cemevlerinin göstergebilimsel olarak incelenmesini konu olan, kurumsallaşma çalışmalarının Alevilik üzerindeki etkilerini cemevinde gerçekleştirilen alan analizi ile inceleyen, cemevine devam eden topluluklar arasında kültürel aktarıma odaklanan, cemevlerindeki ritüelleri inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Bu bağlamda genel olarak cemevleriyle ilgili tezler değerlendirecek olunursa; yıllar ilerledikçe çalışmaların disiplinler arası nitelik kazandığı, cemevlerini farklı yön ve açılardan ele alan, tekdüze olmayan çalışmalarda artış olduğu görülmektedir.

Çoğunlukla nitel araştırma çalışmaları olarak karşımıza çıkan bu tezlerde saha çalışmalarının, alan analizlerinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bu yönüyle yapılan çalışmalar sundukları veriler ve değerlendirmeleriyle bu çalışmaya katkı sağlamanın yanında, verileri karşılaştırma ve temellendirmeye imkân sağlamış, rehber olmuştur. Bu çalışmada daha önce yapılan çalışmaların eksik olduğu düşünülen kısımlar tamamlanmaya çalışılmış, literatüre faydalı bir katkı sağlamak amaçlanmıştır.

1.5.1. Makaleler

Alevîlik içerisinde cemevleri işlevleri ve sahip olduğu sembollerle önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda cemevleri Alevîlik araştırmalarıyla ilgilenen birçok araştırmacının da dikkatini çekmiştir. Araştırmacılar tarafından cemevlerinin merkeze alınarak ortaya konulduğu makalelere "Fevzi Rençber'in "Alevi Geleneğinde Cem Evinin Tarihsel Kökeni", "Ahmet Taşğın'ın "Alevi-Bektaşi Hafızanın Taşıyıcısı ve Aktarıcısı olarak Dede ve Cemevi", "Ahmet K. Gültekin'in "Cemevi Mi, Ziyaret (Jiar) Mi? Dersimde Mekânın Kutsal Halleri" ve Mehmet A. Yolcu'nun "Kent Ortamında Aleviliğin Yeniden İnşasında Cemevlerinin Rolü: Altınoluk Cemevi Örneği" makaleleri örnek verilebilir. Cemevlerinin kurumsallaşma

süreci düşünüldüğünde cemevleriyle alakalı tez ve makalelerin 90'lı yıllardan sonra yapılmış olması şaşırtıcı değildir. Alevilik çalışmalarıyla kıyaslandığına cemevleriyle ilgili çalışmalar çok daha küçük bir zaman dilimini kapsamaktadır.

1.5.2. Kitaplar

Literatür incelendiğinde odağında cemevlerini bulunduran kitaplardan ziyade Aleviliği konu alan içerisinde cemevlerine de yer veren kitapların yoğunlukta olduğu görülmüştür. Ethem R. Fığlalı'nın "Türkiye'de Alevîlik Bektaşilik", Murat Okan'ın "Türkiye'de Alevîlik", Mustafa Keskin'in "Kentleşme Sürecinde Alevîlik" ve Rıza Yıldırım'ın "Geleneksel Alevîlik" kitapları bu tarz yayınlara örnek verilebilir.

Cemevleriyle alakalı olarak düzenlenen sempozyum, panel ve söyleşiler, çalıştay gibi bilimsel etkinliklerin çıktıları da zaman zaman kitap olarak basılmıştır. Düzenlenen bu tip etkinliklerdeki tartışma ve çıktılar bilimsel raporlar, sempozyum kitapları olarak ortaya konulmuştur. Bu bağlamda örnek verilebilecek birkaç eser şunlardır: "Ocaktan Şehir Cemevine Sorunlar ve Çözüm Önerileri Çalıştayı Sonuç Raporu", "Alevî-Bektaşilerin Sorunları ve Çözümlerine İlişkin Rapor", "Anadolu İnanç Önderleri Birinci Toplantısı". Görüldüğü gibi cemevleri sahip olduğu sosyal, dini, kültüre konumuyla araştırmacıların dikkatlerini çekmiştir. Söz konusu bu kaynaklar, tezin bilimsel hipotezlerinin kurulmasında, elde edilen verilerin değerlendirilmesinde önemli rol oynamıştır.

1.6. Kullanılan Değerlendirme Yöntemi

Çalışmanın odaklandığı ana konular gelenek, aktarım, cemevleri ve eğitim faaliyetleri olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede çalışmanın amacına yönelik belirlenen ana problemler göz önüne alındığında çalışmanın nitel yönünün kuvvetli olduğu görülmektedir. Nitel araştırma yöntemlerinin etkin olarak kullanıldığı bu tezde elde edilen veriler sosyoloji, antropoloji, halkbilimi gibi çeşitli sosyal bilim dallarının çalışma alanları ile yakından ilişkilidir. Çalışmanın derinliğini arttırmak, farklı yönlerini daha geniş bir bakış açısıyla sunabilmek için disiplinlerarası bakış açısına ihtiyaç duyulmuştur. Dolayısıyla Alevilik ve cemevlerine ilişkin veriler ortaya konulurken farklı alanların kaynaklarından yararlanılmış, araştırma kapsamındaki tespit ve değerlendirmelerde işlevsel kuram kullanılmıştır.

2. GENEL HATLARIYLA ALEVİLİK

Araştırmanın bu bölümünde, Alevi-Kızılbaş inanç ve yaşam biçiminin tarih sahnesinde görünümü, Türkler arasında Aleviliğin yayılması ve Aleviliğin yayıldığı coğrafyalar, Anadolu Aleviliğine dair genel bilgiler ele alınmıştır. Tezin ana odak noktasını "Anadolu Aleviliği" oluşturmaktadır. Ayrıca çalışmanın detaylarını daha iyi aydınlatması ve ilerleyen bölümleri daha açıklayıcı kılması açısından Alevilikle ilgili bazı terim ve kavramların açıklandığı bir bölüm de bulunmaktadır. Kısaca söylemek gerekirse bu ilk bölüm tezin içeriğine okuyucuyu hazırlar niteliktedir. Bölümde literatür taramasından elde edilen veriler ile sözlü kaynaklardan elde edilen veriler bir bütünlük halinde okuyucuya sunulmuş, Aleviliğe derli toplu ve genel bir bakış yapılması amaçlanmıştır.

2.1. Alevi(lik) ve Kızılbaş(lık) Terimlerinin Anlamı ve Kökeni

Alevilik ve Kızılbaşlık terimleri kendine ait bir evren tasavvuru, inanış ve değerleri doğrultusunda yaşayan topluluğu ifade ederken Alevi-Kızılbaş terimleri ise bu topluluk içindeki bireyleri karşılamaktadır. Terimlerin anlamı ve kökenleri açısından farklı görüş ve açıklamalar olduğu bilinmektedir. Alevi ve Kızılbaş terimleri tarihi, sosyolojik ve kültürel açılardan iç içe geçen aynı topluluğun farklı dönemlerini, dönüşümlerini yansıtan terimler olarak düşünülebilir. Bu doğrultuda günümüzde yaygın olarak Alevi ve Alevilik kavramları kullanılsa da Aleviliğin tarihi, kültürel, dini ve sosyolojik yanlarını ortaya koyabilmek için Kızılbaşlık kavramını da irdelememiz gerekmektedir. Çalışmanın bu bölümünde bu terimlerin anlam ve kökenlerine dair genel derleme bilgiler sunulacaktır.

Türk Dil Kurumu sözlüğüne bakıldığında Alevi kelimesi "*Hz. Ali'ye bağlı olan kimse*" olarak açıklanırken Alevilik ise "Alevi olma durumu" olarak açıklanmıştır. Aynı sözlükte Kızılbaş terimi "*Şii mezhebinin bir kolundan olan*" olarak ifade edilirken Kızılbaşlık ise "*Kızılbaş olma durumu*" olarak belirtilmiştir (TDK, 2021). Verilen bu açıklamalar Alevi ve Kızılbaş terimlerinin günümüzdeki yaygın anlaşılma şeklini ortaya koyması açısından önem taşımaktadır

Her iki terimin de tarihi, dini ve siyasal geçmişlere sahip oldukları bilinmektedir. İslam tarihi açısından Alevi ve Kızılbaş terimlerinin tarih sahnesinde görünümü ve kullanıldıkları bağlamlar farklılık arz etmektedir. Örneğin İslam Ansiklopedisinin Alevi ve Kızılbaş maddeleri bu doğrultuda ele alınacak olunursa ve bir şema oluşturulursa bu durumun bir çerçevesi çıkarılmış olunur. Şema; Alevi ve Kızılbaş terimlerinin tarihi, dini ve siyasi arka planda nasıl algılandıklarını ortaya koyması açısından derli toplu bir görüntü sunduğundan ötürü önem taşımaktadır. Alevi terimi, günümüzde yaygın anlamıyla benzer değerler ve inanışlara sahip, farklı coğrafyalara yayılan belirli topluluklarla ilişkilendiriliyor olsa da özellikle İslam tarihi açısından bu terimin farklı bağlamlarda da kullanıldığı görülmektedir. Alevi teriminin günümüzdeki yaygın kullanımı şemanın ana başlığı olarak kabul edilirse Kızılbaş ve Alevi terimlerinin farklı yollardan geçerek nasıl birbirileriyle iç içe geçtikleri görülebilir.

Şekil 2 Alevi/Kızılbaş Terimleri ve İlişkili Kavramlar

Kaynak: Literatür taramasından elde edilmiştir.

Verilen şekilde de görüldüğü üzere Alevi terimi İslam tarihi söz konusu olduğunda hilafet anlaşmazlıkları dönemiyle ilişkilendirilmekte, bu dönemde Hz. Ali'nin taraftarı olan toplulukları simgelemektedir. Daha özel bir topluluk terimi olarak Hz. Ali'nin soyundan gelenleri kapsayan, bu soyun nişanı olarak kullanılan bir terim olduğu, dini ve siyasal amaçlarla kullanıldığı (Ocak, 2021) görülmektedir.

Günümüzdeki yaygın olarak kullanılan Alevi teriminin Ali'ye mensuplukla beraber Anadolu Kızılbaş kültürünü de kapsadığını, her iki terimin tarihsel, sosyolojik ve dini anlamda öne çıkan değerlerini kendi içerisinde eriterek, Anadolu'da yaşayan Kızılbaşlar başta olmak üzere dünyanın her yerinden çok daha geniş bir topluluğu ifade ettiği görülmektedir. İslam tarihindeki Alevi terimi İslam coğrafyasındaki Ali'ye mensup ve Ali'nin soyundan gelenler gibi daha küçük bir kesimi, Kızılbaş terimi ise bugün Anadolu Aleviliğine bağlı görülen Türkmen toplulukları ifade eder. Günümüzde yaygın olarak kullanılan Alevi kavramı ise dünyanın birçok farklı bölgesine yayılan Türk, Kürt, Arap gibi çeşitli etnik kökenlere sahip daha büyük bir kitle ile ilişkilidir.

16. yüzyılda yaygın olarak resmî makamlarca kullanılan Kızılbaş terimi ise Türkmen toplulukları kapsayan, Eski Türk giysileriyle ilişkilendirilen, Safevî devleti ve Şeyh Haydar, Şah İsmail gibi tarikat liderleriyle birlikte anılan bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Kızılbaşlarla ifade edilen toplulukların İslamiyet'i kabul eden konar göçer Türkmen oymakları ve yukarıda adı geçen tarikat liderlerini takip eden topluluklar olduğu görülmektedir (Üzüm, 2021). Kızılbaş olarak anılan toplulukların Osmanlı-Safevî ilişkileri doğrultusunda bir tehdit olarak görülmesi sonucu terimin Osmanlı coğrafyasında dinsiz, imansız, zındık gibi farklı anlamlarda kullanıldığı, çeşitli suçlarla itham edildikleri (Yıldırım, 2018, 40 ; Savaş, 2018) görülmektedir ki bu dönemle ilgili bilgiler daha sonra ele alınacaktır.

İslam tarihi açısından Alevi teriminde Türkmen toplulukların pek ön planda olmadığı, dini-siyasal anlamının yoğun olduğu görülmektedir. Kızılbaş teriminin ise doğrudan Türkmen topluluklarla ilişkilendirildiği, İslamiyet ile tanışan, kırsal bölgelerde konar göçer şekilde yaşamını sürdüren Türkmen topluluklarına işaret etmesi, Safevî dönemi ve sonraki dönemlerde kullanımlarıyla bu terimin de dini-siyasal anlamının yoğun olduğu görülmektedir. Alevi teriminin Ali'yi tutan, Ali'ye mensup anlamıyla ortaya çıktığı bilinmektedir. Kızılbaş teriminin nasıl ortaya çıktığına dair ise Alevi dedeleri tarafından anlatılan akademik literatüre de kaydedilmiş bazı anlatılar ve görüşler bulunmaktadır.

Şekilde de görüldüğü üzere bunlardan ilki terimin tam anlamıyla Eski Türklerin kullandığı "kızıl börk- kızıl başlık" ile ilgili olduğudur. Bu görüşe göre eskiden Türkmen oymaklarında kızıl börk herkes tarafından giyilirken, İslamiyet'in kabulüyle birlikte yaygın İslami anlayışa sahip kesimlerin kızıl börkü terk etmesi

sonucu bugün Alevi ismiyle anılan topluluklara Kızılbaş denilmeye başlanılmıştır. Türklerde baş giysileri ile isimlendirme yapıldığı bilindiğinden (Karapapak, Karakalpak, Karabörklü gibi) bu görüş akademide yaygın olarak kabul edilen görüşlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Üzüm, 2020, 48). Yaygın olan bir başka görüş ise Kızılbaşlığın Safevî devleti ile olan ilişkisine dayanmaktadır ki Şeyh Haydar döneminden itibaren Safevî tarikatı mensupları için Kızılbaş tabirinin kullanıldığı, bazen Safevî devletinin kendisi ya da hâkim olduğu coğrafya için de bu tabirin kullanıldığı bilinmektedir (Savaş, 2018, 50). Bu ilişki doğrultusunda Kızılbaş teriminin ortaya çıkışı Şeyh Haydar tarafından müritlerine giydirilen on iki dilimli kırmızı başlıkla ilişkilendirilmektedir. Alevi dedeleri tarafından yaygın olarak anlatılan dolayısıyla akademik literatürde kayıt altına alınan bazı anlatılar ise Hz. Ali ile ilişkilendirilmektedir.

Hz. Ali'nin bir savaş sırasında başına kırmızı sarık bağlaması, ölmek var dönmek yok anlamını taşıyan bu başlığın daha sonra Kızılbaşlık olarak simgelenmesi anlatılardan biridir. Fığlalı'nın da eserinde yer verdiği bir başka anlatı Alevi çevrelerinde yaygın olarak anlatılmaktadır. Bu anlatıya göre Hz. Ali ile Muaviye'nin savaşı sırasında Hz. Ali askerlerin karışmaması için kendi askerlerine kendisinde olduğu gibi sarıklarına kırmızı bir şal bağlatmıştır (Fığlalı, 2006). Bu anlatı Hz. Ali taraftarı olma, onu takip etme durumunu ortaya koymasından dolayısıyla Kızılbaşların neden Hz. Ali'yi takip eden kişiler olarak konumlandırıldığını belirtmesi açısından önem taşımaktadır.

Bütün bu anlatı ve görüşler ele alındığında Kızılbaş kelimesinin kelimenin tam anlamıyla kızıl bir başlıktan ileri geldiği, Hz. Ali ya da onun yolunu takip eden kişileri simgelediği, kırmızı başlığın savaşla olan ilgisi ve kanın kırmızı rengi nedeniyle kan ile verilen sözle ilişkilendirilebileceği sonucuna varılmıştır. Soy kavramının da Alevilik-Kızılbaşlık için ne kadar önemli olduğu düşünülürse bu görüş anlam kazanmaktadır.

Özellikle 16. yüzyıl Osmanlı-Safevî ilişkilerinin doruk noktasını oluşturan bu dönemde resmî belgelerde Kızılbaş adına Alevi adına nazaran sıklıkla rastlanılmaktadır. Osmanlı'nın siyasi politikaları gereği çıkardığı dini fetvalarda Kızılbaş olarak bilinen topluluklara çeşitli suçlamalar yapıldığı ve söz konusu bu fetvalarda yaygın İslami anlayışa sahip Sünni kesim ile arasında çatışma doğuracak şekilde ifadelere yer verildiği bilinmektedir. Bu dönemde Kızılbaş adı dinsiz,

imansız, zındık gibi çeşitli sıfatlarla birlikte kullanılmaya başlanmış, çeşitli Kızılbaş isyanları çıkmıştır.

Bu devirde Kızılbaş kelimesi sapkınlık anlamının yanında siyasi anlamda hainlik, ahlâksızlık gibi anlamlarda da kullanılmıştır (Dressler, 2016). Osmanlı'nın son demlerinden itibaren zamanla her iki terim birbiri yerine kullanılmaya başlandığı, Kızılbaş teriminin yerini yavaş yavaş Alevi terimine bıraktığı, Alevi teriminin İslam tarihi çizgisi içerisine Kızılbaşlığın kendine has inanç ve yaşayış düşüncelerini de alarak bugün anladığımız manada kullanılmaya başlandığı söylenebilir.

Osmanlı döneminde olumsuz anlamlarla anılan Kızılbaş kelimesinin aksine giderek yaygınlaşan Alevi teriminin daha olumlu anlamlar çağrıştırdığını belirten Dressler; Alevi teriminin bu toplulukları Türk milliyetçi sistemine entegre etmek amacıyla kullanılan bir araç olarak da ele alınması gerektiğini ileri sürmüştür (Dressler, 2016). Şekilde görselleştirerek ele aldığımız Alevi teriminin geçmişten günümüze kullanılan anlam ve köken silsilesi düşünüldüğünde Dressler'in Alevi teriminin 21. yüzyıl başında Türk dilinde sahip olduğu anlamın bir asır önce Osmanlı Türkçesi ve diğer İslam dillerinde sahip olduğu anlamdan farklı olduğunu ileri sürmesi (Dressler, 2016, 19) de anlam kazanmaktadır.

2.1.1. Alevilerin Yaşadığı ve Yoğun Bulunduğu Coğrafyalar

Alevi kelimesinin kökeninde değinildiği üzere başlangıçta Ali'ye mensupluk çerçevesinde Arap yarımadası ve çevresinde yayılan İslam'ın bulunduğu bölgelerde kullanılan bu terim daha sonra Safevî devletinin etkisiyle Kızılbaş olarak karşımıza çıkmış, özellikle Anadolu ve İran içerisindeki ağırlıklı olarak Türkmen topluluklarını ifade eder hale gelmiştir.

Bugün Alevi kimliği söz konusu olduğunda Türk, Kürt, Arap gibi birçok etnik kökene sahip ya da kendi içerisinde farklı sosyal-kültürel yollara ayrılan Tahtacı, Sıraç, Nusayri vb. toplulukları ifade etmektedir. Dolayısıyla Alevilerin bulunduğu coğrafyalar gittikçe genişlemekte, farklı kültürler ile etkileşimler gittikçe artmaktadır.

Özellikle 20. yüzyılda başlayan küreselleşme ve kitle iletişim araçlarının ortaya çıkmasıyla birlikte hem Alevilerin farklı coğrafyalara göçleri söz konusu olmuş hem de farklı coğrafyalara göç eden bu Alevi topluluklarının kitle iletişim

araçları aracılığıyla birbirinden haberdar olup etkileşime geçmesi mümkün olmuştur. Örneğin bugün sadece Arap yarımadası, İran, ya da Anadolu coğrafyasında değil Avrupa'nın birçok büyük şehrine ya da Kanada ve Amerika gibi ülkelere yerleşen birçok Alevi topluluğundan söz etmek mümkündür. Lakin tezin konusu Anadolu Alevileri ile sınırlandırıldığından Alevilerin Türkiye coğrafyasındaki yerleşimi ayrı bir önem taşımaktadır.

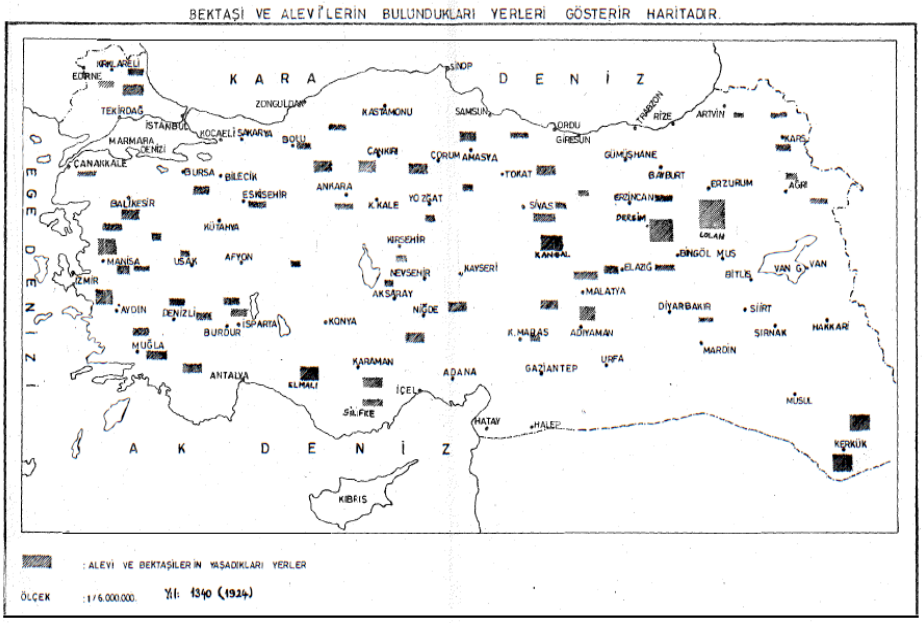
Daha önce 16. yüzyılın sahip olduğu çekişmeli siyasal-sosyal ortamından ötürü Kızılbaş olarak Alevilerin sıkı takibe alındığı, suçlamalarda bulunulduğu ve dönemin tarihi vesikalarında Kızılbaş adına rastlanıldığı belirtilmiştir. Bu doğrultuda Kızılbaşlara dair bilgiler veren belgelere ve haklarında çıkartılan hükümlere atıf yapan Savaş;

> "Kızılbaş adı verilen toplulukların "Güneybatı Akdeniz'den başlayarak, Teke Hamit, Karaman, Dulkadir, Kadı Burhaneddin ve Candaroğulları topraklarını içine alacak şekilde Orta Karadeniz'e uzanan topraklarda bir başka deyişle Antalya-Konya-Kırşehirden itibaren bir taraftan Yozgat-Çorum-Kastamonu diğer taraftan ise Erzincan-Gümüşhane-Trabzon'u da içine alacak şekilde Sivas-Tokat-Amasya" hattında bulunduklarına dikkat çekmektedir (Savaş, 2018, 13)."

Yazar, söz konusu bu sahanın ve bu sahanın doğusunun Yıldırım-Timur, Fatih- Uzun Hasan ve Yavuz-Şah İsmail gibi devlet adamlarının siyasi-askeri çatışmalarının geçtiği coğrafyaları işaret ettiğine dikkat çekmekte dolayısıyla dönemin olaylarını günümüzün Anadolu sınırları değil belirtilen sınırlar dikkate alınarak değerlendirilmesi gerektiğini (Savaş, 2018, 13) belirtmektedir.

Besim Atalay'ın da Bektaşilik ve Edebiyatı isimli eserinde Alevi-Bektaşi topluluklarını bir arada ele alarak 1924 yılındaki Alevi-Bektaşilerin bulundukları yerleri gösteren bir haritaya yer verdiği bilinmektedir. Orijinal hali 1924 yılında Arap harfleri ile basılan bu harita, söz konusu eserin 1991 yılındaki baskısında Türkiye Türkçesine aktarılması sırasında yeni basıma göre düzenlenmiştir. Söz konusu harita aşağıda verilmiştir.

Şekil 3 Besim Atalay'ın Kitabının Son Kısmında Yer Verdiği Harita/ Bektaşi ve Alevilerin Bulundukları Yerleri Gösterir Haritadır

Kaynak: (Atalay, 1991)

Görüldüğü üzere haritada Doğu Anadolu bölgesi, Batı Karadeniz ve Ege bölgesinin bir kısmı oldukça yoğun (Atalay, 1991) görünmektedir. Belli başlı bazı şehirlerin yoğunluklarından ötürü haritada daha belirgin bir şekilde gösterildiği görülmektedir. Örneğin eski adıyla Dersim yeni adıyla Tunceli ve Elâzığ, Erzincan gibi çevre illeri içeren bölgesi, Sivas, Tokat, Amasya illeri Antalya, İzmir, Kırşehir, Nevşehir gibi iller diğer illere nazaran daha yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Nitekim Atalay da aynı eserinde Bektaşilerin en yoğun bulundukları yerleri; "*Sivas ili doğu bölgesi, Dersim'in tamamı, Kiği ve havalisi, Kars köyleri, Tokat ve Zile tarafları, Mecidiye kazası, Adana, İçel, Teke, Menteşe, İzmir havalisindeki tahtacı Yörükleri, Manisa'nın bazı köyleri, Beyobası, Çepni Aşireti, Kemek, Ümraniye köyleri ve Burdur kasabası*" olarak belirtir, Atalay'ın eserinde Alevilerden köy Bektaşileri olarak (Atalay, 1991, 14-23) bahsettiği görülmektedir ki bu da iki topluluğun yoğun olarak yaşadığı yerleri birlikte ele almasını açıklar niteliktedir.

Günümüzde de gerek sözlü geleneğe gerek Alevi ocaklarının bulundukları bölgelere bakıldığında Doğu Anadolu, Batı Karadeniz, İç Anadolu ve Ege bölgesinin bazı kesimlerinin Aleviler tarafından yoğun bir şekilde tercih edilen yerler olduğu görülmektedir. Yukarıda değinilen belgelerdeki verilerin birbiriyle uygunluğu,

Alevilerin sözlü geleneğinde bu bölgelere sıklıkla değinilmesi sözlü geleneği desteklemekte ve Alevilerin yüzyıllar boyunca Anadolu'da aynı coğrafyalarda yaşadıkları görülmektedir.

Kırsal bölgelerden kent ortamlarına göç, artan nüfusla birlikte bugün metropol kentlerde de hatırı sayılır derecede Alevinin yaşadığı bilinmektedir. Bu durumun en büyük göstergesi 1960'larda başlayan göç dalgasının etkisiyle 1980'li yıllarda kurulan dernekler sonucunda ortaya çıkan cemevleridir. Cemevleri, Alevilerin kent ortamlarında kimliklerini gösterme, kamusal alan oluşturma açısından önemli işlevlere sahiptir ve hatırı sayılır derece Alevi nüfusunu kent ortamlarında temsil etmektedir.

2.2. Aleviliğin Doğuşu ve Yayılışına İlişkin Genel Bilgiler

Günümüzde Aleviliğin bir mezhep olup olmadığı, İslamiyet'in ne kadar içerisinde yer aldığı çeşitli çevrelerde tartışılan bir konu olsa da Aleviliğin özünde yer alan Hak-Muhammed-Ali üçlemesi Aleviliğin kökenlerinin İslamiyet'in doğuşuyla iç içe olduğunu gösterir niteliktedir. Elbette kültürel olarak Türklerin yaşam biçimleri, kültürel değerlerinin de araştırmaya konu olan Anadolu Aleviliği içerisinde yer alan topluluklar için önemli bir yeri bulunmaktadır. İslamiyet'in doğuşu, Türklerin İslamiyet ile tanışması bize başlangıç için bir nokta verirken İslam tarihi içerisinde yer alan vasiyetname meselesi, hilafet anlaşmazlıkları gibi siyasi olaylar Hz. Ali'nin ön plana çıktığı ve bir yol olarak takip edilmesine de katkı sağlayan olaylar olduğundan ötürü değinmemizi gerektirmektedir.

Sözü geçen bu olaylar Alevi-Sünni bakış açılarını da ortaya koymasından ötürü önem arz etmekle birlikte tezin konusunun kapsamı dışında kalacağından ötürü bu olaylara değinilmekle yetinilecektir. Mevcut tez akademik literatürde Anadolu Aleviliği/Türk Aleviliği gibi farklı adlarla tanımlanan Aleviliğe odaklandığından 16. yüzyıl ve Kızılbaşlar da bu bölümde ele alınmış, ardından cumhuriyet döneminden günümüze değin Alevilerin durumuna odaklanılmıştır. Böylelikle bu bölümde Aleviliğin doğuşundan günümüze değin yaşanan gelişmelerin tarihsel-kültürel bir çizgi halinde sunulması hedeflenmiştir.

2.2.1. İslamiyet'in Doğuşu, İslam Tarihi ve Alevilik Açısından Bazı Önemli Gelişmeler

Bilindiği üzere Arap Yarımadası'nda Hz. Muhammed tarafından tebliğ edilen İslam dini, Kuran isimli vahiy kitabıyla birlikte semavi dinler arasında yer alır. Yahudilik, Hristiyanlık gibi semavi dinlerin sonuncusu ve tamamlayıcısı olarak son peygamber Hz. Muhammed tarafından Arap Yarımadası'nda bulunan Mekke şehrinde tebliğ edilmeye başlanan İslam dini bugün dünyanın birçok kıtasına yayılmış kitabî dinlerden birisidir.

Hz. Muhammed, İslam'ı tebliğ ederken ilk önce yakınlarından başladığı Hz. Hatice, amcasının oğlu Ali b. Ebu Tâlib, Zeyd b. Hârise gibi yakınlarının onun peygamber olduğunu ve İslam dinini kabul eden ilk kişiler olduğu bilinmektedir. Gizli saklı başlayan bu ilk tebliğler daha sonra zaman geçtikçe açıkça yapılmaya başlanmış, putlara tapan Mekkelilerin dikkatini ve tepkisini çekmiştir.

Mekkelilerin tepkilerine rağmen İslamiyet Mekke'yi ziyaret edip Müslüman olan kişiler aracılığıyla daha da yayılmaya başlamıştır. Bir süre sonra Mekke'de barınamayacak duruma gelen Müslümanlar, Habeşistan ve Medine'ye hicret etmişlerdir. Kaynaklara göre Hz. Muhammed Medine'ye hicretini suikasta uğrayacağı haberi geldikten sonra gerçekleştirmektedir (Fayda, 2021). Hz. Muhammed yanındakilerle yola çıkarken kendisini öldürmeye gelecek Mekkelileri oyalamak, kendisinin evde olduğu izlenimini vermek için Hz. Ali'nin evde onun yatağında yattığı, sanki o evdeymiş gibi davrandığı anlatılanlar arasındadır. Daha sonra muhacirler ve ensarlar arasındaki ilişkiyi güçlendirmek için kurulan kardeşliklerde Hz. Muhammed'in Hz. Ali'yi kendisine kardeş seçtiği de kaynaklarda geçmektedir (Fığlalı, 2021). Bu durum Hz. Muhammed ve Hz. Ali arasındaki bağı ve birbirlerine verdikleri değeri göstermesi açısından önemli noktalardan birisidir. İlerleyen dönemlerde Hz. Ali, Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatıma ile evlenmiş, Hasan ve Hüseyin adındaki çocukları İslam tarihi açısından önemli rol oynamışlardır.

Tam da bu noktada değinilmesi gereken şeylerden biri ehl-i beyt kavramıdır. İslam tarihi söz konusu olduğunda ehl-beyt kavramı ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları ehl-i beyt'in Hz. Muhammed'in eşleri olduğu, Hz. Peygamber'in eşleri ve yakın akrabaları olduğu, Ümmet-i Muhammed olduğu, sadaka almaları haram olanlar olduğu (Açıkel, 2009) ve en yaygın bilinen Şii

kaynaklarında, Alevilik ve Türk tasavvufunda kullanılan şekliyle Hz. Peygamber, Hz. Fatıma, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den oluştuğudur. Alevilikte ehl-i beyt sevgisinin de önem taşıdığını görürüz, cemlerde de tekrar tekrar değinilen, Yezid'e karşı derin bir öfke duyulmasına neden olan Kerbelâ olayı bu durumun en canlı örneklerinden birisidir. Anlatılan bazı hadislere göre bir gün Hz. Muhammed abasının altına Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hüseyin'i almış "*Allah'ım bunlar benim ehl-i beyt'imdir. Onlardan ricsi gider ve onları tertemiz kıl*." diye dua etmiş (İbn Kesîr, Tefsîr V,456'dan aktaran Açıkel, 2009, 142), böylece ehl-i beytinin kimlerden oluştuğunu işaret etmiştir. Bu şekilde anlatılan hadisler sonucunda ehl-i beyt kavramı tasavvufta Âl-i âba olarak da kullanılmaya başlanmıştır.

Hz. Muhammed bu dünyada vadesini doldurunca dek, İslamiyet'i yaymaya çalışmış, güzel ahlâk olarak insanlara örnek olmuştur. Onun döneminde fikir birliğinde olan İslam âlemi ölümünün ardından fikir çatışmalarıyla karşılaşmış, yaşanan olaylar mezheplerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Kur'an'ın, hadislerin farklı yorumlanması, İslamiyet'in daha geniş coğrafyalara yayılarak farklı yaşam tarzlarının da İslam içerisinde dahil edilmesi ve yeni yaşam tarzlarının ortaya çıkması da görüş ayrılıklarını arttırmıştır. Alevilik için de oldukça önemli olan bu olaylara kısaca değinmek gerekirse bunlardan en önemlileri; vasiyetname meselesi, Hilafet meselesi ve Kerbelâ olayı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hilafet meselesi olarak ele alınan olay Hz. Muhammed'in ölümünden sonra kurulan devlete ve Müslümanlara kimin önderlik edeceği üzerine tartışmaları ve yaşanan tarihi gelişmeleri ifade etmektedir. Genel olarak İslam tarihini inceleyen kaynakları Sünni ve Şii kaynaklar olarak ele alacak olursak her iki taraf da bu durumu farklı olarak ele almaktadır. Konunun derinliğinin tezin kapsamı dışarısında kalmasından ötürü bu kısımda Alevilerin bakış açısı takip edilmeye çalışılacaktır.

Daha önce de değinildiği üzere tarihe kaydedilen olaylar farklı bakış açılarına sahip topluluklar tarafından çeşitli şekillerde kaydedilmiş ve değerlendirilmiştir. İslam dünyası özelinde temelde Sünni ve Şii kaynaklar olarak ayırılabilecek bu farklı görüşler akademik literatürde çeşitli paradigma ve kavramlarla ifade edilmiştir. Örneğin, Köprülü'nün paradigmaları doğrultusunda Anadolu'daki inanç çalışmaları; halk İslamı- yüksek/kitabi İslam, Ortodoks-Heterodoks İslam gibi çift kutupluluk ön plana alınarak (Karakaya-Stump, 2016) çalışılmaya başlanmıştır.

Modern çağın akademik çalışmalarında sıklıkla kullanılmaya başlanan sekülerizm, senkretizm gibi popüler kavramlar içleri yeterince doldurulmadan Alevilik-Bektaşilik çalışmalarında da kullanılmaya başlanmış, bu durum anlamda ve ileri sürülen düşüncelerde çatışmalara ya da yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Alevilik-Bektaşilik çalışmaları genel olarak ele alınacak olunursa; çalışmalarda Sünni İslam görüşünün Ortodoks İslam olarak ele alındığı Sünni İslam dışındaki görüşlerin Heterodoks İslam'a dahil edildiği görülmektedir. Akademide yaygın olarak Ortodoks İslam- Heterodoks İslam tabirleri kullanılsa da bu terimler zaman içerisinde eleştirilmeye başlanmıştır. Terimlerin eleştirildiği bazı noktalar heterodoks kelimesinin etimolojisine bağlı olarak sapkınlık gibi anlamları çağrıştırması, yabancı kökenli kelimeler olmaları, terimlerin kapsayıcılığının sorgulanması (Ocak, 2020) şeklinde örneklendirilebilir.

Özellikle söz konusu terimlerin kapsayıcılığı ve anlamlarından dolayı İslam tarihini ele alırken oluşturduğu sorunlar nedeniyle Yıldırım, bu terimler yerine müteşerri-gayr-i müteşerri terimlerini önerir. Müteşerri terimi şeriat merkezli olup mezhepleşmiş İslam anlayışını, gayr-i müteşerri terimi de mezhepleşmemiş İslami gelenekleri temsil etmektedir (Yıldırım, 2020, 19-20). Karakaya-Stump da Alevilik-Bektaşilik çalışmalarının ortodoksi-heterodoksi karşıtlığı değil müteşerri ile mistik/batini İslam farklılaşması üzerinden değerlendirilmesinin daha doğru olacağına (Karakaya-Stump, 2016, 9) dikkat çekmektedir.

Dolayısıyla akademik literatürde özellikle Alevilik-Bektaşilik araştırmaları açısından zenginleşen bir terminoloji bulunmakta, veriler değerlendirilirken bu terminolojilerin kavram alanları dikkate alınmalıdır. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında müteşerri-gayr-i müteşerri terimleri kapsayıcılığından ötürü daha yoğun bir şekilde yukarıda verilen bağlamda kullanılacaktır. Vasiyetname meselesine geri dönecek olursak bu mesele Hz. Muhammed'in veda hutbesi sıralarında Hz. Ali'yi halife/önder olarak ilan edip etmemesini kapsamaktadır. Söz konusu bu olay için müteşerri ve gayr-i müteşerri İslam'ın görüşü farklıdır.

Aleviler arasında Hz. Muhammed'in yanında bulunanlara Hz. Ali'nin kendisinden sonra halife olacağını, beni seven Ali'yi sever, Ali'yi seven beni sever vb. (Türkdoğan, 1995, 211) diyerek kendisinden sonra onun takip edilmesini vasiyet

ettiği anlatılmaktadır. Aynı olayın İmamiye Şia'sında yani başka bir gayr-i müteşerri İslam topluluğunda ise Hz. Muhammed'in son haccından dönerken Hz. Ali'yi kendisine halife ve ümmete imam olarak tayin ettiği ve bildirdiği şeklinde anlatıldığı görülmektedir (Gölpınarlı, 1969, 17). Müteşerri İslam'a mensup topluluklar da bu son haccı veda hutbesinin varlığında hemfikir olmakla birlikte böyle bir halife ve tayinin varlığını kabul etmezler.

İşte Hz. Muhammed'in ölümünden sonra ortaya çıkan hilafet anlaşmazlıklarının özünde yukarıda anlatılan doğrultusunda hilafetin Allah'ın aslanı olan, Hz. Muhammed'in hakkında ben ilim şehriyim Ali onun kapısıdır diye buyurduğu Hz. Ali'nin hakkı olduğunu savunanların, buna inananların ve bu görüşü reddedenlerin fikir çatışması yatmaktadır. Nihayetinde yaşanan tarihi ve siyasi gelişmeler neticesinde Hz. Ali dördüncü halife olarak görevinin başına geçmiştir. Lâkin dönemin siyasi olayları, fikir çatışmasını ve anlaşmazlıkları daha da güçlendirmiştir. Sıffin savaşı bunun en önemli örneklerindendir.

Tarihi-siyasi olaylar söz konusu olduğunda Alevi-Sünni çatışmasının Muaviye ve Hz. Ali taraftarları arasında geçen Sıffîn savaşıyla başladığı, net bir şekilde ortaya çıktığı düşünülmektedir. Lakin Alevi önderleri arasında yapılan bir toplantıda da söz edildiği üzere (Cem Vakfı, 1998, 53) asıl ayrımın hilafet olaylarından yani Hz. Muhammed'in ölümünden itibaren başladığı ileri sürülebilir. Hz. Muhammed'in vefatının ardından cenaze işlemleri ile ilgilenen Hz. Ali'nin hilafet tartışmaları sırasındaki tavrı, sonrasında gelişen olaylar, ehl-i beyte olan sevgi ve Hz. Ali'nin adaletine, maneviyatına karşı duyulan güven Aleviler ve diğer gayr-i müteşerri İslam inancına sahip topluluklar için belirleyici unsurlar olmuştur.

Alevi kolektif belleğinde önemli bir yere sahip olan, sözlü kültürde nesiller boyu anlatılan yası tutulan, Alevi-Sünni ya da daha genel bir ifadeyle müteşerri ve gayr-i müteşerri İslam arasındaki ayrılığın bir başka noktası da şüphesiz Kerbelâ olayıdır. Kerbelâ olayı Alevi hafızasında öyle bir yer edinmiştir ki cem törenlerinde anılır, deyişler de değinilir, cemevlerinde mutlaka Kerbelâ'yı tasvir eden görsellere rastlanır ve muharrem orucu yine bu olayla ilişkilendirilir.

Yine Kerbelâ'da öne çıkan şahıslardan biri olan Yezid tüm Aleviler için lanetlenen, kötü olarak anılan ve tamamen karşısında durulan bir figür haline gelir. Kerbelâ olayı halife olan Muaviye'nin halifeliği ehl-i beyt'ten olan Hz. Hüseyin'e

değil de oğlu Yezid'e devretmek istemesi, bunun üzerine Küfe şehrine davet edilen ve be'yat edilen Hz. Hüseyin'in Küfe yolunda Kerbelâ dolaylarına geldiği vakit be'yat edenlerin sözlerinden dönmesi, Yezid'in ise geri dönmesini engellemesi sonucu yaşanan acı olaylar silsilesini kapsamaktadır (Fığlalı, 2006, 46-58). Su ile irtibatı kesilen Hz. Hüseyin ve yanındakiler, günlerce susuz kalmış, ardından askerlere karşı savaşmış ve bu durumun sonucunda Hz. Hüseyin ve yanındakiler şehit edilmiş, kadınlar ve çocuklar esir edilmiştir. Başı gövdesinden ayrılan ve Şam'a gönderilen Hz. Hüseyin'in sonunu bile bile yolundan dönmemesi, yaşanan bu acı olay her yıl Şii ve Alevi topluluklar tarafından çeşitli törenlerle anılır.

Cemlerde dedenin oturduğu posta İmam Hüseyin postu denir, Kerbelâ olayına yönelik makteller okunur, ritüellerde Kerbelâ anılır. Muharrem orucu ve oruç sırasında uyulması gerekenler yine bu olayla ilişkilidir. Dolayısıyla Yezid ve soyunun bulunduğu Emeviler tarafından sürdürülen halifelik yerine ehl-i beyt ve Hz. Ali'den devam eden soyun takip edilmesi, on iki imamların, onları takip eden veli ve evliyaların görüşlerinin değerlerinin benimsenmesi Aleviliğin doğuşunu ve gelişiminin açıklaması dışında izlediği yolu da gösterir niteliktedir.

2.2.2. Müslüman Türkler, Anadolu'ya Göç ve Kızılbaş-Osmanlı İlişkileri

Türklerin İslâmiyet ile tanışmasından Anadolu topraklarına göç ettikleri süreç oldukça uzun bir süre ve büyük bir coğrafyayı kapsamaktadır. İslâm dini ile tanışan Türkler, bu dinin yayılmasında ve korunmasında aktif rol üstlenmişler, dini yorumlayışta kendilerine has tasavvufi görüşlere de sahip olmuşlardır. Anadolu'ya göç ile birlikte bu bölgeye yerleşen Türkler burayı yurt bellemiş, birçok topluluk birlikte yaşamaya çalışmıştır. Kimi zaman kaosun hâkim olduğu bu topraklar birçok topluluğun birbirleriyle çatışmalarına şahit olduğu gibi Kızılbaş Türkmen topluluklarının dönemin siyasi-dini otoriteleriyle çatışmalarına da tanıklık etmiştir. Bu çatışmaların yarattığı olumsuzlukların ve dönemin siyasi-sosyal arka planının etkilerinin izleri tarihi ve sözel anlatılarda, kullanılan sözcüklerin değişiminde (Kızılbaş-Alevi gibi) takip edilebilmektedir.

2.2.2.1. Türkler'in İslamiyet ile Tanışması

Arap yarımadasından yayılmaya başlayan İslamiyet ile Türkler arasında önem kazanan ilk ilişki resmî kaynaklarda Talas savaşıyla başlayan süreç ile ilişkilendirilir. Hz. Ömer zamanında Horasan ve çevresine yönelik akınlarla başlayan Araplarla

Türkler arasındaki ilk temaslar Türk topraklarının fethedilmesi ile sonuçlanmış olsa da özellikle Emevi dönemi politikaları da göz önüne alındığında Türklerin İslam dininden uzak durmaları şaşırtıcı değildir.

Türklerin yayıldığı geniş coğrafya göz önüne alınırsa Türk topluluklarının farklı zaman dilimleri içerisinde Müslüman olmaları, yaşam tarzlarının ve bulundukları coğrafyaların inanç biçimlerine etkisi anlaşılır olacaktır. Bu noktada İnan'ın "*aynı kavim olan Oğuzlar'ın bile islamlaşması iki asır boyunca devam etmiştir*" (İnan, 1986, 206) sözü dikkat çekicidir ki İnan'ın bu cümlesi Türk topluluklarının islamlaşma sürecinde birbirinden farklı yollardan ve zamanlardan geçtiklerini ortaya koymaktadır. Horasandaki Müslüman Türklerle Anadolu ya da Orta Asya'daki Müslüman Türklerin yaşam tarzı, gelenek ve göreneklerini sürdürme gibi durumlarda farklılıklar gösterdiği bilinmektedir. Zira belgelerde de kaydedildiği üzere Maveraünnehir ve Horasan bölgesine yerleşen Türklerin bozkırlarda yaşamaya devam eden soydaşlarını "iyi Müslüman" saymadıkları gibi onlara "müşrik" sıfatını yakıştırmaları (İnan, 1986) da bu durumu kanıtlar niteliktedir. Özellikle Türkmen obalarının konar göçer yaşam tarzı göz önüne alındığında bu yaşam tarzındaki dini ritüellerin yerleşik yaşamdaki dini ritüellerle birebir aynı biçimde olmasını beklemek mümkün değildir. Zira yerleşik hayattaki ekonomik-siyasal düzen ile konar göçer yaşamdaki düzen aynı değildir.

Dolayısıyla yukarıda belirtildiği üzere kendi yerleşik düzenlerinden farklı bir çizgide yaşamaya devam eden kırsal kesimdeki Türkmen Müslüman gruplarının müşrik sıfatıyla nitelendirilmeleri sadece dini değil; ekonomik, siyasal, sosyal vb. sebepleri de içerisinde barındırmaktadır. Bu durumun en net örneği 16. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin Kızılbaşlara karşı yürüttüğü politikalarda görülebilir. Bu döneme geçmeden önce Türklerin Anadolu'ya gelişini, Anadolu'nun İslamlaşma sürecini kısaca ele almakta yarar vardır.

2.2.2.2. Türkler 'in Anadolu'ya Göçü ve Anadolu'nun İslamlaşması

Türk tarihi göz önüne alındığında çalışılabilecek coğrafyanın genişliği yerleşik gruplar olmasına rağmen Türkler arasında göçebe yaşam biçiminin ne kadar yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Tarih sahasında Türklerin göç etme sebepleri ise genel olarak ekonomik sebepler, iklim değişiklikleri, siyasal baskılar, cihana hükmetme arzusu gibi başlıklar altında toplanmaktadır (Akçora, 1996). Tarih

boyunca farklı coğrafyalara göç eden Türk boyları olsa da tezin konusu ve sınırı kapsamında bizim için önem arz eden göç dalgası X.- XI. yüzyıllarda başlayan Oğuzlar'ın Orhun bölgesinden İran'ı da kapsayarak Anadolu'ya ulaştığı göç dalgasıdır. Bu göç dalgasıyla birlikte Türkler Anadolu'yu yurt edinerek onun Türkleşme ve İslamlaşma sürecini başlatmışlardır.

Aral Gölü'nün kuzeyinden Siri-Deryâ kenarındaki Cend şehri bölgesine göç eden Oğuz boylarının bu bölgedeki İslam nüfusunu göz önüne alarak Buhara ve Harezm'den din adamları istediği ve İslamiyet'i kabul ettikleri bilinmektedir. Bu bakımdan Büyük Selçukluların kurucusu olan Oğuz boylarının İslamiyet'i seçmesinde siyasi eğilimler olduğu söylenebilir (Savaş, 2018). Bu bölgede o dönem Sünni İslam kelâmı ve felsefesinin en önemli şahsiyetlerinin de bulunduğu, örneğin Ebu Mansur Mâtüridî'nin etkili olduğu bilinmektedir. Henüz İslam'ı yeni kabul eden bu boylarla Mâtüridîlik arasında bir uzlaşma gerçekleştiğini belirten Ocak, böylelikle bu Müslüman Türklerin Sünni İslam'ı seçtiklerini ve bu seçimin devletin kuruluşundan önceki yıllarda onlara destek sağladığını ve bu ortamın varisi olmalarına yol açtığını ileri sürer (Ocak, 1987). Bu bölgede daha önce kurulan Gazneli ve Karahanlı devletlerinin baskılarından ötürü Horasan bölgesine göç eden Oğuz boyları burada Çağrı Bey aracılığıyla Gaznelileri yenerek Büyük Selçuklu devletinin kuruluş sürecini başlatmış olurlar.

Bu bakımdan Türklerin Horasandaki bu yerleşimi Melâmetîlik ile tanışmaları açısından önemli bir adım olmuş, bu düşünce ve fikir ortamı Türklerin tasavvuf düşüncelerini etkilemiş, Ahmed Yesevi gibi Türk mutasavvıfların yetişmelerine ön ayak olmuştur (Ocak, 1987). Türklerin Horasan bölgesine yerleşmeleri ve bu yerleşimin Türk tasavvuf düşüncesinin gelişmesine sağladığı katkı düşünülürse bununla birlikte Ahmed Yesevi gibi mutasavvıfların Alevilik düşüncesinde de sahip olduğu önem ele alınırsa bu dönemin Anadolu Alevi-Kızılbaş görüşünün kültürel-dini değerleri açısından önem taşıdığı söylenebilir.

Tarihi vesikalarda Sünni İslam'ın koruyuculuğunu ve savunuculuğunu üstlendiği belirtilen Büyük Selçuklu devleti dönemine gelecek olursak, bu dönemde kurulan Nizamiye medreselerinin Sünni İslam'ın yerleşmesi ve yayılmasında önemli bir rol üstlendiğine değinmek gerekmektedir. Bâtınî hareketiyle ciddi bir mücadeleye girişen Büyük Selçuklu Devleti'nin aynı şiddetli mücadeleyi Şii düşüncesine yöneltmediklerine dikkat çeken Ocak, bu görüşünün en büyük delilinin İmamiye

Şiiliğinin en büyük fikir eserlerinin bir kısmının Büyük Selçuklu döneminde yazılması olduğunu ve bunun bir rastlantı olmadığını belirterek ortaya koyar (Ocak, 1987). Büyük Selçuklu devletinin bir uzantısı olarak sayılabilecek Anadolu Selçuklu devleti ise kurulduğu coğrafya, kültürel birikim açısından Büyük Selçuklu devletinden farklılık arz eder.

Nitekim yaygın görüş Selçuklu devletinin Sünni İslam görüşünü benimsedikleri yönünde olsa da burada farklı görüşler için de ayrı bir parantez açmak gerekir. Örneğin Babinger, Selçukluların İran ve Maveraünnehir üzerinden Anadolu'ya geçişlerini ve bu bölgelerdeki Şii düşüncelerden etkilendiklerini, Selçuklu mimarisinde görülen "Çâr Ali" adındaki simgelerin Hz. Ali'nin bağlantısına da işaret ederek Rum Selçuklularının Şii ya da bir başka kelime ile Alevi olduğu görüşünü dile getirir (Babinger ve Köprülü, 1996, 13-14). Gerçekten de Orta çağ Anadolu mimarisinde ya da daha geniş bir açıdan Türk-İslam sanatında (Selçuklu, bazı beylikler ve Osmanlı mimari ve sanatının bir kısmını da kapsar) Hz. Ali'ye işaret eden çarpıcı örnekler bulunmaktadır.

Örneğin; Anadolu'daki çeşitli cami, medrese, saray gibi yapılarda üç kollu çarkın döndürülmesiyle Ali adının yazılmasına (Altın, 2019); dinsel simgesiyle cami, tekke, türbe gibi yapılarda iktidarı simgelemesiyle Osmanlı sancaklarında, askeri kıyafetlerde görülen Zülfikar tasvirlerine (Arslan, 2020) rastlanılmaktadır. Yine bugün Anadolu'nun birçok yerinde Hz. Ali'nin atı Düldül'ün ayağını bastığı söylenen kayalar, ziyaret yerleri olduğu ve bu yerlerle ilgili anlatıların zenginliği bilinmektedir. Bu durum mezheplerle ilişkili olduğu kadar Hz. Ali'nin Türkler arasında cengaverliği, adaleti, cesurluğu ve dürüstlüğüyle ön plana çıkması, cenknâmeler aracılığıyla mezhep fark etmeksizin benimsenmiş ve adeta bir Türk destan kahramanına dönüşmüş olmasıyla da ilgili olmalıdır.

Karaoğlan'ın makalesinde de değindiği gibi Hz. Ali anlatıların, sembollerin olduğu topraklara hiç ayak basmamış olsa da halk ona ve ehlibeyte olan sevgisiyle semboller aracılığıyla onu bu topraklar üzerinde var etmiş, halk kahramanı olarak tasavvur etmiş ve örnek almışlardır (Karaoğlan, 2015, 66). Dolayısıyla Babinger'in görüşünü Türk-İslam sanatlarındaki Hz. Ali simgeleriyle desteklemesi yeterli değildir. Bununla birlikte bu simgelerin varlığı, bulundukları coğrafyalar ve Alevi düşünceleri, tasavvufi görüşlerle ilişkisi oldukça önemlidir zira bulundukları dönemin dini ve kültürel tasavvurlarına dair birçok şeyi belirtir.

Hristiyan coğrafyası üzerine kurulan Anadolu Selçuklu devleti döneminde, Anadolu'nun İslamlaştırılması ve Türkleştirilmesi için birçok farklı derviş ve abdalların bölgeye akın ettiği, savaşlara katıldığı bilinmektedir. Horasan bölgesinin etkisiyle gelişen Türk tasavvufunun bu bölgede sahip olduğu etkileri menâkıbnâmeler, destanlar, halk şiirleri aracılığıyla da takip edebiliriz. Ocak, Anadolu topraklarında sentezlenen Müslüman Türk kültürünün XII. yüzyılda başladığını, Orta Asya – Orta Doğu kültürlerinden beslendiğini ve sufiliğin etkilerini taşıdığını belirtir. Bugün de halk kültüründe bunun etkilerini görülebileceğini ve bunun en temel delillerinden birinin halk Müslümanlığının hâlâ evliya kültürünü merkeze alması olduğunu belirtir (Ocak, 1994). Burada yeri gelmişken evliya kültürü temelinde gelişen Türk Müslümanlığıyla medrese çerçevesinde gelişen Türk Müslümanlığı arasındaki farka değinmekte yarar vardır.

Türk toplulukları içerisinde yerleşik hayata geçen ve göçebe/ yarı konar göçer topluluklar olduğu bilinmektedir. Yukarıda daha önce belirtildiği üzere her iki topluluğun yaşam biçimi farklı olduğundan İslam'ı algılama ve yaşama biçimi de farklılık göstermektedir. Yerleşik hayata geçen Türkler İslam'ı medrese temelli, şeriata uygun ve kitabi bir şekilde öğrenir ve uygularken göçebe yahut yarı konar göçer Türk toplulukları İslam'ı onlara öğretmeye gelen din adamları, evliyalar, önderlerden öğrenir ve uygular. Evliyalar, din adamları ve önderler tarafından öğrenilen ve uygulanan bu Müslümanlık biçimi Halk Müslümanlığı olarak da adlandırılır.

Göçebe/yarı göçebe yaşam tarzlarını sürdüren Türk topluluklarının yerleşik hayat tarzını benimseyen Türk topluluklarına nazaran eski Türk inanışlarını, törelerini, şehirdeki soydaşlarından daha uzun süre devam ettirdikleri, korudukları ve yeni inanışlarına göre güncelledikleri bilinmektedir. Sonuç olarak yaşanan bu Müslümanlık biçimi ortodoks/müteşerri İslam anlayışından farklılık arz ettiğinden heterodoks/gayr-i müteşerri İslam olarak adlandırılmıştır. Aynı şekilde dini bilgiler evliyalar, dervişler, dini önderler aracılığıyla öğrenip aktarıldığından medrese merkezli değil evliya merkezli ya da bir başka deyişle tekke/zaviye merkezli olarak görülebilir.

Evliya/tekke/zaviye merkezli bu yaklaşım içerdiği tasavvufi görüşlerin etkisiyle medrese kökenli görüşe nazaran daha fazla hoşgörü barındırmakta bu da Türk topluluklarının kendi yaşam biçimlerini, gelenek ve göreneklerini dini

inanışlarına entegre etmelerini kolaylaştırmaktadır. Nitekim bu iki anlayış biçimi arasındaki farklılıklar zaman içerisinde kendisini belirgin bir şekilde göstermiş, çeşitli düzlemlerde çatışmalara neden olmuştur.

Halk arasında yayılan bu evliya merkezli anlayışın XII. yüzyıl sırasında oldukça etkili olduğu söylenebilir. Zira Anadolu Selçuklu devletinin yıkılma süreciyle birlikte Anadolu'da karmaşık bir siyasi-sosyal arka plan olduğu görülmektedir. Parçalanmış beylikler, Moğol akınları, ekonomi ve siyasal açısından sürekli bir düzenin olmaması Anadolu'da yaşayan Türklerin maddi-manevi korunma ve kollanma ihtiyacına sevk etmiş olmalıdır.

Horasan ve çevresinden gelen yerleşen, beyliklere katılan çeşitli evliya ve dervişlerin Anadolu'da açtıkları tekke ve zaviyeler önem kazanmış, geniş halk kitleleri bu tekke ve zaviyelerin etrafında toplanır, buradaki dervişlerden yardım ve bilgi alır olmuştur. Ayrıca bu tekke ve zaviyeler aracılığıyla Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleşen, o bölgeleri imar edilmesini, nüfusunun artmasını sağlayan dervişler yüklendikleri misyonlar doğrultusunda kurdukları tekke ve zaviyeler aracılığıyla Barkan'ın da değindiği üzere kolonizatör-misyoner işlevi (Barkan, 1940) görmüşlerdir.

Özellikle 13. yüzyılda Anadolu'da gittikçe artan Moğol baskısıyla birlikte Anadolu'da mevcut olan devletlerin bölünmesi, siyasal ve ekonomik açıdan istikrarın sağlanamaması halkın huzursuzluğunu ve güvensizliği arttırmaya başlar. Bu dönemde Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kurulan tekke ve dergâhların önemi bir merkez haline gelmesi tesadüfün değil kaos içerisindeki bu durumun eseridir.

Kendilerine sığınacak bir yer, aş, güven ve huzur arayan Anadolu insanının Hacı Bektaş Veli, Tapduk Emre, Yunus Emre, Mevlâna ve daha nicesi gibi insanlardan oluşan derviş ve abdallara sığınması, onlara güvenmesi ve onların kurduğu mekânları önemli bir ziyaret mekânı haline getirmesi kaostan kozmosa geçişin başlamasını sağlar. Doğal bir önder olarak ortaya çıkan bu şahsiyetler anlattıkları, gösterdikleri yollarla çevresindeki halkı cezbeder, onları yönlendirir, ekonomik ve siyasal açıdan da önemli yollar inşa ederler.

Rum Abdalları, Horasan Erenleri ve daha nicesinin bu dönem itibariyle Anadolu'nun imaretinin sağlanması, ekonomik ve siyasal anlamda yeni düzenler kurulması açısından verdikleri emekler tarih sahnesinde de görülmektedir. Örneğin;

küçük bir beylikten Şeyh Edebali'nin nüfuzu ve desteğiyle birlikte sahip olduğu askeri gücün de etkisiyle üç kıtayı fethedecek imparatorluğun temelini atan Osman Gazi'nin ve ardından gelen padişahların Anadolu'da kurulan tekke ve zaviyelere önem vererek, maddi yardımlarda bulunmaları ve çeşitli ayrıcalıklar tanımaları bu şahsiyetlerin sadece dini anlamda değil, siyasal, ekonomik ve sosyal anlamda da ne kadar önem taşıdıklarını göstermektedir.

Nitekim Köprülü de esaslarını Hz. Ebubekir ya da Hz. Ali aracılığıyla Hz. Muhammed'e dayandıran sûfiliğin yayılma sürecinde, tekkelerin siyasiler tarafından tanınması, devlet adamları hatta sultanlar tarafından şeyhlere riayet edilmesinin söz konusu şeyh-evliyalara büyük bir manevi nüfuz sağladığına dikkat çekmektedir (Köprülü, 1976, 18). Ahi Teşkilatı, Bacılar kurumu ya da Osmanlı'nın önemli bir askeri gücünü oluşturan Yeniçerilerin Bektaşilikle olan ilişkisi göz önüne alındığında devletlerin kurulma ve süreklilik sürecinde bu şahsiyetlerin sahip olduğu önem ortaya çıkmaktadır.

Siyasi ve askeri liderlerin halk tarafından tanınması, kabul görmesi sürecinde bu evliya-dervişler tarafından desteklenmek önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu evliya-dervişlerin siyaset ve dünya malından çok güzel ahlak, iyi insan düsturuyla hareket etmeleri, halk ile sürekli diyaloga girmeleri, kendi dini görüşlerini ve yaşayış biçimlerini halkın anlayacağı bir şekilde hoşgörüyle ifade etmeleri halk tarafından sevilip sayılmalarına, otorite kazanmalarına yardımcı olmuştur.

Haksızlığa, zulme karşı tavırları, kendilerini ifade edişleri ve kararlılıkları onları halk gözünde birer kahramana çevirmiş, anlattıkları yol, bıraktıkları eserler kendilerinden sonra da takip edilmelerini sağlamıştır. Yaşadıkları efsanelere, menâkıbnâmelere, şiirlere konu olmuş, halk arasında yayılmış ve kutsal bir değer atfedilerek korunmaya devam edilmiştir.

Bu veli-evliyalar ve onların kurduğu tekke-dergâhlar etrafında yetişen, gelişen dini kültür ile daha sonra devlet eliyle kurulan, merkezileşen medrese kültürü arasındaki anlayış ve anlatıştaki farklılıklara örnek verecek olursak; medrese kültürü şeriat çerçevesinde Arapça ve Farsça dillerinin de etkisiyle kitabi ve keskin görüşlere sahip, okuma yazma bilenler dolayısıyla ağırlıklı olarak saray ve devlet görevlilerine hitap ederken tekke ve zaviyedeki veli-evliyalar yaşamın içinden örneklerle, Türkçe ağırlıklı olarak, çoğunlukla okuma yazma bilmeyen kesime hitap ederler.

Medreselerdeki belirlenmiş eğitimlerin aksine her tekke ve dergâhta oranın kurucusunun sahip olduğu görüş neticesinde farklı bir eğitim, öğretim ve yol süreci olduğu bilinmektedir. Bir Bektaşi dergâhıyla, bir Mevlevi dergâhı birbirinden farklı yolları takip ederler. Alevilikte yer alan "yol bir sürek binbir" görüşü tam da bu durumu ifade eder, gidilen yollar, yapılan ritüeller farklı olsa da varılan kapı, istenilen sonuç ve sahip olunan değerler birdir, aynı yere çıkar. Farklı farklı görüşlerin birlikteliğini, farklı yollarla aynı süreci yaşamayı kâmil insan olmayı ifade eder.

Genel olarak bahsedilen bu tekke-dergâh kurumlarına benzer Alevilik içerisinde oluşan kurumsallaşma ise "ocak" kavramıyla ifade edilebilir. Kendine has hiyerarşi düzenine sahip olan ocaklar, Alevi yerleşimlerindeki dini ve sosyal düzenin sağlanmasında önemli katkılar sağlarlar. Karamustafa, Türkmenler arasında bir müslümanlaşma biçimi olarak ortaya çıktığını ifade ettiği ocak sistemini merkezinde seyitlerin yer alması nedeniyle bu yapının mevcut düzeninin Türkmen ve Kürt topluluklarının seyitler etrafında yeniden yapılanmalarına dayandırır. Zira Anadolu Müslümanlığın temel öğelerinin peygamber soyuna dolayısıyla Hz. Ali/ehlibeyte bağlılık ve özel bir sevgi, bazı seyit ve şerifleri veli düzeyine yüceltmek gibi eylemler olduğunu ileri sürmüştür (Karamustafa, 2020, 48). Yazarın bu görüşü, ocak sistemi ve halk İslamı arasındaki ilişkiye değinmesi açısından önem taşımaktadır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ocak sistemine daha detaylı yer verilecektir.

Gerek Anadolu'nun İslamlaşması gerekse içerisinde bulunduğu kaos döneminden veli-evliyaların da desteğiyle birlikte yeni bir devlet kurularak kozmos dönemine geçilmiş, hızlı bir şekilde yayılıp büyük bir imparatorluğa dönüşen Osmanlı Devleti tarih sahnesinde yerini almıştır.

2.2.2.3. Osmanlı- Bektaşi ve Kızılbaş İlişkisi

Osmanlı devletinin kuruluş yıllarından itibaren hem tekke/dergâh ve bu durumun doğal bir sonucu olarak Türkmen toplulukları ile iyi ilişkiler geliştirdiği bilinmektedir. Bu ilişkiler araştırmacıların ilgisini çekmiş, çeşitli değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Köprülü, Osmanlı döneminin ilk hükümdarlarının Türkmen babaları ile iyi ilişkiler geliştirmeye çalışırken bir yandan da Anadolu'nun çeşitli kasabalarına dağılmış olan bu derviş/fakı ve ahi teşkilatına mensup kişilerle ilişkilerine ve

onlardan aldıkları yardıma dikkat çeker. Osman ve Orhan döneminde cenklere de katılarak kendilerini gösteren bu kişilerin (ahi ve Türkmen babaları), merkezi idarenin az çok kurulumundan sonra İslam memleketlerinin farklı yerlerinden gelen ulema sınıfının yardımıyla kurulan kasabalardaki medreseler aracılığıyla güçlenen merkezi idare sonucunda siyasi önemlerinin azaldığını belirtmiştir (Babinger ve Köprülü, 1996, 64). Öte yandan Melikoff' un bu durumu Bektaşi dervişleri üzerinden yorumlarken dikkat çektiği noktalar önemlidir.

Melikoff, savaşlara katılan bu dervişlerin, fetihlerle toprak kazandıklarını, kılıç hakkı olarak gördükleri bu topraklara ise zaviye ve tekkeler kurduklarını, konar göçer yaşamlarını geride bırakarak yerleşik yaşama geçtiklerini ve bu bağlamda düzenli bir tarikat yaşamını oluşturduklarını (Melikoff, 2011, 15) belirtir. Bu şekilde bu dervişler Barkan'ın da ele aldığı gibi kolonizatör dervişler olup yeni kasabalar inşa ettikleri gibi var olan yerlerdeki gayrimüslim nüfusun islamlaşmasında (kendi tarikat, sufi görüşleri ve halk İslam'ı doğrultusunda) sağlamışlardır.

Bektaşilik Alevilik ile içerdiği yakınlık neticesiyle önemli bir yere sahiptir. Yukarıda daha önce de belirtildiği üzere Osmanlı ordusunun hatırı sayılır derecede önemli bir gücünü temsil eden Yeniçeriler de Bektaşilik ile önemli bir ilişkiye sahiptir. Yeniçerilik teşkilatı kurulduğunda Bektaşilik kurumunun piri sayılan Hacı Bektaş Veli'nin duasının alındığına dair rivayetler olsa da Âşıkpaşazede'nin böyle bir olayın gerçekleştiğini inkâr ettiği ve Yeniçerilerin giydiği börk ile Bektaşilik arasında bir ilişki bulunmadığını söylediği bilinmektedir. Bu bilgiler ışığında Maden, Yeniçerilik-Bektaşilik ilişkilerinin 16. yüzyıla gelindiğinde belirginleştiğini ileri sürmektedir (Maden, 2015). Resmi olarak XVI. yüzyılda Bektaşi tarikatı ve Yeniçeri ocağı arasında ilişki kurulduğuna dair belgelere işaret eden Maden, bu ilişkinin ilerleyen yüzyıllarda daha da derinleştiğini bunun en önemli kanıtları arasında Bektaşi babalarının ve müritlerinin Yeniçeri isyanlarına katılımları olduğuna da dikkat çeker (Maden, 2015). Bu bakımdan Osmanlı devletinin resmi anlayışı medreseler aracılığıyla ve halifeliğin getirdiği güçle birlikte Sünni İslam görüşü ağırlıklı olsa da Bektaşilik, Mevlevilik vb. tarikatların da devletin çeşitli kollarında önemli bir etkiye sahip olduğu düşünebilir.

Osmanlı ile Safevi devleti arasında geçen mücadele, Osmanlı-Kızılbaş ilişkisi düşünüldüğünde Bektaşilik tarikatı ile kurulan bu sıkı ilişkinin aynı döneme denk gelmesinin tesadüf olmadığı söylenebilir. Bu savı daha iyi ortaya koyabilmek için

Bektaşilik tarikatının kuruluşuna, Osmanlı-Kızılbaş ilişkilerine değinmek gerekmektedir.

Bektaşilik, adını bugün Nevşehir'in Hacıbektaş ilçesinde bulunan dergâhın kurucusu, Hacı Bektaş Veli'den almıştır. Hacı Bektaş'ın menkıbevi kişiliği, çoğu dervişte olduğu gibi tarihi kişiliğinin önüne geçmekle birlikte bugün Cengiz Han'ın ordularından kaçarak Anadolu'ya gelen Türkmenlerle birlikte 13. yüzyılda Horasan'dan geldiği düşünülmektedir (Ocak, 2022). Baba İlyas ile yakın bir ilişkiye sahip olduğu tarihi kaynaklarda geçmekte, kendisinin daha sonra bugün Hacıbektaş olarak anılan eski adıyla Suluca Karahöyük olarak bilinen bölgeye yerleştiği (Melikoff, 2010) bilinmektedir. Hacı Bektaş velayetnâmesinde bu bölgede gösterdiği kerametler, yaşadıkları detaylıca anlatılmaktadır. Her ne kadar dergâh Hacı Bektaş zamanında kurulmuş olup onun ünü menkıbelerle yayılmış olsa da Bektaşiliğin bugünkü anlamıyla kurumsallaşması, yazılı bir erkâna sahip olması XVI. yüzyılda yaşamış olan Balım Sultan ile ilişkilendirilmektedir.

Bektaşilik ve Alevilik içerisinde ortak terimler ve yol anlayışlarına rastlanılmaktadır ki bugün Aleviler arasında Hacı Bektaş Veli önemli bir şahsiyet olarak yaşatılmaktadır. Kurulan derneklere, cemevlerine ismi verilmiş olup, dergâhı sıklıkla ziyaret edilmekte, anma törenleri düzenlenmektedir. Bektaşilik ve Alevilik arasındaki ortak ritüel ve değerlere rağmen ikisinin tarihsel ve sosyal gelişimi birbirinden farklılık arz etmektedir. Balım Sultan ile başlayan kurumsallaşma süreciyle birlikte Bektaşilik bir tarikat kolu olarak, belirlenen erkâna uyulduğu, çeşitli aşamalardan geçildiği takdirde dahil olunabilen bir oluşum olarak karşımıza çıkar.

Bektaşi olmak için belli bir soya bağlı bulunmak gerekmez, tekkeye ve daha özel olarak bakacak olursak dedebabalara intisap etmiş olmak bu yola girmek için yeterlidir. Oysa bilindiği üzere Alevi/Kızılbaş topluluklarında soy ve kan önemlidir, Alevi olabilmek için o soya ve o topluluğa doğmuş olmak gerekmektedir. Tekke/dergâh yapılarıyla birlikte Bektaşiler şehirlerde ön plana çıkmışlardır. Her ne kadar ritüel ve erkân açısından benzerlikler taşısalar da Alevi/Kızılbaş toplulukları kırsal bölgelerde yoğunluk göstermişlerdir.

Benzer değer yargıları ve ritüeller nedeniyle Aleviler, Köprülü tarafından Köy Bektaşileri olarak adlandırılmış, bu terim daha sonra Melikoff tarafından da

desteklenmiş, Melikoff bu terimin çok yerinde olduğunu belirterek iki topluluk arasındaki en temel farklılığın sosyal farklılık olduğunu dile getirmiştir (Melikoff, 1993, 228). Bu terimin kullanılması Aleviliğin Bektaşilikle aynı tarihsel sürecin bir parçasıymış gibi algılanmasına neden olmuş, hatta kimi zaman bu iki terim (Alevilik-Bektaşilik) birbirinin yerine kullanılır olmuştur.

Tarihsel gelişim süreci içerisinde bu iki farklı yol birbiriyle yakınlaşsa da farklılıklarını korumaya devam etmişlerdir denilebilir. Yıldırım, makalesinde Bektaşilik tarikatının oluşum süreci ile Kızılbaşlığın teşekkülünü 16. yüzyılda birbirinden bağımsız olarak gelişen iki cereyan olarak değerlendirir, Bektaşilik tarikatının oluşum sürecini ve Bektaşi kavramının temsil ettiklerini ortaya koyar. Bu süreçte Alevi/Kızılbaş toplulukları ile olan ilişkisini de ele alır ve bu yakınlaşmanın özellikle 17.-18. yüzyıllarda gerçekleştiğini ileri süren Yıldırım, söz konusu yakınlaşmanın Hacı Bektaş Veli dergâhının birçok Alevi (Kızılbaş) ocağı için önemli bir dede ocağına dönüşmesiyle sonuçlandığını belirtmektedir (Yıldırım, 2020). Bu bağlamda her iki terimin birbirinden farklı tarihsel ve sosyal olguları barındırdığı, etkileşim sonucunda benzerlikleri kadar farklıları da olduğu hatırda tutulmalıdır.

Alevi-Bektaşi toplulukları arasındaki en temel fark, 16. yüzyılda yoğunlaşan Kızılbaş isyanları döneminde, Osmanlı-Safevî devleti arasındaki siyasi çekişmelerde görülür. Başlangıçta şeriat merkezli bir tekke olarak kurulan Safevî tarikatı, daha sonra Şii karakterine bürünerek bir devlet olma gibi siyasal amaçlarla hareket etmeye başlamıştır. Siyasi amaçları doğrultusunda çeşitli Türkmen boylarını çatısı altında toplayan Safevîler Şah İsmail önderliğinde siyasi emellerine ulaşmışlar, İran'ın hakimiyetini ele geçirerek Safevî devletini kurmuşlardır.

Daha önce değinildiği üzere Kızılbaş adının ortaya çıkma nedenlerinden biri olarak Safevî şahı Şeyh Haydar'ın kendisine tabii olan askerlerine kızıl börk giydirmesi ileri sürülmüştür. Bu nedenle kaynaklarda Safevîlerin ya da Safevî devleti yerine Kızılbaş teriminin kullanıldığı (Savaş, 2018, 7) görülebilmektedir. Safevîlerin gerek siyasi gerek dini amaçları doğrultusunda Anadolu'ya çeşitli halifeler gönderdikleri, bu halifeler aracılığıyla propagandalarını yaptıkları, Anadolu'daki çeşitli kitleleri kendilerine bağlayarak iyi ilişkiler kurdukları, bu kişilerin Erdebil'deki tekkeye bağlı olarak hareket ettikleri, Anadolu'daki Türkmen toplulukları tarafından Safevî şahının (özellikle Şah İsmail) bir kurtarıcı olarak görüldüğü vb. bilinmektedir.

Aynı dönemde Osmanlı devletinde din ve devlet işlerinin birbirine karışmaya başladığı dolayısıyla devlete yapılan yanlışın dine yapılan bir yanlış gibi algılanmasına yol açan dini söylemlerin, siyasi politikaların öne çıktığı söylenebilir. İçinde bulunulan dönemin sosyolojik, ekonomik ve siyasal şartlarının doğurduğu nedenlerle çeşitli Türkmen boylarının Osmanlı yönetimiyle ters düşmesi ve Safevî şahlarına yardım etmesi, Safevî şahlarının dini etkilerini Anadolu toprakları üzerinde arttırması isyanları tetiklemiş; bu durum Osmanlı devletinin Kızılbaşlara yönelik aldığı sert kararları doğurmuştur.

Resmî belgelerde zındık, Rafızi gibi sıfatlarla nitelenen Kızılbaşlara; ahlaksızlık, hırsızlık, halife düşmanlığı, peygamber ve sahabeye küfür, şarap içmek, Safevîlere casusluk yapmak ve yardım etmek gibi birçok farklı suçlamada bulunulmuş, bu suçlamalar doğrultusunda kimlerin Kızılbaş olduğuna dair fişleme sürecine başlanmış ve Kızılbaşlara sürgün, hapis, kürek mahkumiyeti, idam vb. cezalar verilmiştir (Savaş, 2018). Öyle ki Osmanlı devletinin sürdürdüğü merkeziyetçi politikaya kimi zaman şiddetle karşı çıkan göçebe ve yarı göçebe Türkmen topluluklarının at ve silahtan arındırmaya yönelik siyasi hamlelerin yapıldığı (Savaş, 2018, 129) görülmektedir. Göçebe-yarı göçebe Türkmen toplulukları için at ve silahın önemi düşünülürse Osmanlı devletinin söz konusu dönemde yaptığı siyasi, sosyal ya da ekonomik müdahalelerin ciddiyeti ve dönemin siyasi hamleleri daha net bir şekilde anlaşılabilir.

Aynı dönemde Osmanlı Devleti tarafından Kızılbaşlara yönelik amansız bir takip ve cezalandırma süreci yürütülürken Bektaşilere maddi manevi destekler verilmesi dikkat çekicidir ki Kızılbaş olmasa dahi gayr-i müteşerri olan diğer toplulukların da bu dönemde Bektaşi tekkelerine sığınmaları, Bektaşi tekkelerinin himayesi altına girmeleri dikkat çekicidir. Araştırmacılar bu durumu Osmanlı devletinin gayr-i müteşerri grupları kontrol etme politikaları neticesinde devam eden baskısının etkisi olarak da (Yıldırım, 2020, 103-104; Savaş, 2018, 113-114) değerlendirir. Bu süreçten Bektaşilerin etkilenmemesi iki topluluk arasındaki farka örnek olarak gösterilebilir.

Her ne kadar farklılıklar olsa da benzer ritüeller ve değerler neticesinde bugün akademik literatürde Alevi-Bektaşi terimi sıklıkla kullanılmakta bu iki terim birbirine eş sayılmakta hatta zaman zaman birbirinin yerine dahi kullanılmaktadır. Bu durum

Osmanlı-Safevî çekişmeleri sırasında kullanılan söylemler, yapılan propaganda ve eylemlerin doğal bir sonucu olarak görülebilir.

Literatürde yaygın görüşün Kızılbaş hareketinin Türkmen aşiretlerinin koalisyonuyla yayıldığı yönünde olduğunu belirten Karakaya-Stump; ortaya çıkan yeni Alevi kaynaklarına bakılacak olunursa esas olanın Orta çağ zamanından beri Anadolu ve çevresinde yerleşmiş olan, ilgili yüzyıllarda Safevî öncülüğünde bir araya gelen çeşitli mistik oluşumların, gezginci dervişlerin bir birlikteliği olarak değerlendirilmesi gerektiğini (Karakaya-Stump, 2016, 83-84) ileri sürer. Bu doğrultuda zaten Anadolu'da kök salmış, halkta belli bir saygınlık ve güven duygusunu oluşturmuş bu grupların Safevîlere katılması, Safevîlerin görüşlerini telkin etmesi, Safevîlerin Anadolu'daki yayılma hızını ve etkisini arttırmıştır denilebilir.

16. yüzyılda ciddi takip, dini ve kamusal alan dışlanmışlık neticesinde baskı gören Kızılbaş/Alevi toplumunun üzerindeki bu baskı 17. yüzyıla gelindiğinde biraz hafiflemiştir. Erdebil tekkesi ile olan bağlantılarından dolayı Safevîlere yardım etmek suçuyla yargılanan Kızılbaşların 17. yüzyılda da tekkeyle ilişkilerini belirli ölçüde sürdürdükleri, icazet aldıklarını ortaya çıkan yeni belgeler de desteklemektedir (Karakaya-Stump, 2016, 85). Erdebil ile olan ilişki bıçakla kesilmiş gibi aniden kesilmemiş, Anadolu Kızılbaş/Alevi topluluğu için önemli bir merkez olmaya devam etmiştir. Bugün sözlü gelenekte ocak mensuplarının Erdebil'de bulunan tekkeyle olan bağlantılarına değindikleri, mensup oldukları ocakların Tekke'ye her yıl çıralık göndermeye sınırlar yeniden çizilene kadar devam ettiği anlatılmaktadır. Dolayısıyla Kızılbaş/Alevi topluluklarıyla Safevîler arasındaki ilişki Çaldıran seferinden sonra da bir müddet devam etmiştir denilebilir.

2.2.2.4. Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Aleviler

Tanzimat fermanı ile başlayan Osmanlı'nın modernleşme ve reform hareketleri Islahat fermanının ilan edilmesiyle devam eder. 1856'da ilan edilen Islahat fermanıyla birlikte Osmanlı devletinde din anlayışında resmî bir serbestlik başlamış, din hürriyeti ilan edilmiş ve din değiştirmek suç olmaktan çıkarılmıştır. Din hürriyetinin tanınmasının ardından Amerikalı misyoner faaliyetlerinin hız kazandığı, Ermeni Katoliklerin Protestanlığa geçmesi için gerçekleştirilen

misyonerlik faaliyetlerine Anadolu'da yaşayan Kızılbaş topluluklarının da dahil edildiği görünür.

19. yüzyılda Protestan misyoner ile bazı Kızılbaş toplulukları arasında sıkı ilişkiler kurulduğu, misyonerlerin Kızılbaş topluluklarının kökeninin Hristiyanlığa dayandığı yönündeki kendi tezlerini ileri sürdükleri bununla birlikte Protestanlığı kabul ettiğini belirten bazı Kızılbaş toplulukların ise Osmanlı devleti tarafından Protestan Ermenilere tanınan siyasal hakların kendilerine de tanınmasını talep ettikleri (Karakaya-Stump, 2016, 207-234) görülmektedir.

Misyonerlik faaliyetleri sürerken Sultan II. Abdülhamid'in de İslam'ın birliğine önem verdiği, Hanefi inancını ön planda tutacak şekilde heterodoks/gayr-i müteşerri grupları tek bir çatı altında toplamaya çalıştığı hatta bu amaç doğrultusunda camiler inşa edip Kızılbaş/Alevi topluluklarının bulunduğu köylere imamlar gönderdiği bilinmektedir (Massicard, 2017, 39-40). Başarısızlıkla sonuçlanan bu politikalar devam ederken aynı dönemde Bektaşiliğin ise özellikle toplumun yüksek kesimlerinde yayıldığı ve önem kazandığı görülmektedir. Bektaşilikle yakından ilgili olan Jön Türk milliyetçileri yaptıkları çalışmalarla Bektaşiliği ve Aleviliği Türk tasavvufu olarak değerlendirirler.

Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile başlayan Türk milliyetçiliği çalışmalarıyla birlikte İslam öncesi ve Anadolu'nun halk kültürüne dair yapılan çalışmalar sonucunda Alevilerin Türklükle özdeşleştirildiği görülmekte ayrıca Alevi görüşü ve ibadetlerinin gerici olarak görülen İslam'a dolaylı olarak karşı çıkma, dini ibadet bağlamında bir "Türk modeli" olarak (Massicard, 2017, 41-44) değerlendirilebildiği görülmektedir.

Günümüzde Alevi-Türk özdeşlemesi de bu dönemin politikaları gereği zihinlere yerleşmiş olmalıdır ki bugün farklı etnik kökenlere sahip birçok Alevi topluluğu olduğu her birinin kendine has bazı gelenekleri olduğu bilinmekle birlikte Alevi denilince akla ilk gelen Türkmen/Türk topluluklarıdır. Ayrıca, 1920'li yıllarda milliyetçi yazarlar tarafından Kızılbaş topluluklarının ifade ederken Alevi teriminin kullanılmaya başlanması, Kızılbaş kelimesinin tarihi olaylar içerisinde taşıdığı olumsuz anlamlar yerine Alevi kelimesinin daha olumlu anlamlar taşıyarak yeni Türk devletine ve milliyetçiliğine entegre edilmesi sürecini, Alevilerin heterodoks/gayr-i müteşerri bir İslam olarak nitelenmesini desteklemiştir (Dressler,

2016, 4). Aynı dönemlerde hız kazanan folklor çalışmaları yeni devletin kimliğinin inşa edilmesine yardım etmiş, Alevi kültürüne dair bilgiler de bu çalışmalar aracılığıyla derlenmiştir.

Cumhuriyet'in laiklik içeren politikaları ve yeni devlet başlangıçta çoğu Alevi kesimleri tarafından desteklense de 1938'te Mustafa Kemal'in ölümü ile başlayan süreçte rejimin sert tavırları, ekonominin kötüleşmesi, rejime yönelik çıkan isyanların sert bir biçimde bastırılması (Massicard, 2017, 52) gibi dönemin sosyoekonomik şartları göz önüne alınırsa Alevilerin cumhuriyet iktidarına karşı da belirli bir mesafede durduğu her Alevi kesimi tarafından koşulsuz desteklenmediği ileri sürülebilir. Bu durum Alevi topluluklarının siyasal ideolojilere karşı kesin ve net bir Alevi tavrına sahip olmadıklarını da göstermektedir, dönemin şartları Alevilerin siyasal, ekonomik ve hukuki hak taleplerini etkilemekte, dönem ne kadar baskıcı ise bu durum o kadar sesli bir şekilde dile getirilmektedir.

1960'lı yıllardan itibaren kent ortamlarına başlayan göç dalgası Alevileri de etkilemiş, kırsal bölgelerden kentlere, büyük metropol şehirlerine ve yurt dışına büyük Alevi göçleri olmuştur. Ağırlıklı olarak kırsal bölgelerde yaşayan Alevilerin ritüel ve gelenekleri bu bölgelerden etkilenmiştir. Örneğin dedenin taliplerinin köylerini dolaşması, uzun geceler süren görgü cemleri genellikle tarımın ve hayvancılığın yapılamadığı kış günlerinde yapılırdı. Dede ve talip köyleri arasındaki ilişki yine bu bağlamda coğrafi-ekonomik ve sosyal şartların getirdiği durumlarla birlikte değerlendirilebilir.

Aleviler kent ortamlarına göçtüğünde bu dini ritüellerini sürdürebilecekleri herhangi bir altyapıya sahip olmadıklarından, aynı dedeye talip olan Alevi aileleri farklı şehirlere ya da kimi zaman aynı şehirde farklı bölgelere dağıldığından dede-talip ilişkisi dağılmaya başlamış, cem ritüelleri başlangıçta evlerde devam ettirilmeye çalışılsa da kente adapte olma, ekonomik süreklilik, zorunlu eğitim gibi sosyoekonomik şartlar ele alındığında Alevilerin kent ortamlarında ritüellerinden ve geleneklerinden uzaklaşması şaşırtıcı değildir. Kent ortamında yabancı olarak görülen Alevilerin her ne kadar din ve vicdan özgürlüğü olsa da çevreleriyle kurdukları ilişki nedeniyle toplumsal bir baskı altına girdikleri bu durumun da ibadet-ritüellerin zayıflama nedenlerinden biri olduğu söylenebilir (Massicard, 2017, 54). Dolayısıyla bir süre kente uyum sağlamaya çalışan Alevi toplulukları; kentte belli bir

ekonomik refaha, eğitim düzeyine ve sosyal ortama kavuştuktan sonra dönemin şartlarıyla birlikte kent ortamlarında örgütlenmelere başlar.

Söz konusu bu örgütlenmeler, siyasal olduğu kadar kimlik merkezli, kent ortamlarında ve kamusal alanda bir Alevi temsilinin olmamasından dolayı atılan bir adım gibi düşünülebilir. Evlerde gerçekleştirilen cem ritüelleri kurulan köy dernekleri, kültür ve tanıtma dernekleri aracılığıyla ortak bir kamusal alana taşınır. Kurulan dernek ve vakıflar aracılığıyla Alevilik kamuya yeniden tanıtılır ve kamusal alanda yeni tartışmalara neden olur.

Kurulan dernek ve vakıfların satın aldığı ya da kiraladığı mekânlarda gelenek ve ritüellerini sürdürmeye, yeniden inşa etmeye başlayan Alevi toplulukları bu mekânları çoğu zaman kurulan derneğin adına ya da bulundukları mahalle/ilçe adıyla özdeşleştirerek kent ortamlarındaki cemevlerini kurmuş olurlar. Dernek ve vakıflar aracılığıyla tüzel bir kişiliğe sahip olan bu kurumlar bir yandan ibadet mekânı ve kültür merkezi işlevi görürken bir yandan da Alevilerin siyasal-dini hak talepleri için mücadele eden kurumlara dönüşürler. Günümüzde kurulan kimi vakıf ve dernekler federasyon çatısı altında toplanmakta bu bağlamda Türkiye'de 3 farklı federasyon bulunmaktadır. Saha çalışması sırasında kurulma aşamasında olan dördüncü bir federasyon olduğu bilgisine de ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu durum Yıldırım'ın değindiği Anadolu'da yüzyıllar boyunca gelişimini ve yapısını tamamlamış ocak sistemi ve geleneksel Aleviliğin aksine bugün cemevleri ve kent Aleviliği ya da başka bir deyişle modern Aleviliğin henüz gelişimini tamamlamadığı (Yıldırım, 2018) görüşünü desteklemektedir. Modern Alevilik, gelişmeye ve yeni kurumların oluşmasına açıktır.

Aleviliğin terim olarak kökeni, dini, sosyal, tarihi açıdan geçtiği yollar ve nihayet günümüzdeki durumuna bakıldığında her çağda kamusal alan ve sahip oldukları sosyal, dini, siyasal kimlikleri ile ilgili bir değişim dönüşüm geçirdikleri, çağa ve dönemin gerektirdiklerine kendi öz değerleri doğrultusunda kimliklerini belirli ölçüde koruyarak sahip çıkmaya çalıştıkları, gelenek ve ritüellerini sürdürmeye çalışarak her ortamda sahip oldukları toplumsal ve kültürel belleği yeniden inşa ettikleri söylenebilir. Bu bağlamda günümüzde kent ortamlarında sahip oldukları gelenek, kimlik ve kamusal varlıklarının ortak bir mekânı olarak cemevlerinin Alevi geleneği, toplumsal ve kültürel bellekleri açısından incelenmesi önem taşımaktadır.

3. ALEVİLİK VE GELENEK: TEMEL KAVRAM VE ÖGELER

Gelenek ve kültür gibi kavramlar sosyal bilimlerin birçok alanında sıklıkla kullanılan disiplinlerarası diyebileceğimiz temel kavramlardır. Tezin bu bölümünde kuram ve kavramsal çerçeve bağlamında gelenek, kültür, bellek gibi bazı kuramsal kavramlara değinilirken tezin ilerleyen bölümlerinde bu kavramlarla ilişkilendirilecek Alevilik içerisinde yer alan terimlere de yer ver verilmiştir. Bu bağlamda Alevi geleneğinde öne çıkan bazı gelenek ve kültürel ögelere de değinilmiştir. Geleneğin aktarılması araştırmanın ana konusunu teşkil ettiğinden bağlantılı olan hafıza/bellek, mekân gibi kavramlar aracılığıyla konunun derinleştirilmesi ve değerlendirme aşamasında bir çerçeve çizebilmek adına sınırlandırılması amaçlanmıştır.

3.1. Geleneğin Tanımı ve Özellikleri

Gelenek (tradition, tradisyon) kelimesinin Güncel Türkçe sözlükte verilen karşılığı; "*Bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar, anane, tradisyon"* (TDK, 2022) şeklindedir. Söz konusu bu açıklamada da dikkat edildiği üzere oldukça gelenek kavramı oldukça geniş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavram, kültürel kalıntıları, alışkanlıkları, eylem ve davranışları, çeşitli türde bilgileri veya maddi olarak varlığını sürdüren bazı formları (örneğin mimari yapı, kıyafet, yemek vb.) kapsamaktadır. Dolayısıyla tıpkı kültür gibi maddi ve manevi birçok yapıyı içerisinde barındırmakta ve kültür ile sıkı bir ilişki içerisinde bulunmaktadır.

Gelenek kavramını zihnimizde somutlaştırabilmek için bazı özelliklerine dikkat çekmek gerekmektedir. Bu özelliklerden ilki söz konusu kavramda "eskiden kalmış olma durumu" ön plana çıkmasıdır yani net bir şekilde bilinmese de bile gelenek olarak değerlendirilen şeyin bir süredir varlığını devam ettirmesi beklenmektedir. Bu devam etme durumu ise kuşaktan kuşağa aktarılarak

sağlanmaktadır bir başka deyişle mevcut gelenek bir şekilde kodlanıp yeni nesilde sürdürülebilirliğini devam ettirmeyi hedeflemektedir. Ki bu durum, aktarımın nasıl gerçekleştiği, geleneğin ya da geleneksel ögelerin nasıl kodlandığı gibi bazı soruları ortaya çıkarmaktadır, bu soru ve cevaplara ilerleyen bölümlerde değinilecektir.

Mevcut söz varlığımızda gelenek ile sıklıkla yan yana kullandığımız "görenek" sözcüğü bulunmaktadır. Güncel Türkçe sözlükte görenek sözcüğü; "*bir şeyi eskiden beri görüldüğü gibi yapma alışkanlığı, âdet*" olarak (TDK, 2022) tanımlanmaktadır. Bu tanım gelenek sözcüğüyle yan yana getirildiğinde iki kavramın birbiriyle ilişkili olmakla birlikte geleneğin kapsayıcılığının daha fazla olduğu göreneğin ise daha sınırlı bir alanı kapsadığı dikkatleri çekmektedir.

Hobsbawm, tradition (gelenek) ve custom (görenek) kavramlarını ayırmanın gerekliliğinden bahsederken görenek kavramını geleneksel toplumlara hâkim olma durumuna değinir, ona göre geleneklerin amacı ve özelliği değişmezliktir, bu doğrultuda gönderme yaptıkları geçmiş, tekrar gibi sabit pratiklere dayanmaktadır. Oysa göreneklerin belli bir noktaya kadar değişime engel olmadığını yapılacak değişimin ise önceki göreneklere uyumlu ya da eş olması durumunun görenekleri sınırladığına dikkat çeken Hobsbawm, göreneklerin arzulanan bir değişime ya da başka bir deyişle kendisinden önce var olan şeye (davranış, eylem, bilgi vb.) tanınan izni, toplumsal devamlılık ve doğa yasası izninin tanınmasını sağlamak olarak açıklamaktadır.

Hobsbawm, göreneğin kendisini gelenek gibi değişmez kılamayacağını çünkü geleneksel toplumlarda bile hayatın değişmez olmadığını belirtmektedir. Gelenek ve görenek arasındaki farka dikkat çekerken göreneği yargıçların yaptığı şey geleneği ise bu eylemi sarmalayan ritüelleştirilmiş pratikler olarak örneklendirir (Hobsbawn ve Ranger, 2020, 3-4). Gelenek ile tanımlanan kavramın genişliği ve nesiller boyu aktarılma özelliğiyle toplum ve kültürdeki konumu düşünüldüğünde kavramın çeşitli disiplinlerde tartışılması şaşırtıcı değildir.

Aydınlanma döneminde geleneğe yapılan eleştiriler gelenekten elde edilen bilgi ve hakikatlerin akla uygun bir şekilde gerekçelendirilemeyeceğinden ötürü güvenilmez olması yönündeyken Gadamer'in bu eleştirilere karşın geleneği; zamanın sınamasından geçerek değer kazandığı, geleneğin sahip olduğu otoritenin akıl ile çelişmediği yönünde savunduğu görülmektedir (Mangion, 2015). Bu açıdan

geçmişten gelen bir eylem, davranış, bilgi neden bir otorite olarak ya da korunması gereken bir şey olarak günümüzde var olmaya devam etmelidir ve toplumlar gelenek olmadan varlığını devam ettiremez mi gibi sorular önemli tartışma alanları yaratmaktadır. Bu bağlamda gelenek ve kültür arasındaki ilişkiye değinmek gerekmektedir.

3.1.1. Gelenek ve Kültür Arasındaki İlişki

Kültür kelimesinin Güncel Türkçe sözlükte; *tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin*" olarak tanımlandığı (TDK, 2022) görülmektedir. Bu tanım, kültürün maddi ve manevi bu doğrultuda somut ve soyut birçok farklı ögeyi kapsadığını ve doğal ve toplumsal çevreye karşı egemenliğin bir sembolü/ölçütü olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

Eagleton, kültür kavramı düşünülünce temelde dört anlamın ortaya çıktığını ileri sürer. Araştırmacıya göre kültürün, *sanatlar ve düşünsel eserler toplamı; ruhsal ve zihinsel gelişim süreci; insanların yaşamlarına yön veren değerler, gelenekler, inançlar ve pratikler ve son olarak da bütün bir yaşam tarzı* (Eagleton, 2021, 15) anlamları temel anlamları olarak ön plana çıkmaktadır. Kültürü genel anlamıyla bir alışkanlık meselesi olarak değerlendiren yazarın, sanatsal anlamıyla avangart sayılabilecek kültürün yaşam tarzı söz konusu olduğunda geleneklere bağlı olduğunu belirtmesi (Eagleton, 2021, 16) gelenek ve kültür arasındaki ilişkiye de ışık tutmaktadır. Bir yaşam tarzı olarak kültür doğal ve toplumsal çevreyi de içine alacaktır. Doğumdan, çocukluk ve ergenliğe, yaşlılık ve ölüme dek bir insanın edindiği deneyim ve öğrendiği davranış ve semboller kültürün küçük bir parçasını oluşturacaktır. Bu bağlamda kültür, doğal yaşam döngüsünde hayatta kalmaya çalışan insan türünün doğaya egemen olabilmek için geliştirdiği soyut ve somut davranışlar bütünü olarak da değerlendirilebilir. İnsan türü diğer canlılar gibi hayatta kalma içgüdüleri ya da kendilerine doğal bir şekilde besin, barınak ve eş garantileyecek bir biyolojik programlamayla dünyaya gelmediklerinden ötürü hayatta kalabilmek ve gelişebilmek için ihtiyaç duyduğu her şeyi ait oldukları grubun daha yaşlı, deneyimli bireylerinden öğrenmek zorundadır (Lavenda ve Schultz, 2019, 47). Tüm bu öğrenme sürecinde simgelerin önemli bir yer tuttuğu düşünülebilir.

Hayvanların öğrenme sürecine kıyasla insanların öğrenme sürecine bakıldığında insan kültüründe simgelerin yoğun olarak kullandığı, kültürün simge ve sembollerle sıkı bir ilişki içerisinde olduğu, kültürün simgelere bağımlı olduğu söylenebilir. Bu açıdan yalnızca insanların hayatta kalabilmek adına sembolik olarak kodlanan, grupça paylaşılan ve öğrenilen geleneklere ihtiyaç duyduğu (Lavenda ve Schultz, 2019, 49-50) görülmektedir.

Kavramlar ve ifade ettikleri anlamlar genelden özele doğru düşünüldüğünde geleneğin insanın içerisinde bulunduğu doğal ya da toplumsal ortamlardaki deneyim ve tecrübelerinin simgelenerek kodlanmış parçalarından biri olduğu sonucuna varılabilir.

3.1.2. Geleneğin ve Kültürün Aktarımı

Gelenek ve kültür arasındaki bu yakın ilişki ile birlikte insanların sahip olduğu gelenek ve kültürün bir zaman ve ortamdan başka bir zaman veya ortama taşınması aktarım olarak değerlendirilir. Peki bu aktarım neden yapılmalıdır, insan ya da toplumlar neden gelenek ve kültürlerini aktarma ihtiyacı duyar?

Bilindiği üzere insanların doğumdan ölüme geçirdikleri yolculuk diğer canlılardan farklılık arz etmektedir. Herhangi bir hayvan ya da bitki türü kendi doğasının getirdiği özellik ve koşullar altında yaşar. Örneğin, bazı bitkiler belli sıcaklıkların üzerinde yaşayamaz, hayvanlar ise karşısında güçlü bir rakip var ise ve gerek doğal güçleri gerek bulunduğu koşullar karşısındaki rakibini yenmesine izin vermiyorsa buna karşı gelemez. Bu durum söz konusu hayvan veya bitkiler için yüz yıl da geçse değişmez, güçlü olan, uyum sağlayabilen hayatta kalır.

Buna karşılık insanlar doğaya karşı giriştikleri mücadelelerle ile birlikte öğrenir, vücudunun soğuktan donacağı yerlerde ateş yakar, kendinden çok daha güçlü olan hayvanlar için tuzaklar kurabilir, silahlar icat edebilir. Zaten kültür de buradan başlar, insanın doğaya üstün gelme çabasının bir sonucu olarak ürettiği malzeme ve bilgilerle yakından ilişkilidir. İşte insanların diğer canlılardan en önemli farkı da budur. Koşulları öğrenebilir, deneyimleyerek o koşullarla mücadele edebilir ve öğrendiklerini dil aracılığıyla başkalarına aktarabilir. Burada kullandığım dil sözcüğü genel bir tabir olarak düşünülmelidir, sözlü, yazılı ya da beden diliyle insanlar öğrendiklerini, deneyimlediklerini başka insanlara aktarabilirler.

Tam da bu noktada Hockkett'in çalışmalarına değinmekte yarar vardır. Hockett, "Konuşmanın Kökeni" isimli makalesinde insan dili ve hayvan iletişimini karşılaştırır, dillerin oluşumu ve özellikleri üzerinde durur. Bu doğrultuda tüm diller için geçerli sayılabilecek 13 tasarım özelliğinden bahseder ve tablolarla somutlaştırır. Bu çalışmada üzerinde özellikle durmamız gereken detay 12. özellik için belirtilen "traditional transmission" yani geleneksel aktarım olarak çevirebileceğimiz kavramdır (Hockett, 1960). Yazar, dil aracılığıyla öğrendiklerini öğretmeyi kapsayan bu iletişim süreci ve geleneksel aktarımın insanların hayatta kalma şansını arttırdığına değinir, aktarımın kapasitesinin gelişmesini insanların beyin kıvrımlarının gelişmesiyle de ilişkilendirir.

Dolayısıyla aslında araştırmacı sorumuza ışık tutmuş gibidir, hayatta kalabilmek, daha uzun, sağlıklı ve daha konforlu yaşayabilmek adına gelenek ve kültürümüzü aktarmaya ihtiyaç duyarız. Aktarım aracılığıyla insanlar arası iletişim geliştiğinden, aktarım aracılığıyla sosyal ilişkilerin gelişmesi ve bu doğrultuda bir düzenin kurulması söz konusu olacaktır. İnsan ve toplulukların varlıklarını sürdürecek bir kimliğe, sosyal bir düzene, hayatta kalabilmek için daha fazla bilgiye ihtiyaç duyması bu eylemi önemli kılmaktadır.

Gelenek ve kültürün aktarımı ile beynin gelişmesi durumu arasında ilişki kuran Hockett'in dikkat çektiği bu ilişkide iki kavram arasındaki köprüyü, hatırlama/anımsama eyleminin dolayısıyla bellek kavramının oluşturduğu ileri sürülebilir. Bu da bizi bir başka soruya götürür. İnsanlar ve toplumlar gelenek ve kültürlerini nasıl aktarırlar?

Doğduğumuzdan beri edindiğimiz deneyimler, öğrendiğimiz bilgiler, semboller ve imgeler beynimizde depolanmaktadır. İşte tüm bu bilgi ve deneyimlerin bulunduğu depo bellek kavramıyla nitelendirilmekte ve bu kavram sosyal ve fen bilimleri için ilgi çeken ortak bir kavram olarak araştırmalara konu olmaktadır. Güncel Türkçe sözlükte bellek kavramının "*Yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü, dağarcık, akıl, hafıza, zihin*:" olarak tanımlandığı görülmektedir (TDK, 2022). Görüldüğü üzere bellek, özellikle geçmişi kapsayan geçmişi bugün ile ilişkilendirmemize yardımcı olan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bellek kavramını araştırma konusu edinen Batılı araştırmacıların bu kavrama bireysel, toplumsal ve kültürel olarak temelde üç farklı yaklaşımı olduğu söylenebilir (İlhan, 2018, 23). Her bir bellek

türünün kendine has özellikleri bulunmakla birlikte hepsinin birbiri ile ilişki içerisinde olduğu ileri sürülebilir.

Bireysel bellek yaklaşımı, belleğin sahip olduğu içeriklerin bireysel olduğu ve bu içeriklerin istendiği zaman hatırlanarak çağrılabileceği görüşüne odaklanır ve edinilen deyim ve anıların bireye özgü olduğunu (İlhan, 2018, 28) ileri sürer. Bu düşünceye karşılık toplumsal-kolektif bellek kavramını ilk kez ortaya atan Halbwachs ise; anılarımızın kolektif olduğu, kendi edindiğimiz deneyimlerin, yaşadığımız olayların bize başkaları tarafından hatırlatıldığı görüşüne dikkat çeker (Halbwachs, 2019, 30). Toplumsal bellek kavramı ile birlikte Halbwachs, tanıklık ve mekânı bellek açısından ön plana çıkarır.

Bir insanın kendi geçmişinden bahsetmek için başkalarının anılarının tanıklığına gerek duyması, tanıklık için mekân ve zamanın gerekliliği kolektif bellek kuramının ana hatlarını oluşturmaktadır denilebilir. Günümüzde hatırladığımız, mitler, şiirler, tarihsel olaylar vb. durumlar kolektif belleğimizde yer alır, grup olarak kimliğimizin sürdürülebilmesi de bu hatırlamalara bağlıdır. Bireysel bellek ve kolektif bellek anılara odaklanırken kültürel bellek kavramı gelenekler ve kültürel ögelere eğilmektedir.

Kültürel bellek kavramı Jan Assman'ın çalışmalarından beslenmekte ve onun ileri sürdüğü bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Assman kültürel belleğe eğilmeden önce hatırlama eyleminin kendisini irdeler. Hatırlamanın oldukça somut bir eylem olduğunu ileri sürer, hatırlama sürecinde kavram ve deneyimler arasındaki ilişkiden doğan hatırlama figürü adını verdiği bir olgudan bahseder. Hatırlama figürlerinin zaman ve mekâna bağlılık, gruba bağlılık ve tarihin yeniden kurulması gibi özelliklerine dikkat çeker (Assman, 2018, 46-50). Bu özelliklere kısaca değinilecek olunursa zaman ve mekâna bağlılık özelliğiyle hatırlama figürlerinin somut bir mekân ve zamana bağlı oldukları, belleğin bir mekâna ihtiyacı olduğunu dolayısıyla kendisini sağlamlaştırmak isteyen her grubun da böyle bir mekâna ihtiyaç duyduğu görüşünü kapsar.

Grubun ve mekânın birlikte kurduğu sembolik ortak bir yaşam olduğunda, grup bu mekândan ayrılsa bile sahip olduğu bu birlikteliği kutsal mekânları sembolik olarak yeniden üreterek yaşattığı fikrine değinir (Assman, 2018, 46-47). Bu açıdan günümüzde ilerleyen bölümlerde değinileceği üzere cemevleri kırsal bölgeden

ayrılan Alevi topluluklarının ortak geçmişlerinin yaşandığı mekânları sembolik olarak yeniden ürettiği bir mekân olarak ele alınabilir.

Gruba bağlılık özelliğiyle ifade edileni kısaca özetlemek gerekirse toplumsal bir bellekten söz edebilmek, hatırlama figürlerinin işlevlerini yerine getirebilmesi için grubun varlığının gerekliliğidir. Toplumsal belleğin gerçek ve yaşayan bir grupla ilişkilendirilebileceği görüşüne değinen Assman, bir grubun geçmişini kendine özgülük ve süreklilik noktalarında koruduğuna dikkat çeker. Her grubun sürekliliği hedeflediğini ve değişimleri mümkün olduğunca görmezden gelmeye çalıştığını ileri sürer (Assman, 2018, 48). Bu açıdan gruba bağlılık kolektif belleğin ana ve sarsılmaz ilkelerinden biri olarak değerlendirilir.

Tarihin yeniden kurulması, herhangi bir belleğin geçmişi olduğu gibi koruyamayacağı düşüncesinden ileri gelmektedir (Assman, 2018, 50). Bu bağlamda belleğin yeniden kurma işlemine dayandığı, geçmişte yer alan hatırlama figürleri ve çeşitli gelenekler zaman ve mekân değiştiğinde yeni bir geçmiş ve mekân içerisinde kurulabilir. Böylelikle toplumsal bellekte yer edinen hatırlama figürleri ve gelenekler yeniden aktarılarak varlığını sürdürebilir.

Assman'ın ileri sürdüğü kültürel bellek kavramı gelenekler üzerine odaklanır. Kültürel bellek; gündelik olmayan olaylar, uzak efsanevi geçmişte yaşananlar törenselleştirilmiş biçimde (örneğin bayramlar, festivaller, anma törenleri) nesneleştirilmiş, sözlü, görsel ya da dans gibi bedensel hareketlerle sembolleştirilerek kodlanmış ve bu konuda uzmanlaşmış taşıyıcılar tarafından korunarak aktarılmış bir bellek türü olarak karşımıza çıkmaktadır (Assman, 2018, 64). Özellikle yazının olmadığı toplumlarda topluluğun kimliğine dair bilgiler, ritüeller ve anlatılar aracılığıyla sembollerle kodlanmış, kültürel bellek taşıyıcıları tarafından gelecek kuşaklara aktarılmıştır.

Kültürel belleğin taşıyıcıları üstlendikleri işlev nedeniyle bulundukları toplumda el üstünde tutulan, değer gören konumlarda yer almıştır. Bu bağlamda Assman, ritüel ve efsanelerin gerçekleri taşımasından ötürü saygı gösterilmesi gereken unsurlar olduğunu, bu unsurların gelecek kuşaklara aktarılmasının dünyanın düzeni ve grubun kimliğini koruduğunu ileri sürer. Burada mekân da önem kazanır.

Belleklerin hatırlanması, hatırlama figürleri ve mekân arasındaki ilişkiyle de ilgilidir. Dolayısıyla kültürel bellek mekânı denilen, toplumların kültürel belleklerini

somutlaştırarak hatırladıkları mekânlar söz konusu olmuştur. Bu mekânlar topluluğun kültürel belleklerinde yer alan anlatı, gelenek ve ritüellerin somutlaştırıldığı, hatırlama figürleri ile donatıldığı mekânlar olarak düşünülmelidir.

Nora, bellek mekânlarını anımsadığımız şeylerin kendisi ya da geleneğin kendisi olmadığını dile getirirken bu mekânların belleğin mayalandığı, geleneğin laboratuvarlarına benzetir (Nora, 2006, 12) Topluluklar göç etse, çevrelerini değiştirse dahi somutlaştırdıkları bu mekânları yeniden üretebilir, belleklerini tekrar canlandırarak kültürel kodlarına sahip çıkabilirler. Bu bağlamda kırsal bölgelerden kent ortamlarına gelerek cemevi yapıları kuran Alevilerin cemevlerini kurma süreci ve cemevlerinde gerçekleştirilen ritüeller, cemevi içerisinde bulunan hatırlama figürleri ele alındığında cemevleri birer Aleviler için birer kültürel bellek mekânı (Koç ve Koçak, 2021) olarak değerlendirilebilir.

Toplumların geçmişten günümüze taşıdığı imgeler ve geçmişte sahip olduğu bilgi ve ritüellerin anımsanması ve günümüze aktarılması Connerton'a göre törensel ve bedensel pratiklerle sağlanmaktadır. Bu noktada kolektif belleğe atıfta bulunan Connerton, Fransız devrimini bu açıdan inceleyerek kral Louis'in halka açık bir meydanda öldürülmesinin törensel bir eylem olarak hanedanlık anlayışının kamusal alanda bitirilmesine hizmet ettiğine, yeni bir başlangıcı simgelediğine bu doğrultuda dönemin yeni kıyafetlerinin de yeni bedensel pratiklere işaret ettiğine dikkat çeker. Bu bağlamda yinelemelere değinir, törenler aracılığıyla geçmişte yaşanan olay veya durumun yeniden sembolize edilerek yaşatıldığını, o anın yeniden sahnelendiğini ileri sürer (Connerton, 2019). Alevilikte cem törenlerinin Hz. Muhammed'in Miraç hadisesine değinen miraçlama kısmı ya da Kerbelâ olayının anıldığı, maktellerin okunduğu, ritüellere dahil edildiği kısımlar bu bağlamda değerlendirilebilir. Yinelemeler ve bedensel pratikler aracılığıyla geçmiş, günümüze aktarılmaya devam edilmiş ve kolektif belleğimizde yer edinmiştir.

Gelenek ve günümüze aktarımı söz konusu olduğunda ortaya atılan görüşlerden biri de Hobsbawm'ın ileri sürdüğü "icat edilmiş gelenek" gelenek kavramıdır. İcat edilmiş gelenek terimi; ortaya çıkış, inşa ediliş ve kurumsallaşma süreci takip edilebilen gelenekleri kapsadığı gibi yakın bir zaman diliminde ve hızlı bir şekilde yerleşen gelenekleri kapsamaktadır. Daha genel bir ifadeyle bu terimin geçmiş formları akla getirecek şekilde yeni formlara uyarlanan ya da zoraki bir şekilde tekrarlanarak kendilerine özgü geçmişlerini oluşturup günümüzde de

karşılığını bulan gelenekleri ifade etmektedir (Hobsbawn ve Ranger, 2020). Gerçek geleneklerin gücü ve uyarlanabilirliği ile icat edilmiş gelenek terimini karıştırmamak gerektiğinin altını çizen Hobsbawm, eski usullerin artık yeterli gelmediği, uygulanabilirliğini yitirdiği noktalarda geleneklerin icat edilmeye başlandığını ileri sürer.

Cem ibadetinin en önemli kısımlarından biri olan semah ritüeli sırasında giyilen geleneksel bir kıyafetin diğer folklor oyunları gibi belirli bir kalıba sığdırılarak görsellerde, ritüellerde ortak bir semah kıyafeti olarak kullanılması ele alınırsa Hobsbawn'ın ileri sürdüğü bu kavramla ilişkilendirilebilir.

Yöresel/kırsal ya da şehirlerdeki cemevlerinde günlük ritüellerde semah görsellerinde, semah tanıtım günlerinde, televizyon kanallarında kullanılan kalıplaşmış giysinin her zaman kullanıldığı ve ritüelin ayrılmaz bir parçası haline geldiği söylenemez. Hizmetlerin göstergesi olarak kuşaklar ritüelin ayrılmaz bir parçası iken, sıklıkla folklor ekiplerinin giydiği birkaç kattan oluşan semah kıyafetleri yerine kadınlar için uzun bir etek ya da cinsiyet fark etmeksizin temiz kıyafetler yeterli görülür.

Geleneğin aktarılması ve sürdürülmesi bağlamında dikkatleri çeken bir başka kavram da son dönemde özellikle halkbilimi çalışmalarında sıklıkla kullanılan "geleneğin güncellenmesi" kavramıdır. Her geleneğin unutulsa bile belli bir zamanda icat edildiğinden icat edilmemiş bir gelenek var mıdır sorusuna dikkat çeken Ekici, geleneğin içerisinde değişmeye, güncellemeye bu anlamda geleneği sürekli kılmaya çalışan bir öz bulunduğunu bu özün ortadan kaybolmasıyla birlikte geleneğin de ortadan kaybolacağını ileri sürer (Ekici, 2008). Yani gelenek varlığını farklı ortamlarda devam ettirebilmek için kendisinde ortama uygun değişiklikler yapmalı, güncelleyebilmelidir ama bunu yaparken sahip olduğu özü de korumalıdır.

Kırsal bölgelerde gelenek ve ritüellerini sürdüren Alevilerin kent ortamlarına yerleştiklerinde bu gelenek ve ritüellerini sürdürebilecekleri bir altyapılarının olmayışı, geleneğin farklı ortamlarda varlığını devam ettirilebilmesi için Alevilerin öncelikle dernekler aracılığıyla örgütlenmesini daha sonra da cemevlerinin inşa edilme ve yaygınlaşma sürecini tetiklemiştir.

Kırsal bölgelerde en büyük evlerde yapılan cem törenlerinin, günümüzdeki anlamıyla "cemevlerinde" yapılmayan cenaze, nikâh gibi ritüellerin kent ortamında

cemevlerinde yapılmaya başlaması, cemevlerini merkeze alan bir ritüellerin oluşması, geleneğin değişimi ve güncellenmesini beraberinde getirmiştir denilebilir. Gelenek ve bellek üzerindeki tüm bu noktalardan sonra Alevi kolektif ve kültürel belleğinde yer edinen bazı kavramlara değinmek tezin ilerleyen bölümlerinin daha iyi anlaşılması için önem taşımaktadır.

3.2. Alevi Gelenek ve Kolektif Belleğinde Yer Alan Bazı Temel Kavramlar

Alevi geleneği ve kolektif-kültürel belleğinde yer alan bazı kavramlar akademide müstakil bazı çalışmalara da konu olmuştur. Bu temel kavram ve değerler, Alevilerin belleklerine kodlanmış olup Alevi kimliğinin ya da Alevi deyimiyle yolun oluşup korunmasında katkı sağlamışlardır. Cemevleri bu kavramların her biriyle doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili olduğundan ve cemevlerinin Alevi geleneğindeki konumunu daha iyi bir şekilde belirleyebilmek için bu kavramlara kısaca değinmek gerekmektedir.

3.2.1. Hak-Muhammed-Ali

Alevi inanç ve kültürünün temeline bakıldığında Hak-Muhammed-Ali üçlemesinin olduğu görülmektedir. Hak-Muhammed-Ali üçlemesinin ne zaman ortaya çıktığı ve nasıl kullanılmaya başlandığı tam olarak bilinmemekle birlikte XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren takip edilebilen eserlerde bu kullanımın arttığı görülmektedir (Üzüm, 2020, 85). Bu üçleme, ritüellere de yansımış olup Alevi kimliğinin önemli hatırlama figürlerinden birine dönüşmüş bulunmaktadır. Alevi dedelerinin Alevilik yolunu anlatırken Hak-Muhammed-Ali yoludur gibi tabirlere yer vermeleri bu sembolleşmenin önemini ortaya koymaktadır. Hak-Muhammed-Ali üçlemesi kısaca söylemek gerekirse Alevilerin evren ve dünyanın yaratılışına yönelik düşüncelerini de ortaya koymaktadır.

Alevi kolektif belleğinde önemli bir yer kapsayan Hak-Muhammed-Ali üçlemesi yaratılış anlatılarına, kutsal olanın konumlanmasına dayanmaktadır. Burada anlatılmak istenen temel görüş; Allah'ın en kutsal ve yaratıcı konumunda bulunurken meleklerden, yeryüzünden önce Hz. Muhammed-Hz. Ali ya da bazı anlatılarda değinildiği üzere ehl-i beytin nurlarını yaratmış olmasıdır. Herkesten önce yaratılan bu nurların yüzü suyu hürmetine, evren ve dünya yaratılmıştır.

Hak/Allah insanı yaratırken kendi cemalinden ve nurundan insanı var etmiş, kendi nurunun kutsallığı ise Muhammed-Ali nurunun kutsallığı ve yolu ile soy üzerinden devam etmiştir (Yıldırım, 2018, 165-174). Bu bakımdan Hak-Muhammed-Ali ile insanın kutsal olduğu, Hakk'a ulaşmanın yolunun Hak-Muhammed-Ali yolundan geçtiği görüşü sembolleştirilir. Hak-Muhammed-Ali'nin birbirini takip eden bu sıralaması bir tür hiyerarşiyi de barındırır. Burada Hak en üst mertebede, tek olan ve en kutsal olanı ifade ederken Muhammed-Ali nuru onun yarattığı ilk nuru ifade ettiğinden en kutsal olan diğer konumları ifade eder.

Hak ile aynı olmayan ama Hak'tan bir parça olan bu nur, nübüvvet ve velayet nuru olarak ayrılmakta, nübüvvet ile Hz. Muhammed velâyet ile de Hz. Ali'ye işaret edilmekte, bu bağlamda *aynı anda hem ayrı hem de gayrı olmama* durumunu ifade etmektedir (Yıldırım, 2018, 170-174). Alevi deyişlerinde, ritüellerinde sıklıkla yer verilen Hak-Muhammed-Ali üçlemesi, bazı batılı ve yerli araştırmacı-yazarların Hristiyanlıkta yer alan baba-oğul-kutsal ruh üçlemesi ile ilişkilendirdiği görülmektedir (Fığlalı, 2006, 186). Muhtemelen iki inanç arasındaki kurulan bu ilişki daha önce bahsedilen Amerikalı Protestan misyonerlerin Kızılbaş topluluklarını Hristiyanlığa ihtidasının umut verici olarak görülmesini sağlamış olmalıdır.

Misyonerlerin kaleme aldıkları bazı yazılarda Kızılbaşların aslında Hristiyan neslinden olduklarını belirtmeleri, İsa'yı Ali adıyla çağırdıklarını öne sürmeleri (Karakaya-Stump, 2016, 215) de kurdukları bu ilişkiden kaynaklanmış olmalıdır. Hak-Muhammed-Ali üçlemesi Alevi inanç ve geleneğinin, evren tasavvurunun temelinde yer alan nübüvvet-velâyet anlayışıyla Hristiyan inancında yer alan baba-oğul-kutsal ruh üçlemesinden ayrılmaktadır.

Alevi cemlerinde yer alan çerağ uyandırma ritüellerinde kullanılan üç mum (modern dönemlerde lamba) Hak-Muhammed-Ali nurunu temsil etmekte bu bağlamda yaratılış yeniden hatırlatılmaktadır. Yine ziyaret yerlerinde yakılan mumlarda bir ya da üç mum yakılması ritüeli bu birliği, nuru temsil etmektedir. Bu bağlamda üçleme sadece söz ile değil bedensel pratiklere taşınması açısından da kültürel belleğin taşınması açısından önem arz etmektedir.

3.2.2. Alevilikte On İki İmam ve Zülfikar

Alevi inanç ve geleneğinde daha önce de bahsedildiği üzere ehl-i beyt önemli bir yer tutmaktadır. Hakk'a ulaşacak doğru yolun, ehl-i beyti sevmek ve takip

etmekten geçtiği inancı yaygındır. Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatıma ve Hz. Ali'nin evliliğinden doğan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den başlayan bu ehl-i beyt soyu onların çocukları üzerinden devam etmektedir. Daha önce bahsedilen Hz. Ali'nin velâyeti bu soy üzerinden on iki imam ile aktarılmış, yolun bozulması engellenmiştir.

Alevi kolektif belleğinde on iki imamlar hatırlama figürü olarak işlev görmekte, ritüellerde, gündelik hayatta on iki imamlara yer verilmektedir. En basit örneğiyle cem ibadetinin yapıldığı cem salonlarında on iki imamların tasvirleri yahut isimleri mutlaka bulunmakta, deyişlerde anılmakta, on iki hizmet gibi ritüellerde, Muharrem orucunun kimi yörelerde on iki gün olarak tutulmasında on iki imamların etkisi görülmektedir. Dedelerin cem törenlerinde oturdukları posta İmam Hüseyin postu da denilmesi ehl-i beyt ve Kerbelâ olayının Alevi kolektif belleğindeki yerini göstermektedir.

Ritüel ve semboller aracılığıyla on iki imamlar kolektif-kültürel bellekte kodlanmış, kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Zaman zaman cemevlerinin cem salonlarının iç mimarisinde isimleri, tasvirleri yer verilen on iki imamlardan ötürü tavan veya kolonlar aracılığıyla meydanın on iki dilime bölündüğü görülmektedir. Aşağıda saha çalışması gerçekleştirilen cemevlerinden biri olan Bağcılar Cemevinin cem salonuna ait verilen görsel bu durumu gösterir niteliktedir.

Şekil 4 Bağcılar Cemevinin Cem Salonundan Bir Görünüm

Gerek cemevlerinde gerek Alevilerin kolektif-kültürel belleğinde yer alan bir başka hatırlama figürü ise Zülfikar olarak bilinen Hz. Ali'nin kılıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. Muhammed tarafından Hz. Ali'ye Uhud savaşı sırasında "*Lâ fetâ*

illâ Ali, lâ seyfe illâ Zülfikar" yani Ali'den başka yiğit zülfikârdan başka kılıç yoktur nidalarıyla hediye edildiği rivayet edilen bu kılıcın uzunluğunun yedi karış eninin bir karış olduğu ve her iki tarafının da keskin olduğu anlatılarda yer edinmektedir (Öz, 2022). Zülfikar Hz. Ali'nin cesaretinin, adaletinin ve yiğitliğinin ön plana çıkarıldığı menkıbelerde atı Düldül'le birlikte sembolleştirilen, güçlü bir kılıç olarak karşımıza çıkmakta, Hz. Ali'siz Zülfikar, Zülfikar'sız Ali düşünülmeyecek kadar birbirleriyle özdeşleştirilmektedir.

Bugün Alevi toplulukları içinde önemli bir sembol haline gelen Zülfikar'a Alevi anlatı ve deyişlerinde, cemevlerinde tasvirlerine, ya da gündelik hayatta kolye, yüzük gibi takılarda sembol olarak kullanımına, dövme olarak vücuda nakşettirildiğine rastlanılmaktadır. Günümüzde Zülfikar Alevi olmanın bir sembolü, ayırt edici bir özelliği gibi görünmektedir.

3.2.3. Alevilikte Lokma ve Kurban

Alevi kolektif-kültürel belleğinin gelecek kuşaklara aktarılmasında rol oynayan dini-kültürel pratikler arasında lokma, kurban gibi dini ritüeller ve daha dar anlamıyla cemlerde görülen on iki hizmet daha geniş anlamıyla hizmet kavramı önemli roller üstlenmektedir. Alevi kültür ve geleneğinde lokma yardımlaşmanın, adak adamanın bir sembolü olarak görülebilir. Cem törenlerinin sonunda herkesin kendi evinden getirdiği yiyecek, içeceği cemde hazır bulunanlara eşit bir şekilde pay edilir. Buna da lokma denir. Lokma sadece cem törenlerinde değil, ziyaretlere gidildiğinde, bir adak adandığında da yapılıp dağıtılabilir.

Lokma; bölgeden bölgeye değişen yiyecek ve içeceklerin hepsini kapsayan ortak bir ad olarak düşünülmelidir. Kömbe, kurban eti gibi daha geleneksel lokmalar olduğu gibi elma, mandalina gibi meyveler, marketten alınan bisküviler ya da evde hazırlanan hamur işleri de lokma olarak adlandırılabilir, önemli olan lokmanın hazırlanması ya da alınması sırasında edilen niyaz, niyettir.

Ritüel açısından bakılacak olunursa hazırlanan bu adakların (yiyecek-içeceklerin) dede tarafından dualanma süreci onun lokma olarak adlandırılmasını sağlamaktadır (Özdemir, 2018). Bugün dergâhlara, ziyaret yerlerine ya da cem törenlerine gelen Alevilerin lokma getirip bağışlamaya-dağıtmaya devam etmeleri kolektif- kültürel bellekte ne kadar önemli bir yer ettiğinin göstergesidir.

Kurban kavramı söz konusu olduğunda akademik literatürde kanlı ve kansız kurban gibi genel bir sınıflandırma yapıldığı görülmektedir. Kanlı kurban bir canlının, kan akıtılarak kutsal olan adına sunulmasını kapsarken kansız kurban değerli maden, yiyecek-içecek vb. kan akıtılmadan kutsal olana sunulan şeyleri ifade etmektedir. Bu bağlamda yukarıda bahsedilen "lokma" ritüelinin et içermeyen yiyecek-içecek kısmı kansız kurbana dahil edilmektedir. Alevilik içerisinde çeşitli cem törenleri bulunmakta, bunların bazılarında kanlı kurban olarak sayılan, koç, kuzu vb. hayvanların adak olarak sunulduğu ve bu kurban etinin pay edildiği görülmektedir.

Kurban, kutsal olana şükrü, verilen sözü ya da adaklarda olduğu gibi bir isteği, arzuyu ifade etmekte olduğundan kutsal olanla olmayanın, yaratıcı ile kulun birbirine göre nasıl konumlandığını işaret etmekte ve bir sürekliliği gerektirmektedir. Bu bakımdan ister kanlı olsun ister kansız kurban ritüeli yeryüzündeki en eski ritüellerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Alevi inanç ve geleneğinde ikrar, musahiplik, görgü gibi cem törenleri ile birlikte sunulan kurbanlar ya da Abdal Musa, Hacı Bektaş Veli, Düzgün Baba gibi ziyaret yerlerine gidildiğinde sunulan kurbanlar göz önüne alındığında ritüelin Alevilik içerisinde ne kadar köklü ve önemli olduğu görülebilir.

Alevilikte kurban ritüelinin yapısını inceleyen Köse, kurban ritüelinin cem törenlerinin, alevi inanç ritüellerinin temelinde yer aldığı ve adeta bir işletim mekanizması olduğu ve kurban ritüelinin cem törenlerinden çıkarılması durumunda cemlerin işleyişinin sekteye uğrayabileceği sonucuna varmıştır (Köse, 2017). Nitekim cemevlerinde aşevlerinin bulunması, yeri müsait olan cemevlerinde kurban kesim yerlerinin mutlaka bulunması ve sadece cem töreni yapılabilecek kadar küçük olan cemevlerinde lokma hizmetlerinin de verilmesi kurban ve lokma hizmetlerinin Alevi kolektif-kültürel belleğinin ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermektedir.

3.2.4. Alevilikte Dede ve Ocak Kavramı

Alevilikte soyun önemli olduğuna, Hak-Muhammed-Ali yolunun ehl-i beyt soyundan devam ettirildiğine daha önce değinilmiştir. Hz. Hüseyin'in oğlu İmam Zeynel Abidin üzerinden devam eden ehl-i beyt soyunun evlatlarına seyyid/seyit unvanı verilmektedir. Hz. Hasan üzerinden devam eden soyun evlatlarına şerif adı verilse de Alevilikte esas önemli olanın Hz. Hüseyin soyu olduğu görülür. Alevilik

inanç ve geleneğinde ritüellerin yürütülmesi, sosyal-hukuki düzenin sağlanmasında önemli rol oynayan dedelerin de bu soy üzerinden geldiğine inanılmakta, dedelik görevini yapacak kişilerde seyitlik durumu aranmaktadır. Seyit olmayan kişinin dedelik postuna oturması Alevi inanç sistemine aykırı bir durumdur zira dedelerin dini bir otorite olarak görülmesi bu seyitlik makamı ile ilişkilidir.

Alevi inanç ve geleneğinde yer alan "dede" makamı Hak-Muhammed-Ali yolundaki dini önderliği temsil etmektedir. Bir başka deyişle yolun devam ettirilebilmesi için gerekli olan içkin bilgiye sahip seçkin kişiler olarak ele alınabilecek dedenin sahip olduğu soy ise kutsal bilginin aktarımı için bir aktarım kanalı işlevini üstlenmektedir (Yıldırım, 2018, 159). Dedelerin mensup olduğu soy ocak kavramı ile somutlaştırılmıştır denilebilir, zira belli bir ocağa mensup olma durumu dedenin seyitliğine tanıklığı da beraberinde getirir.

Ocak yapılanması içerisinde soyu Hz. Ali dolayısıyla Hz. Muhammed'e dayanan ocak ailesine mensup pir/dede ile o ocağa dolayısıyla Hak-Muhammed-Ali yolunda yürümeye talip olduğundan talip olarak adlandırılan kişiler arasında görülür. Talipler, Alevi topluluğunun büyük bir kısmını oluşturmakta dedeler çok daha küçük bir grubu temsil etmektedir.

Ocakzade olarak anılan bu dedeler ile talipler arasındaki ilişki Alevi inanç sisteminin kurumsal temellerini de oluşturmaktadır. Cem, musahiplik, lokma ve kurban vb. ritüellerin sürdülmesinde, toplumsal uzlaşının sağlanmasında posta oturan dedelerin rolü büyüktür. Kendisine talip olan köyleri gezerek Alevi inanç ve geleneğinin esaslarını anlatan, ritüellerini gerçekleştiren, taliplerinin birbirleriyle olan sorunlarının çözülmesine öncülük eden dede bu bağlamda dini, eğitim, hukuki ve aydınlatma gibi işlevlere sahiptir (Yaman, 2011). Ocakların dayandığı soy ehl-i beyt soyu olsa da aldıkları isimlere bakıldığında döneminde karizmatik bir dini otoriteye dönüşmüş, çevresine birçok talip toplamış ve yol göstermiş kimselerin isimleri öne çıkmaktadır.

Baba Mansur, Hacı Kureyş, Dede Garkın, Abdal Musa vb. ocak isimleri bu duruma örnek olarak verilebilir bu kişilerin o ocağın kurucusu olduğuna inanılır. Dolayısıyla ocakzade olan dedeler de bu kişilerin soyundan gelmiş olup bu soy aracılığıyla ehl-i beyt soyuna mensup olmaktadır.

Ocak sistemi, dini-toplumsal-ekonomik birçok işleve sahip olmakla birlikte Alevi inancı ve geleneğinin kurumsallaşmasında ortaya çıkan ilk yapılar ve uzun yıllar devam eden köklü bir sistem olması nedeniyle önemlidir. Günümüzde yaygın olan cemevlerinin ortaya çıkış sebeplerinden bir tanesi ocak sisteminin kent ortamında sürdürülememesidir denilebilir. Bu nedenle ocak kavramı cemevlerinin tarihi ve dini boyutlarıyla ele alındığı bölümde çok daha geniş bir şekilde ele alınacaktır.

4. ALEVİ İNANÇ VE GELENEĞİNDE CEMEVİ ÜZERİNE

Alevilerin kent ortamlarına göçü ve sonrasında oluşan sosyal-dini-siyasal ortam sonucunda kent içerisinde örgütlenerek kurulmaya başlanan cemevlerinin tarihi nispeten daha yeni bir tarihe işaret etmektedir. Öncelikle köy, kültür ve tanıtma derneklerinin kurulmasıyla başlayan süreç daha sonra vakıflaşmayı ve bugün nihayet federasyonlaşmayı beraberinde getirmiştir.

Çalışmanın bu bölümünde cemevleri üzerine yapılan çalışmalar ve cemevlerinin statü meselesi, cemevlerinin kökeni, ocak sisteminden cemevi sistemine geçiş süreci, cemevlerinin kültürel, sosyal, boyutları ve işlevleri, Alevi kolektif-kültürel belleğinde üstlendikleri rol ele alınacaktır. Saha çalışması verilerine geçmeden önce cemevlerini çok yönlü bir şekilde ele almak, verilerin daha etkili bir şekilde ve uygun bağlamda değerlendirilmesini sağlayacaktır.

4.1. Lisansüstü Akademik Literatürde Cemevleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Cemevlerine yönelik yapılmış lisansüstü tez çalışmaları söz konusu olduğunda YÖKTEZ merkezi üzerinden ulaşılabilen en eski çalışmanın 2006 yılında Murat Es tarafından yapılan tez çalışması olduğu görülmektedir. Es, bu çalışmasında cemevlerinin kurumsallaşma sürecin ele almış olup Alevilerin kent ortamlarına göçüyle birlikte kamusal alanda tanınırlıklarının arttığına, Sünni kesimle bir arada yaşamanın farklılıklara yönelik farkındalığı arttırarak kendi toplumsal sınırlarını korumada itici bir güç haline geldiğine ve cemevlerinin Alevilerin kamusal alandaki görünürlüklerini tamamladığına dikkat çeker (Es, 2006). Sosyoloji alanında yapılan bu çalışma, cemevlerinin kurumsallaşma ve siyasallaşma sürecine odaklanması, dönemin güncel problemlerini ele alması açısından önem taşımaktadır.

Takip eden yıllarda cemevlerinin yetişkin eğitim programlarını düzenleyen bir sivil toplum örneği olarak değerlendirildiği, İstanbul'da bulunan mevcut cemevleri ve faaliyetlerine odaklanan çalışmaların yapıldığı görülmektedir

(Akdoğan, 2007; Rençber, 2008). Bu çalışmalar cemevlerinin özellikle kültürel işlevlerini de kapsayan veriler ortaya koyması açısından önem taşımaktadır.

Zaman geçtikçe akademik tezlerde cemevlerinin göstergebilimsel olarak incelendiği, mekân analizlerinin yapıldığı, iktidar mekânı olarak değerlendirildiği, kültürel aktarımların incelendiği çeşitli çalışmaların yayımlandığı görülmektedir. Bu çalışmalardaki çok yönlülük cemevlerinin çok katmanlı ve henüz gelişimini tamamlamamış bir yapı olmasıyla yakından ilişkilidir. Cemevleri üzerine yapılan bu lisansüstü çalışmalarda dikkatleri çeken örneklem olarak seçilen cemevlerinin (bu çalışmada olduğu gibi) büyük bir çoğunluğunun İstanbul cemevleri üzerine odaklanmasıdır. Bu durum kurumsallaşma süreci faaliyetlerinin, ekonomik ve sosyal şartlar nedeniyle İstanbul'da yoğunlaşması ve ana merkez olarak buradan ülkenin geri kalanına yayılmasıyla ilişkili olmalıdır. İstanbul'daki mevcut cemevlerinin yoğunluğu ülkedeki diğer şehirlere göre fazla olduğundan ve çeşitli Alevi görüşlerini barındırdığından çalışmalar da bu bölgede yoğunlaşmış olmalıdır.

Bununla birlikte Türkiye'nin Avrupa birliğine katılma başvuruları sürecinde ortaya sürülen şartlar Aleviler'e iktidar ile ilişki kurabileceği bir başka zemin hazırlamış, Aleviler'in hak ve talepleri için yeni bir dayanağı da beraberinde getirmiştir. Bu süreç doğrultusunda akademide Alevilik çalışmalarının arttığı, zorunlu din dersleri, cemevlerinin statüsü gibi meselelerde yayımların arttığı görülmektedir. İstanbul'daki cemevlerinin sayısı her geçen gün artması dolayısıyla bu alandaki çalışmaların sayısında da artış görülmesi doğaldır. Bu süreçte cemevlerinin statüsü meselesi en dikkat çeken meselelerden biri olmakla kalmayıp günümüzde de devam eden bir süreci işaret ettiğinden cemevlerinin kökeninden başlayarak günümüzde devam eden statü meselesine kadar süreci genel anlamda ele almakta yarar vardır.

4.2. Cemevlerinin Kökeni ve Tarihi Yolculuğu

Cemevi yapılarının temelinde isminden de anlaşılacağı üzere "cem" ritüeli bulunmaktadır. Sözlük anlamı "*toplama, bir araya getirme*" (TDK, 2022) olan cem terimi Aleviler'in bir araya gelip çeşitli sözlü ve bedensel pratikleri barındaran ibadetlerini ifade eder. Bu anlamda cemevi terimi cem ibadetinin yapıldığı yer olarak tanımlanmaktadır.

Cem ritüeli en genel anlamıyla Alevi kolektif belleğinde yer alan on iki hizmet anlayışının yürütüldüğü, Hak-Muhammed-Ali yolunda telli kuran adı verilen bağlama eşliğinde deyiş, tevhid, duvazimam ve çeşitli dualaların okunduğu, Miraç ve Kerbelâ gibi dini-manevi arka planı olan olayların ritüellere yansıtıldığı bir ibadet biçimi-tören olarak tanımlanabilir. Cem törenini posta oturan dede veya dedeler, telli kuranı dile getiren zâkirler tarafından rayber/rehber denilen hizmetin de yardımıyla yürütülür. Ceme gelen taliplerin birbirinden rızalık alması, tören sonunda lokmaların paylaşılması, ibadetin Türkçe yapılması ve kadın erkek fark etmeksizin can olarak Hak meydanında semah dönülmesi gibi özelllikleri bu ritüeli diğer ritüellerden ayıran temel özelliklerdir. Cem törenleri yapılış amaçları, yapılma biçimleri (yöreselliği vs.), ceme katılan kişilerin durumları gibi özelllikler doğrultusunda farklı isimler alsa da hepsi özünde Cem ibadetinin değerlerini taşımakta, Alevilik içerisinde sıklıkla ifade edilen "yol bir sürek binbir" anlayışını barındırmaktadır.

Bu bağlamda iki erkeğin (evliyse eşlerinin de dahil edildiği) birbiriyle kan bağı olmasa da kardeşlik ilişkileri kurduğu musahiplik cemleri (Wakamatsu, 2015), özellikle kış aylarında başlayan günler süren her ailenin, her komşunun sorguya çekildiği, görgüsünün görüldüğü bir tür yenilenme temizlenme ayini işlevini gören (Yıldırım, 2018, 263), sadece birbirini tanıyan (genellikle bir köy/mahalle toplulukları içerisinde) yapılan görgü cemleri ya da taliplerin cemde yer alan on iki hizmeti, cem ritüelinin aşamalarını öğrenmeleri amacıyla yapılan cem törenleri gibi çeşitli işlevleri olan cem törenleri bulunmaktadır. Bu doğrultuda cem törenleri görgü cemi, birlik/abdal musa cemi, musahiplik cemi, Hızır/hıdırellez cemi gibi çeşitlilik göstermektedir. Bu ibadet ve ritüellerin nerede yapıldığı sorusu bizi dergâh, cemevi, ocak gibi mekânlara götürmektedir.

Geleneksel Aleviliğin kırsal bölgelerde yoğunlaştığı, cem törenleri dede-talip ilişkisi özelinde bölgesel olarak varlığını sürdürdüğüne daha önce değinilmiştir. Gerek sözlü gerek yazılı kaynaklarda cem ritüellerinin cemevlerinin köyün müsait olan en büyük evi, dedenin yahut ocak evladının evinde yapıldığı bilgisine ulaşılmaktadır.

Eröz, Dede'nin kış zamanında cem için köye uğradığı vakit doğrudan rehberin evine gittiğini müsaitse cemin orada yapıldığını müsait değilse ayrı bir cemevi bulunduğunu ve törenlerin burada yapıldığından, bu cemevi denilen mekânın farklı bölgelerde musahip evi, alicem evi gibi farklı adlandırmalara sahip olduğundan

bahseder (Eröz, 1990, 109). Bu durum çalıştaylarda da dile getirildiği gibi saha çalışması sırasında görüştüğümüz kişiler de köyün en büyük evi, köy yahut ocak dedesinin evi ya da cem zamanı köyde müsait olan evlerden herhangi birinin kullanıldığını aktarmaktadırlar (ed. Gümüş, Aksoy, ve Yazılıtaş, 2015, 63; ; KK3; KK5; KK6; KK13, KK15 vd.). Bu bakımdan geleneksel Alevilikte ritüelin mekân ile olan ilişkisinin çok net ve keskin bağlarla sarılmadığı, ritüelin mekândan daha ön planda olduğu görülmektedir.

Alevi inanç ve geleneğinin temelinde insan ve insan gönlünün bulunması, eline, beline ve diline sahip ol düsturu ile yakından ilişkili olmalıdır. Alevi inanç ve geleneğinin temelinde insan ve insan gönlünün bulunması, eline, beline ve diline sahip ol düsturu ile yakından ilişkili olmalıdır. Melikoff'un değindiği üzere Hacı Bektaş'a ait olduğu düşünülen aşağıdaki nefes, bu bağlamda Aleviliğin düşüncesinin merkezine neden insanı koyduğunu, ibadetin neden bir mekânda değil de insan Hakk'a nerede nasıl ulaşıyorsa o şekilde gerçekleştiğini yani yol bir sürek binbir düşüncesinin özünü açıklar niteliktedir;

"Dervişlik hırkada tâcda değidir
Işılık ottadır saçta değildir
Hakk 'ı ister isen Adem 'de iste
lrak 'ta Mekke 'de Hac 'da değildir

Döğüp bir kardeşin hatırın yıkma
Eğilip kıldığın secde değildir
Aşk ile olagör Kaygusuz Abdal
Aşk ile olmazsan güçde değildir (Melikoff, 2010, 294)"

Her ne kadar işin özünde insan da olsa, ibadet ritüellerini yerine getirecek bir mekân ihtiyacı olduğundan tam olarak bugün anladığımız manasıyla olmasa da cem yapılması, lokma dağıtılması işlevleriyle cemevleri ya da ocak evlatlarının evleri kullanılagelmiştir. Ocak kültürü Alevi inanç ve geleneğinin dini-toplumsal sistemini oluşturması ve gelecek kuşaklara aktarması açısından önem taşımaktadır. Bu sistem dede-talip ilişkisi üzerinden kurulmaktadır. Ehl-i beyt soyundan gelen kimselerin Anadolu topraklarına yerleşip kendi evlerini kurmaları, keramet göstermeleri ve gösterdikleri bu keramet ile belirli bir dini-toplumsal otoriteye sahip olmaları kurdukları eve kendi isimlerinin verilmesini sağlamıştır.

Söz konusu bu kişilerin kendi adı altında kurulan ocaklarda yetişen aynı soydan gelen kişiler zaman zaman başka yerlere göçmüş orada da kendi ocaklarını açarak bu silsileyi devam ettirmişlerdir. Bugün Anadolu'nun birçok yerinde çeşitli ocakların bulunduğu görülmektedir. Ocak sisteminin de kendi içerisinde tıpkı dede-talip ilişkisi gibi hiyerarşik bir düzen bulunmaktadır.

Ocaklar arasında görülen bu hiyerarşik düzen, ocağın kendi içerisinde yer alan mürşit, pir/dede, rahber ve talip ilişkisiyle paralellik gösterdiğinden önce kısaca bu ilişkilere değinmek gerekmektedir. Pir makamı dedenin sahip olduğu makamı temsil etmektedir. Mürşitlik makamı ise Pir'in intisap ettiği Pir'e karşılık gelmektedir. Rahber dedenin talipleriyle ilişki kurmasına yardımcı, dede ile talipler arasında bir köprü olma işlevini üstlenen kişiler anlamındayken talip kavramı ise Pir ve dolayısıyla Alevilik yoluna intisap eden, ritüelleri yerine getiren ehl-i beyt soyundan olmayan kişileri kapsamaktadır (Koç, 2019, 467). Söz konusu bu hiyerarşik düzen merkezi otoriteden uzakta yaşayan Alevi toplumunun oto-kontrolünü sağlaması açısından önem taşımaktadır.

Başlangıçta Erdebil ve Kerbelâ topraklarında bulunan ocakların mürşit ocağı olarak kabul edildiği ve Anadolu'da bulunan tüm ocakların bunlara bağlı olduğu sözlü gelenekle birlikte aktarılmakla birlikte günümüze gelindikçe mevcut sosyal, siyasal ve ekonomik şartlar neticesinde Anadolu'da bulunan ocakların birbirlerine talip, rahber ve mürşit ocağı olarak bağlandıkları (Koç, 2019, 467) anlatılmaktadır. Ocak kurucularının ehl-i beyt bir başka deyişle evlad-ı resul olan kişiler tarafından kurulması ve dede soyunun da bu ocaklara dayanması gerekliliği söz konusu olduğunda ocakların bu şekilde birbirlerine intisap etmesi birbirlerinin soyuna ve tarihlerine tanık olmalarını da sağlamıştır.

Böylelikle talipler aracılığıyla sahte ocak, ocak evladı olmayan kişilerin dedelik postuna oturması gibi oluşabilecek problemlerin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu oto-kontrol denetiminin Alevilik içerisinde "El ele El Hakk'a" denilerek kavramsallaştırıldığı görülmekle birlikte ocak mensubu kişiler tarafından temelde on iki ocak olduğu ileri sürülmekte, bu on iki ocaktan oluşan listenin Alevi toplulukları arasında farklı ocakları kapsadığı görülmektedir (Yaman, 2011, 56-58). Bugün akademik literatürde de birçok çalışmaya konu olmuş, özellikle geleneksel Alevi topluluklarının dini-sosyal sisteminin önemli bir parçasını oluşturan bu ocaklara; Baba Mansur, Kureyşân, Dede Garkın, Hubyar Sultan, Pir Sultan Abdal,

Derviş Kemal, Ağuiçen gibi çeşitli isimlerle Anadolu'nun birçok şehrinde rastlanılabilir.

Geleneksel Aleviliğin kırsal alanlarda örgütlenmesinin, dini-toplumsal ritüellerinin yerine getirilmesinin önemli bir aracı olan ocaklar Alevilerin kente göçüyle birlikte kentlerde önem ve etkileri önemli etkide azalmış, yerlerini cemevlerine bırakmıştır. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren hız kazanan Alevilerin kent ortamlarında yeniden örgütlenme süreçleri köy dernekleri ve vakıflar aracılığıyla kurulan cemevlerine bırakmıştır.

4.3. Köyden Kente Göç'ün Getirdikleri: Cemevlerinin Kurumsallaşma Süreci

1960'lı yıllarda köylerden kentlere doğru bir göç dalgasının başladığı görülmektedir. Bu göç dalgası sadece Türkiye'de değil 2. Dünya savaşı sonrası etkilenen birçok ülkede görülmektedir. Nitekim Almanya'ya yoğun bir şekilde göç eden Türk nüfusu da bu dalganın etkisiyle kentlerde ihtiyaç duyulan işçi açığını kapatmak adına yoğunlaşmıştır. Her ne sebep olursa olsun bu göç dalgası kentlerde ani bir nüfus artışına neden olmuş, zaman içerisinde altyapı yetersizliği, gecekondu sayılarında artış, çarpık kentleşme gibi fiziki durumları, gettolaşma gibi sosyolojik durumları, artan nüfus nedeniyle işsizlik gibi ekonomik durumları da beraberinde getirmiştir.

Dünya genelinde dünya nüfusunun oldukça büyük bölümlerini barındıran metropol denilen şehirler ön plana çıkmaya başlamış, bu şehirler ekonomik, kültürel, doğal cazibeleriyle göç almaya devam etmiştir. Oldukça köklü bir geçmişe sahip ve çeşitli imparatorluklara başkentlik yapmış olan İstanbul şehri de bu metropol şehirlerden biri olup Türkiye içerisinde oldukça yoğun göç almıştır. Elbette kırsal bölgelerde yaşayan Aleviler de gerek ekonomik şartları gerek sağlık, eğitim hizmetlerinin daha iyi olması nedeniyle kentlere göçen topluluklar arasında yer almıştır.

Daha önce değinildiği gibi kendine has ritüelleri olan, gelenek ve ritüellerini kapalı bir şekilde sürdüren Alevi topluluklarının kent ortamına göçü; kent ortamında Alevilere yönelik bir altyapı olmaması, Alevilerin kent ortamında diğer inanç grupları tarafından yeterince tanınmaması, kent ortamında ekonomik ve sosyal

anlamda hayatta kalma mücadelesi vb. durumlar neticesiyle kesintiye uğramıştır denilebilir.

Literatür taraması ve sözlü anlatılar doğrultusu bağlamında kurulan dernekler ve bilinen yaygın cemevleri ele alınacak olunursa cemevlerinin 1980'li yılların sonunda ve özellikle 1993 yılından itibaren kurulmasında artış olduğu, 1993'te gerçekleşen Sivas Katliamı'nın Alevilerin kentlerde örgütlenmeleri, kamusal alanda seslerini çıkarmaları noktasında hız kazandırdığı gözlemlenmektedir. Bununla birlikte Karacaahmet Sultan Dergâhı için kurulan derneğin ve burada yapılan ilk kitlesel cem törenlerinin tarihlerinin 1969'lu yıllara kadar tarihlendiği görülmektedir (Kurtarır ve Ökten, 2018, 9). Kentlere göçen Alevi toplulukları kimi zaman belirli bir ilin ya da köyün mensupları olacak şekilde bir mahallede toplansa da (bkz. Gazi Mahallesi örneği) çoğunlukla birbirinden uzakta ya da habersiz bir şekilde dağılmış olduğu görülmektedir. Bu durum doğal olarak sosyal örgütlenme, dini ritüellerin yerine getirilmesi noktasında bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Göç eden bu ilk kuşak, kente adapte olma süreci, hayati ihtiyaçlarını kazanma mücadelesi, Alevi olmayan topluluklar ile bir arada yaşama tecrübesini edinirken gelenek ve ritüellerini ev harici yaşatabilecekleri, aktarabilecekleri bir alandan mahrum kalmıştır.

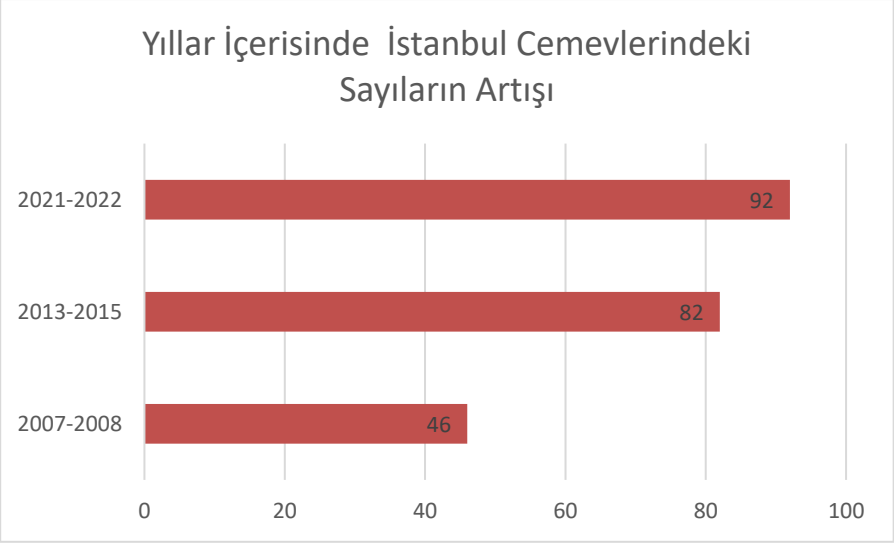
Kentlere göçen ilk Alevi kuşaklarının yerleşmesi, şehre adapte olması belirli bir ekonomik refaha ve eğitim düzeyine ulaşmasının bir sonucunda 1980'li yıllardan itibaren aynı köyden olanların kent ortamlarında sosyalleşerek bir arada bulunmasını sağlayan, cem ritüellerini gerçekleştirecek mekân işlevini gören dernekler açılmasıyla sonuçlanmıştır denilebilir. Tabii ki dönemin sosyoekonomik arka planını da unutmamak gerekir. Dünya genelinde başlayan ekonomik liberalleşme hareketleri Türkiye'de de etkisini göstermiş, kitle iletişim araçları sayesinde gerek ulusal gerek uluslararası anlamda iletişim artmış, insan haklarına, azınlıkların durumlarına yönelik söylemlerde kimlik ve hak taleplerinde artış olmuştur.

Kamusal alanda kendilerine yer bulamayan, kentlerdeki diğer topluluklar tarafından yeterince tanınmayan ve kendilerini anlatamayan Aleviler, kurulan dernekler aracılığıyla bir araya gelmeye başlamış, kentlerde sosyalleşerek kendi gelenek ve kültürlerini yöresel anlamda da olsa yaşatmaya çalışmışlardır. Kırsal bölgelerde ocak aracılığıyla sürdürülen cem ve lokma hizmetleri kent ortamlarında kurulan dernek ve vakıflar aracılığıyla devam ettirilmiş, cemevlerinde cem ve lokma hizmetleri öncelikli hizmetler olarak yer almıştır.

Kurtarır ve Ökten'in çalışmalarında odaklandıkları saha çalışması, kurulan ilk cemevlerinin mevcut yıllarda bulunan nefret söyleminin etkisiyle Alevilerin cenazelerini kaldıracak, yemeklerini verecek temel kamu hizmetlerini gerçekleştirebileceği özel mekânlara ihtiyaç duymasıyla birlikte kurulmaya başladığını, bu bağlamda kültürel kimlik ve toplumsal kurum mekânı olarak değerlendirmesi dikkat çekicidir (Kurtarır ve Ökten, 2018, 10). Bu bakımdan geleneksel ve modern Alevilikte cenaze ritüellerine ilişkin sözlü aktarım ele alındığında köylerde cenaze ritüellerinin ölen kişinin evinden ya da köy meydanından kaldırılarak yapıldığından kent ortamlarında böyle bir şeyin gerçekleştirilemeyeceğinden bahsedilmiş, bir dönem camilerden vs. kaldırılsa da Alevi ritüellerine göre cenaze kaldırılacak mekânlara ihtiyaç duyulduğu bilgisine ulaşılmıştır (KK7, KK22). Bugün imkânı olan cemevlerinin sunduğu en önemli hizmetlerden biri cenaze hizmetleridir. Bu durum cemevlerinin Alevi dini ve sosyal kimliğinin sembolü ve hak taleplerini gerçekleştirdikleri merkez bir üs olma sürecini desteklet niteliktedir.

Daha önce cemevlerinin İstanbul'da yoğunlaştığına değinilmiştir. Bu bakımdan özellikle İstanbul'da kurulan bu cemevlerine dair bir literatür taraması yapıldığında cemevi sayılarının yıllar geçtikçe arttığı görülmektedir. Günümüzde sahadan edinilen bilgiler doğrultusunda İstanbul'da 90 küsür cemevi olduğu ifade edilmektedir. Literatürden elde edilen verilerle yapılan aşağıdaki tablo söz konusu artışı somut bir şekilde göz önüne koymaktadır.

Şekil 5 Yıllar İçerisinde İstanbul Cemevlerindeki Sayının Artışı

Kaynak: Literatür taramasından elde edildi.

Görselde de ortaya konulduğu üzere Alevilerin bir araya gelerek sosyalleştiği, ibadet ve çeşitli ritüellerini yerine getirdikleri, cenazelerini kaldırdıkları ayrıca Alevi haklarının kamuya duyurulması konusunda bir merkez üssü haline gelen bu mekânların artışında genel anlamda bir artış görülmekle birlikte söz konusu artışın günümüze doğru yavaşladığı görülmektedir. Cemevlerinin vakıf ve dernek statüsü adı altında kurulurken Alevilerin bağışlarıyla ayakta kalmaya çalıştığı bilinmektedir. Düzenli olarak ödenen üyelik aidatları hariç çoğunlukla düzensiz gelen bağışlar aracılığıyla tapu alımı, cemevi inşası, yenilenmesi gibi işlemlerin yapılmasının yanında İstanbul gibi metropol bir kentte arazilerin azalması, fiyatların yükselmesi dolayısıyla ekonomik şartların mevcut durumu inşa sürecinin azalmasını desteklemiş olabilir.

Görselde yer alan cemevi sayılarını değerlendirirken cemevi olarak nitelenen bina-formları da dikkate almak gerekmektedir. Genel anlamıyla cemevi olarak nitelenen binaların durumu tabloda belirtilmiş olsa da cem ve cenaze hizmetlerini yürüten cemevleri bu genel sayıdan farklı bir tablo çizmektedir. Örneğin, 2013-2015 yıllarında gerçekleştirilen saha çalışmasından 82 adet cemevi nitelemeli kurum belgelense de bu cemevlerinin 60 tanesinde cem ve cenaze hizmetlerinin aktif olarak yürütüldüğü görülmüştür (Kurtarır ve Ökten, 2018). Bu durum aslında bizi cemevleri ile ilgili bir başka soruya götürmektedir. Günümüzdeki cemevi yapıları hangi hizmet ve işlevlere sahip olduğunda cemevi olarak anılabilir? Saha çalışmasında görüştüğümüz kişilere bu bağlamda soru yöneltildiğinde; cemevlerinin olmazsa olmazlarının cem ibadeti, gelen canlar, lokmalar olduğu görülmüştür (KK1; KK9; KK15; KK17 vd.). Bu bakımdan cemevleri ona sahip çıkan Alevi canları, ceme ve diğer ritüellerine katılan Alevi toplulukları olduğu sürece cemevi olarak adlandırılabilir, insan olmadan sadece bir bina olarak kalır ve bütün işlevlerini yitirir. Söz konusu cemevlerinin verdikleri hizmet ve işlevleri, kuruluş biçimleri ve formları ya da devam eden toplulukları göz önüne alındığında birbirinden farklı ekol ve düşünceleri barındıran mekânlar oldukları dolayısıyla farklı tipolojilere sahip oldukları söylenebilir. Bu tipoloji saha çalışması gerçekleştiren kimi araştırmacıların da dikkatini çekmiştir.

Kent ortamlarında kurumsallaşan cemevlerini Çatlı Özen; kent tipi ve mahalle cem evleri olarak ayırırken, Kurtarır ve Ökten kuruluş süreci ve motivasyonları açısından cemevlerini 7 farklı şekilde ele almıştır (Çatlı Özen, 2013,

224; Kurtarır ve Ökten, 2018, 10). Yine de bütün cemevlerini kapsayacak detaylı bir tipolojisi çalışması yapılmamıştır. Bu bağlamda mevcut tezin hazırlanma süreci sırasında gerçekleştirilen saha çalışmalarıyla birlikte yürütülen ve kent ortamlarında Alevi kültürünün yeniden inşasını cemevleri üzerinden bu tipolojilere de dikkat çekerek ortaya koymayı hedefleyen Aynur Koçak yürütücülüğünde gerçekleştirilen TUBİTAK projesinin önemli bir başlangıç olduğuna değinmek gerekmektedir. Bu alanda yapılacak kapsamlı çalışmalar, cemevlerinden elde edilecek verilerin niteliğini arttıracak ve değerlendirilme sürecini de çok daha net bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlayacaktır.

Kırsal bölgelerdeki ocak yapılanmasının dede soyundan gelen, ocak evlatları tarafından idare edilerek varlığını sürdürmesinin aksine kent ortamlarındaki cemevi yapıları temelde cemevi başkanı/yöneticisi- dede ekseninde varlığını devam ettirmektedir. Bu durumun en temel nedeni cemevlerinin dernek, vakıf gibi statüler adı altında kurulması bu doğrultuda yönetici, sayman, sekreter, genel kurul üyeleri gibi çeşitli görevlerdeki kişilere ihtiyaç duyulmasıdır. Ocak yapıları ise evlad-ı resul olan ocak ailelerinin silsilesi ile yönetilmektedir. Cemevlerinde dernek, vakıf statüsünün getirdiği bu yönetim anlayışı cemevlerinin kentlerdeki işlevlerinde de belirleyici bir faktör olmuştur.

4.4. Cemevlerinin Statü Meselesi

Kent ortamlarında varlık gösterdiklerinden beri cemevlerinin sahip olduğu yasal statü tartışılan bir konu haline gelmiş, Alevilerin hak taleplerinin merkezinde cemevlerinin statü meselesi yer almıştır. Cemevleri kuruldukları dernek ya da vakfın statüsü ile anılmaktadır. Yasal olarak böyle bir statüde olmak hukuki, ekonomik ve sosyal birçok sıkıntıyı beraberinde getirmektedir.

Aleviler cemevlerini ibadet ve ritüellerini gerçekleştirdikleri mekânlar olarak gördüklerinden; düzenli olarak ibadetlerini gerçekleştirmek, cenazelerini kaldırmak, kırk yemeklerini vermek gibi ritüeller için cemevlerine giderler. Cemevlerinde bir araya gelerek sosyalleşir, burada yapılan muhabbetlerden, dedelere sorulan sorulardan kültürlerine ait bilgiler öğrenirler. Bir başka deyişle dini-toplumsal kimliklerini ve bu kimliklere ait statülerini cemevleri üzerinden inşa ederler. Dolayısıyla cemevlerinin ibadethane olarak kabul edilmemesi Aleviler açısından bir

tepki yaratır çünkü bu aynı zamanda dini-toplumsal kimliklerinin de kabul edilmediği, görmezden gelindiği anlamına gelmektedir.

Cemevlerinin ya da cemevlerinin kurucu mercii olarak dernek ve vakıfların yöneticileri siyasal bir başka deyişle sosyal-toplumsal kimliklerini savunmaya yönelik mücadeleler sürdürürken dedeler ise kentlerde bulunan çeşitli dini gruplarının asimilasyon çabasına karşı dini kimliklerini korumak için mücadele verirler. Bu mücadeleler hukuki yollarla, televizyon, radyo, dergi ya da günümüzde yaygın olarak kullanılan sosyal medya gibi kitle iletişim araçları vasıtasıyla sürdürülmektedir.

Alevilik içerisinde farklı anlayışların, ekollerin olduğu bilinmektedir. Yine de tüm bu grupların merkezi otorite/iktidara karşı ısrarla savundukları ortak iki amaçtan söz etmek mümkündür. Bunlar cemevlerinin ibadethane olarak kabul edilmesi ve zorunlu din derslerinin kaldırılmasıdır. Alevi topluluklarının statü meselesinde başlattığı hukuk mücadelesi gerek Türk Hukuk'una gerek AİHM'e başvurmalarını, AİHM'den cemevlerinin ibadethane olarak sayılması gerektiği kararı çıkmasına rağmen kararın uygulanmaması nedeniyle devam eden hukuk mücadelesini kapsamaktadır.

Aleviler cemevlerini ibadethane kabul etse de bazı ilahiyat hocaları, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın genel söylemlerinde cemevlerinin ibadethane olarak kabul edilemeyeceği fikri olması ve tüm bu süreç boyunca iktidar sahiplerinin DİB'in düşüncelerini göz önüne alması, ortak bir paydada buluşulamaması sorunu çözümsüz kılmaktadır. DİB'in cemevlerini bir ibadethane değil de tekke olarak görmesi, bir din ya da mezhep olarak görülemeyeceğini bu nedenle ibadethane statüsü yerine ait olduğu tüzel kişinin statüsü ile ilişkilendirilmesi gerektiğini ileri sürmesi (Cem Vakfı, 2016, 48-49) iki tarafın görüşlerini ortaya koyması açısından önem taşımaktadır.

Cemevlerinin ibadethane olmasının dini kimliğin somutlaşması, devlet ve toplum nezdinde onaylanması haricinde ekonomik anlamda da Alevi topluluklarını rahatlatacaktır. Günümüzde cemevleri devam eden toplulukların bağışları ile kira, elektrik, doğalgaz, internet gibi giderlerini karşılamakta, inşa etme yenileme süreçlerinde büyük oranda bu bağışlardan yararlanılmaktadır.

İbadethane statüsü olan diğer kurumların aksine resmi planlamada kültür merkezi, park alanı, ticarethane gibi statülere sahip binalar olan cemevleri söz konusu bu giderleri de sahip oldukları resmi statünün vergilerine göre ödemektedir. Bugün özellikle İstanbul'da bulunan çoğu cemevinin kendisine ait bir tapusu bulunmaması kiraya tabii olması, ekonomik açıdan ayakta kalmalarını da zorlaştıran unsurlar arasında yer almaktadır.

Herkes gibi bu ülkenin bir vatandaşı olan Aleviler, cemevlerinin ibadethane statüsüne kavuşmasıyla birlikte ödedikleri vergilerden elde edilen gelirlerin nasıl camilerin yapımı, onarımı, giderleri için harcama yapılıyorsa, kamu hizmetlerinden yararlanılıyorsa cemevlerinin de aynı şekilde bu hizmetlerden yararlanmasını istemektedirler. İktidar tarafından sorunların belirlenmesine ve çözümlenmesine ilişkin başlatılan Alevi açılımının çeşitli çalıştaylarla desteklenmesine rağmen somut çözümlere ulaşılamaması bu durumun hala güncelliğini korumasını sağlamaktadır.

Zorunlu din kültürü ve ahlâk bilgisi derslerinin kaldırılması bunun yerine çeşitli seçmeli dersler konulması fikri ise temelde asimilasyon probleminden kaynaklanmaktadır. Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması görüşünün ön planda olması din derslerinin seçmeli olarak verilmesi durumunu da beraberinde getirmiştir. 1980'li yıllardaki siyasal gerginlikler sonucu planlanan yeni politikalar neticesinde ise 1982 anayasası ile DKAB derslerinin zorunlu hale getirildiği (Bahçekapılı, 2013) görülmektedir.

Özellikle modern çağda çocukların küçük yaşlardan itibaren okullara gittikleri ve günlerinin önemli bir kısmını okullarda geçirdikleri, aile içerisindeki aktarımın ekonomik, sosyal durumların da getirileri nedeniyle kısıtlanabildiği ve neye inandığı önemli olmaksızın uzun bir süre boyunca belirli bir inanç görüşüne ait bilgilerin çocuklara aktarılmaya başladığı göz önüne alındığında Alevilerin asimilasyon endişelerinin daha net ve iyi bir şekilde anlaşılabilecektir.

DKAB dersleri sırasında verilen bilgilerin dışında bir inanışa, ritüele sahip olan gruplara mensup çocuklar olduğunda bu çocukların diğer arkadaşları tarafından fişlenmesi, dışlanması gibi durumlar dolayısıyla akran zorbalığını da beraberinde getirebilmektedir. Dini bilgi alma ve inanma özgürlüğü kişiye has bir eylem olduğundan zorunlu din dersleri bu özgürlüğü ihlal ettiği gerekçesi ileri sürülerek bu konuda eylemler yapılmış, tüm Aleviler için ortak bir mesele haline gelmiştir.

Alevilerin talep ettikleri hak ve özgürlükler açısından oldukça önem taşıyan bu iki mesele temelde cemevlerinin sahip olduğu dini-kültürel işlevlerle de ilişkili olup dernek, vakıf yöneticileri daha geniş kapsamda Alevi federasyonları tarafından ısrarla dile getirilmektedir.

4.5. Cemevlerinin İşlevleri

Cemevlerinin; siyasal anlamda Alevilerin hak mücadelelerini yürüttükleri bir mekân olması, dini ibadetlerini yerlerine getirdikleri ibadethane merkezleri olması, Alevilerin bir arada bulunma, yardımlaşma, sosyalleşme gibi eylemlerinin yanında Alevilerin kendi kültürlerini, geleneklerini öğrendikleri aktardıkları merkezler olması çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu birden fazla işlev ve fonksiyonu barındırdığını ortaya koymaktadır.

Cemevlerinin sahip olduğu bu çok yönlü yapı elbette Alevilik ve cemevleri üzerine düşünen, çalışan birçok araştırmacının da dikkatini çekmiş, bu işlev ve fonksiyonlara araştırmalarda yer verilmiştir. Bu bakımdan cemevlerinin işlev ve fonksiyonları temelde kimlik oluşturma, dinsel, sosyokültürel, hukuki, sosyal dayanışma ve eğitim işlevi gibi daha genel altı işlev üzerinden değerlendirilmekle birlikte sosyal sermaye artırıcı, rehabilite edici gibi daha özel işlevlerine de (Yıldırım E. , 2012; Aktürk, 2017) dikkat çekilmektedir.

4.5.1. Cemevlerinin Kimlik İnşa Edici İşlevi

Cemevlerinin kurulmaya başladığı süreç dünya genelinde de kimlik arayışlarının ön plana çıktığı 90'lı yılları kapsaması Alevilerin şehirlerde kimlik arayışlarını, kamusal alanlardaki varlıklarını cemevleri üzerinden devam ettirmesini sağlamıştır. Bir mekân olarak cemevi Alevi olmanın bir simgesi haline gelmiş, Alevi olan kişilerin bir araya gelerek kent ortamlarında Alevi değerlerini sürdürebilmek, Alevi olarak tanımlanmak için nasıl yol bir yol izlenebileceğinin karar mekanizması haline gelmiştir.

Sosyal ve siyasal olarak devlet ile kurulan ilişkiler cemevleri üzerinden ilerlemiş, hukuk mücadeleleri, protestolar dernek ve vakıf statüsünde kurulan bu kurumlar üzerinden belirlenmiştir. Cemevi yöneticilerinin, dedelerinin sahip olduğu görüş ve ekol oraya devam eden Alevi topluluklarının da görüşlerini etkilemiş, Alevi kimliklerinin tanımlanması bu bağlamda cemevleri üzerinden ilerlemiştir. Devletin

çeşitli kurumlarıyla kurulan diplomatik-siyasal ilişkiler ve hak talepleri bağlamında yapılan görüşmelerin de cemevleri üzerinden ilerlediği görülür. Özellikle seçim dönemlerine yakın Aleviler ile iyi ilişkiler kurmak, cemevi ve Alevi problemlerine ilişkin çözümler sunacağını vaat etmek için çeşitli siyasal figürlerin cemevlerine gerçekleştirdiği ziyaretler bu açıdan okunabilir.

4.5.2. Cemevlerinin Dini İşlevi

Cemevlerinin sahip olduğu en temel işlev dini anlamda sahip olduğu işlevdir. Cemevlerinin temel varlığı dinsel işlevinden kaynaklanmaktadır denilebilir. Cemevlerinin kentlerde kurulduğu ilk biçimin köy dernekleri olduğu ve bu dernek odalarında yalnızca cem ibadetlerinin gerçekleştirildiği, lokma hizmetlerinin yerine getirildiği imkân dahilinde cenaze hizmetlerinin görüldüğü düşünülürse bu işlevin bugünkü cemevi yapısının oluşmasında temel işlevi üstlendiği daha net bir şekilde görülebilir.

Alevi topluluklarının cenazelerini kaldırılması, kırk yemeklerinin verilmesi, adakların, kurbanların kesilmesi dağıtılması gibi süreçleri sürdürebilecekleri daha geniş ve fonksiyonlu binalara ihtiyaç duyması bugünkü mevcut cemevi yapısını ortaya çıkarmıştır denilebilir. Bugün köy dernekleri şeklinde varlığını devam ettiren sadece cem ve lokma hizmetlerini yürüten cemevleri de varlıklarını sürdürmektedir.

Anadolu'daki ziyaret ve adak yerlerine diğer kutsal Alevi mekânlarına turlar düzenleyen, her gün yemek veren aşevleri bulunan, büyük topluluklarla cem yapabilecek kapasitesi olan, adak ve kesim hizmetlerinin, cenaze hizmetlerinin görülebildiği cemevleri ise kent ortamlarında daha etkili ve yaygındır. Yeni kurulan cemevlerinin büyük ölçüde bu ihtiyaç ve taleplere cevap vermesi beklenmektedir. Bu cemevleri kentlerde bulunan Alevi nüfusunun dinsel anlamdaki taleplerine cevap vermektedir. Nüfus artışına ve ihtiyaçlara bağlı olarak sayılarında artış da görülmektedir.

4.5.3. Cemevlerinin Sosyokültürel İşlevi

Daha önce de değinildiği üzere cemevleri, Alevi topluluklarının bir araya geldiği, birlik beraberlik duygusunun güçlendiği ve arttığı mekânlar olma özelliğini de taşımaktadır. Topluluk olarak hareket etmenin, Alevi topluluğuna has değerleri öğrenmek ve yaşatmanın bir merkezi olarak cemevleri aynı mahallede yaşayan

Alevilerin birbirleriyle olan ilişkilerini geliştirirken farklı mahallelerde dağınık olarak yaşayan Alevilerin ise cemevi dahilinde sosyal bir topluluk olmasını sağlamış, kent merkezlerinde birbirinden habersiz, dağınık şekilde yaşayan Aleviler arasında bir ilişki kurulması noktasında da aracı olma işlevini üstlenmiştir.

Cem ibadetinin bir parçası olarak rızalık alma, dedenin konumu ve talipleri arasındaki ilişkinin düzenleyicisi devamlılığını sağlayıcısı olması durumu mekân olarak cemevleri üzerinden sürdürülmeye başlanmıştır. Cemevleri düzenlediği turlar, verdiği yemekler, eğitimler, düzenlediği yardım geceleri vb. aracılığıyla kent ortamında yeni bir Alevi sosyokültürel düzeninin oluşmasında öncülük etmiştir.

4.5.4. Cemevlerinin Hukuki İşlevi

Cemevlerindeki hukuki işlev dede üzerinden ele alınması gereken bir fonksiyondur denilebilir. Cemevlerinde devam ettirilen görgü cemleri Alevi topluluğunun kendi içerisinde olan sorunların sorguya çekilerek Hak divanı önünde hesaplaşmaya açılması kişinin dâr'a çekilmesi bir başka deyişle ölmeden önce ölünmesi, adli bir sorgulama sürecini hatırlatmakta canlar arası oluşan problemler, Alevi topluluğunun huzurunu bozan meseleler dede ve canlar huzurunda bu şekilde sorgulanarak çözüme bağlanmaktadır. Bu sorgulama süreci en büyük günahlardan biri sayılan kul hakkı ile Hakk'ın karşısına çıkmamak, vicdanen rahat huzurlu bir şekilde hayatını devam ettirebilmek, yolun çizgisinden ayrılmamak gibi nedenler açısından önem taşımaktadır.

Sorgulama sürecinde yargıç rolünü dede üstlenirken mahkeme salonu işlevini cem salonunu barındıran cemevi üstlenmektedir. Bu bağlamda cemevlerinin hukuki bir işlevi de barındırdığı ileri sürülebilir. Geleneksel Aleviliğin merkezi otoriteden uzak yaşayışı söz konusu olduğunda bu işlev çok daha önemli bir rolü üstlenip toplumsal iç ve dış huzuru sağlayan, suç unsurunu azaltan toplumun kontrolünü sağlayan bir yapı olsa da kent merkezlerinin merkeziyete ve bu doğrultuda resmi hukuka yakınlığı bu işlevin rolünü azaltmasına rağmen tamamen yok ettiği söylenemez.

4.5.5. Cemevlerinin Sosyal Dayanışma/Beraberlik İşlevi

Sosyal dayanışma ve beraberlik işlevi cemevlerinin aidiyet ve kimlik işleviyle yakından ilişkilidir. Aslında cemevlerinin tüm işlev ve fonksiyonları birbirine bağlı

ve destekleyici bir rol üstlenmektedir. Cemevleri, Alevilerin bir araya geldikleri, vakit geçirdikleri ibadetleri harici gündelik hayatlarında rahatlıkla ziyaret edip yemekhanesinde verilen yemekleri yiyebilecekleri, çay ocağından çaylarını içebilecekleri, dedesiyle oraya gelen diğer ziyaretçilerle sohbetler edebilecekleri bir mekân olarak ön plana çıkmaktadır.

Cemevlerinin ibadethane statüsüne sahip olmaması, bulundukları bina için kira ödeyen cemevlerinin yanında elektrik, doğal gaz, internet vb. diğer giderleri olan cemevlerinin varlığı göz önüne alındığında ekonomik gelirlere olan ihtiyaç ortaya çıkmaktadır.

Cemevlerinin sahip olduğu ekonomik gelir; dernek veya vakfa üye olan kişilerin düzenli ödediği aidatlar, ibadete gelenlerin, adak adayanların, yemek verenlerin yaptıkları bağışlar, konser, bağış geceleri vb. etkinlikler ile elde edilmekte, cemevlerinin ekonomik varlığı onun devamlılığını dileyen canlar tarafından sağlanmaktadır. Zaten cemevinde eğitim veren, hizmet veren personellerin birçoğu da bu hizmeti gönüllü olarak yapmakta esas giderleri binanın kendisi, kullanılan hizmetler oluşturmaktadır.

Cemevinin varlığını somut bir mekân olarak sürdürebilmesi Alevi topluluğunun sosyal dayanışma ve beraberliğine büyük ölçüde bağlıdır. Bunun cemevlerinin ihtiyacı olan ailelere bağışlar aracılığıyla yaptıkları maddi yardımlar, ihtiyacı olan öğrencilere sağladıkları burslar, gerektiğinde iş arayan gençler için aracı olabilme durumları, cemevlerinin aşevinde pişen yemeklerinin ihtiyacı olan herkese açık olması da bu sosyal yardımlaşma, beraberlik işlevinin birer somut örneğidir. Daha somut bir örnek vermek gerekirse imkânı olan bazı cemevlerinin koronavirüs döneminde bağışçılarla, diğer vakıf, dernek vb. kurumlarla çalışarak ihtiyacı olan ailelere erzak ulaştırmaları, yardımda bulunmaları (KK1; KK7; KK14 vd.) bu sosyal dayanışma ve beraberlik işleviyle ilgilidir.

4.5.6. Cemevlerinin Eğitim işlevi

Eğitim işlevi cemevlerinin Alevi geleneğini, kültürünü yaşatmak ve gelecek kuşaklara aktarmak için üstlendiği rol ile ilişkilidir. Söz konusu işlev bu tezin konusu ile yakından ilişkili olup araştırma alanında yer alan eğitim süreçleri cemevlerinin üstlendiği bu rolün temel eğitimlerini kapsamaktadır. Cemevleri sadece bir

ibadethane işlevini değil kültür merkezi, kültür evi işlevini de üstlenmekte bu nedenle çoğu tabelada cem ve kültür evi olarak anılmaktadır.

Mekân sadece ibadetin gerçekleştirildiği kutsal bir yer değil, aynı zamanda bu inancın esaslarına dair eğitimlerin verildiği, geleneklerinin öğretildiği bir okul rolünü de üstlenmektedir. Verilen eğitimler sadece gelenek ile sınırlı kalmayıp modern çağın gerektirdiği Alevi gençlerinin ihtiyaçları doğrultusunda şekillenen matematik, İngilizce, bilgisayar kursları gibi eğitimler, tiyatro ve müzik enstrümanlarının yer aldığı sanatsal kurslar ya da iş ve hobi imkânı sağlayacak devletin diğer kurumları ile anlaşmalı verilen sertifikalı meslek edindirme kursları, hobi kursları da bulunmaktadır.

Cemevleri bu açıdan bakıldığında Alevi topluluklarının kültürel ihtiyaçlarını karşılayan, talepler ve imkânlar doğrultusunda modern toplumun ihtiyaç duyduğu bilgi birikimi ve geleneksel bilgiyi topluluğuna sunan bir kültür merkezi, okul işlevini de barındırmaktadır.

Cemevlerinin sahip olduğu bu temel altı işlevi üzerinde durmamız kent ortamında inşa edilirken yaşadığı süreci ve mevcut durumunu anlamamız açısından önem taşımakla birlikte Rıza Yıldırım'ın da değindiği gibi şunu akıldan çıkarmamak gerekir ki modern Alevilik ve bu doğrultuda modern Aleviliğin merkezindeki yapı olarak cemevleri henüz kurumsallaşma sürecini, fonksiyonlarını tam anlamıyla tamamlamış değildir (Yıldırım R. , 2018). Geleneksel Alevilikteki ocak sisteminin aksine bu sistem hala kurumsallaşma, yenilenme ve gelişmeye devam etmektedir dolayısıyla zaman içerisinde yeni işlev ve fonksiyonlar eklenebilir, mevcut işlev ve fonksiyonlarından bazılarını ise kaybedebilir. Sosyal bilim çalışmaları bu yüzden belirli aralıklarla devam etmeli, toplumun değişen ve gelişen bu yapısını ortaya koymalıdır.

5. CEMEVLERİ VE EĞİTİM: GELENEĞİ AKTARMAK İÇİN VERİLEN EĞİTİMLER

Cemevlerinde gerek İstanbul'da gerek diğer şehirlerdeki mekânın uygunluğu, ekonomik imkânları, arz-talep ilişkisi vb. unsurların imkân verdiği ölçüde çeşitli eğitimler, kurslar verilmektedir. Bu bölümde bu eğitimlerden özellikle gelenek aktarımı noktasında Alevi kültürünün, inancının, geleneğinin aktarıldığı kurslar ele alınacak, saha çalışmasında elde edilen veriler ortaya konulacaktır.

Öncelikle cemevlerinde verilen eğitimlere yönelik genel bilgiler verilecek, ardından saha çalışması yapılan cemevlerine dair bilgiler verilecektir. Daha sonra geleneğin aktarımı söz konusu olduğunda ön plana çıkan kurslar alt başlıklar halinde ele alınacak, saha çalışmasında elde edilen veriler ortaya konulacaktır. Eğitimlere, geleneğin aktarılma sürecine, bu eğitimlerin Alevilik açısından önemine, Anadolu Aleviliği ile modern Alevilikteki gelenek aktarımı arasındaki farklara, gelenek aktarımı sırasında karşılan problemlere değinilecektir.

5.1. Cemevlerinde Verilen Eğitim Faaliyetleri

Cemevlerinde verilen eğitimlere geçmeden önce eğitim ve öğrenme kavramlarına kısaca değinmekte yarar vardır. Eğitim bilimi alanında eğitim kavramı bireyin doğumundan ölümüne dek devam eden bir süreç olarak tanımlanmakta, temelde formal ve informal eğitim olarak iki alt başlığa ayrılmaktadır. Gelişigüzel bir şekilde akranlar arası, usta-çırak vb. ilişkiler aracılığıyla kazanılan davranışlar informal eğitim içerisinde değerlendirilirken belli bir plan ve program içerisinde ilerleyen bilinçli bir öğretim ortamı içerisinde gerçekleştirilen eğitim faaliyetleri ise formal eğitim (Erden, 2017, 13-14) olarak adlandırılır.

Öğrenme kavramı ise temel olarak kendiliğinden öğrenme ve yönlendirilmiş öğrenme olarak ikiye ayrılmaktadır. Birey kendi yaşantıları sonucunda çevresiyle girdiği etkileşimden, kendi yaptığı davranışlar sonucunda bir öğrenme sürecine

girmişse bu durum kendiliğinden öğrenme sürecini ifade etmektedir. Bireyin öğrenmeye yönlendirilmiş bir ortamda (örneğin okul, kurslar vb.) yani bir eğitim sonucunda yaşadığı öğrenme süreci ise yönlendirilmiş öğrenme (Erden, 2017, 16-18) olarak adlandırılmaktadır.

Cemevlerinde verilen eğitim faaliyetlerine bakıldığında bu eğitimler temelde üç alt başlık altında toplanabilir. Tabii bu eğitimleri bütün cemevlerinin verdiği söylenemez. Gerekli şart ve imkânları sağlayan cemevleri bu eğitimleri vermekle birlikte bazı eğitimler dönemlik açılmakta, arz-talep ilişkisi doğrultusunda ilerlemekte ve süreklilik göstermemektedir. Aşağıda bu genel sınıflandırmayı ortaya koyan şema bütün cemevlerini kapsayacak şekilde düşünülmeli, her cemevi için geçerli ve kesin bir bilgi olarak değerlendirilmemelidir.

Daha önce de değinildiği üzere sadece lokma ve cem hizmetlerinin yürütüldüğü, cenaze hizmetlerinin dahi görülmediği cemevleri bulunmakta, farklı tipolojilerde cemevlerinin varlığından söz edilebilmektedir. Görselde sunulan şema cemevlerindeki eğitim faaliyetlerine dair genel bir bilgi sunması açısından literatür taraması ve saha çalışmasından elde edilen veriler aracılığıyla ortaya konulmuştur. Burada verilen eğitim faaliyetleri arttırılabilir. Örneğin cenaze yıkama eğitimleri, Muharrem ayı sohbetleri vb. eğitim süreçleri de dahil edilebilir.

Şekil 6 Cemevlerindeki Eğitim Faaliyetleri

Görüldüğü üzere cemevlerindeki eğitim faaliyetleri üç temel alt başlığa ayrılabilir. Eğitim faaliyetleri; dini kapsamdaki eğitimler, kültür/sanat/akademik

eğitimler ve meslek/hobi eğitimleri olarak sınıflandırılabilir. Dini kapsamda sayılabilecek eğitimler Alevi gelenek ve inancının devam ettirilmesi için gerekli bilgiyi sunan, özellikle Alevi olan kişilere hatta bazen Alevilik içerisinde de daha seçkin bir konumda olan kişilere (örneğin dedelik eğitimi yalnızca ocakzade dede soyundan gelenlere) verilmektedir. Kültür/sanat/akademik kapsamdaki eğitimlere Alevi olmayan kişilerin de katılabildiği enstrüman, tiyatro, okula destek (İngilizce, matematik vb.), sınavlara hazırlık (LGS, YKS gibi) ya da çeşitli akademisyenlerin davet edilip Alevilik hakkında eğitimlerin verildiği seminerler örnek verilebilir.

Burada söz konusu seminerleri dini kapsamdaki eğitimlerden ayrılmasının temel sebebi dini kapsamdaki eğitimlerin geleneksel bilgiyi muhafaza etmesi ve ritüellere, Aleviliğin esaslarına dayalı olması tartışmadan çok inanç gerektirmesi, çoğunlukla informal özellikteki eğitimler olması iken, seminer vb. eğitimler Alevi olmayan ama Alevilik çalışan akademisyenlerin de yer alabildiği, konuların tartışıldığı, bilgilerin sorgulandığı, Alevi olmayan kimselerin de katılabildiği ve formal bir süreci işaret eden eğitimler olmasıdır.

Bağlama eğitimine de burada değinmek gerekmektedir, bu eğitim dini kapsamdaki eğitim ile kültür/sanat/akademik kapsamdaki eğitimlerin kesişme kümesidir denilebilir. Bağlama eğitimlerine Alevi olmayan kimseler de katılabilir ama bağlama Aleviler için oldukça önemli bir sembol, müzikal enstrümandan çok daha fazlasıdır. Cem ritüellerinin önemli bir parçası, deyişlerin, duvazimamların, mersiyelerin, tevhidlerin okunduğu sırada dile gelen "telli kuran"dır.

Bağlamayı çalacak zâkirler her ne kadar ayrı bir zâkirlik eğitimine tutulsa da bu zâkirlerin temel becerisini oluşturan bağlama eğitimi ayrı bir kurs olarak verilmekte, başarılı olan ve bu hizmeti görmek isteyen gençler ayrıca zâkir olarak yetiştirilmektedir. Bu bakımdan bağlama eğitimi gelenek aktarımı için oldukça önemli bir eğitim olsa da bağlamanın enstrüman olma içeriği onun formal yöntemlerle öğretilmesini gerektirdiğinden ortak bir kesişim kümesi olarak değerlendirilebilir.

Meslek/hobi kapsamındaki eğitimler ev hanımlarına, gençlere ve ihtiyacı olan kişilere yönelik olup genellikle belediyenin İSMEK, İŞKUR gibi çeşitli platformlarından destek alınarak mekân olarak cemevinde verilen, çoğunlukla dönem dönem verilen sürekliliği olmayan eğitimlerdir denilebilir. Bu eğitimler de Alevi

olmayan, çevrede yaşayan kişilerin başvurularına açık olmakla birlikte aslında bir bakımdan mekân olarak cemevinde yapılması, Alevilerin yoğun bulunduğu, ritüellerin gerçekleştiği bir mekânda yapılması Alevilere yönelik kendiliğinden öğrenmeyi de beraberinde getirmektedir.

Aslında cemevlerinin başlı başına kurulması Alevilerin kamusal alanda tanınmaya başlaması bu kendiliğinden öğrenme sürecinin bir sonucudur denilebilir. Zira cemevi tabelası göründüğünde zihnin bir bölümünde cemevi kavramı belirmekte bu kavramlar Aleviler ve onların ritüelleri ile ilişkilendirilmektedir. Bu bakımdan mekân olarak cemevinin varlığı Alevi kolektif belleğinde bir hatırlama figürü işlevi ve kültürel bellek mekânı görevi üstlenirken Alevi olmayan bireyler açısından kendiliğinden öğrenme sürecinin somut bir parçası olarak görülmektedir. Bu tez, gelenek aktarımı bağlamında eğitim faaliyetlerini ele aldığından dini kapsamda belirtilen eğitimlere odaklanmakta, örneklem alanı kapsamında bu faaliyetler değerlendirilmektedir.

5.2. Örneklem Alanı Olarak Seçilen Cemevlerine Dair Genel Bilgiler

Tez kapsamında İstanbul'da yer alan altı adet cemevi ziyaret edilmiştir. İstanbul'un 16 milyona yakın nüfusu ve geniş coğrafyası göz önüne alınmış, bu bağlamda altı cemevinin üç tanesi Avrupa yakasından diğer üç tanesi de Anadolu yakasından olacak şekilde belirlenmiştir. Farklı tipolojideki cemevlerine örnek olabilmesi açısından dergâh olarak nitelenen diğerlerine nazaran çok daha geniş bir alana sahip cemevleri, belirli bir mahalleye, belirli bir yörenin Alevi topluluğuna hizmet eden cemevleri ve daha merkezi konumda bulunup birden çok mahalleye, farklı yörelerden Alevi topluluklarına hizmet eden cemevleri ziyaret edilmiştir.

Tezin başlangıç dönemi tüm dünyada etkisini gösteren koronavirüs salgını ile aynı döneme geldiğinden cemevlerindeki eğitim faaliyetleri de bir süre online devam ettirilmeye çalışılsa da yaklaşık bir buçuk yıl boyunca durdurulmuştur. Bu nedenle bu eğitim faaliyetlerinin cemevi ve Alevi geleneğine katkıları, eğitmenlerin seçim süreçleri ve verdikleri eğitimde nelere dikkat ettikleri, geleneksel eğitim ve cemevlerindeki eğitim süreci, koronavirüs döneminde durdurulan eğitim faaliyetlerinin bugüne etkisi ve geleceğe olası etkileri, geleneğin aktarılmasında karşılaşılan problemler araştırılırken cemevi yöneticileri, dedeleri, eğitimleri veren kişilerle gerçekleştirilen mülâkat verilerinden yararlanılmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle cemevlerine ilişkin genel bilgiler verilecek ardından her bir eğitim için alt başlıklar halinde elde edilen verilerden yararlanılan bilgiler ortaya konulacak ve değerlendirilecektir. Bu doğrultuda örneklemde yer alan cemevleri bulundukları konumlar dolayısıyla iki alt başlık halinde ele alınabilir.

5.2.1. Avrupa Yakasında Bulunan Cemevleri

Avrupa yakasında üç farklı cemevi ziyaret edilmiş, ziyaret eden cemevlerindeki yöneticiler, dedeler, eğitmenler ile görüşülmüş, eğitimleri ve verildikleri mekân arasındaki ilişkiyi daha somut bir şekilde kurmak için örneklem alanı fotoğraflanmış ve gözlemlenmiştir. Bu kapsamda Avrupa yakasında yer alan dergâh olarak da nitelenen Garip Dede Cemevi, Bağcılar Cemevi ve Karacaören Köyü Veli Baba Cemevi'ne ziyaretler gerçekleştirilmiştir.

5.2.1.1. Garip Dede Cemevi/Dergâhı

Şekil 7 Garip Dede Cemevi

Garip Dede cemevi eskiden bir tekke olan dergâhın onarılması ile günümüzde varlığını sürdüren bir cemevidir. 16. yüzyılda yaşadığı inanılan Garip Dede'nin ismine uygun bir şekilde İstanbul'un dışında yoksul ve kimsesiz kişilerin olduğu bir yerde dergâhını kurmayı seçmesi, bu kimseleri korumak istemesi, derviş-Abdal kültürüne uygun olarak azla yetinen bir kimse olması onun bu isimle anılmasına sebep olmuş görünmektedir (Komisyon). 1826'da yıkılan tekkeler arasında olan Garip Dede dergâhı, 1994 yılına geldiğinde Alevi topluluklarında görülen dernekleşme faaliyetleri burada da etkisini göstermiş, kurulan Garip Dede Türbesi Koruma Onarma ve Yaşatma Derneği'nin faaliyetleri sonucu dergâh bugün tekrar işler vaziyete getirilmiş ve cemevi olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Aleviler ile Bektaşiler arasındaki ortak değerler, benzer ritüeller bugün İstanbul'daki birçok tekkenin cemevi olarak kullanılmasının önünü açmış, ortak bir şekilde saygı duyulan şahsiyetlerin adı yaşatılmaya devam edilmiştir. Garip Dede Cemevi Küçükçekmece ilçesinde bulunduğu konumu, içerisinde bulunan türbesi, faal bir şekilde yürüttüğü eğitim faaliyetleri, aşevleri, cenaze hizmetleri ile Aleviler için en işlek cemevlerinden biri haline gelmiş, çeşitli Alevi toplulukları tarafından yoğun ziyaret mekânlarından biridir. Cemevinin içerisinde bulunan türbe diğer tekkelerde de olduğu gibi Alevi olmayan kimseler için de ziyaret mekânı olarak öne çıkmasına neden olmaktadır. Cemevi kiralanmış olup her ay belirli bir miktar kira bedeli ödemektedir. Bununla birlikte sahip olduğu imkânlar, federasyon merkezi olması açısından İstanbul'da ön plana çıkan önemli merkezlerden birisidir.

5.2.1.2. Bağcılar Cemevi

Şekil 8 Bağcılar Cemevi

1993 yılında Hacı Bektaş-ı Veli Kültür ve Tanıtma Derneği aracılığıyla İstanbul'un Bağcılar ilçesinde kurulan cemevi, Bağcılar Cemevi adı ile tanınmaktadır. Bağcılarda hatırı sayılır bir nüfusa hizmet eden bu cemevi açtığı eğitimler, verdiği aşevi, cenaze hizmetleri ile işlek sayılan cemevlerinden birisidir. Bağcılar ilçesi İstanbul'un en kalabalık ilçelerinden biri olduğundan burada verilen hizmetlerin yoğunluğu da o ölçüde artmaktadır. Belirli bir kira ödeyen cemevi, bulunduğu konum itibariyle Malatya, Tunceli, Erzincan vb. birçok farklı yöreye ait Alevi topluluğuna hizmet etmekte, farklı Alevi toplulukları tarafından ziyaret edilmektedir.

5.2.1.3. Karacaören Köyü Derneği Veli Baba Cemevi

İstanbul'un Başakşehir ilçesine bağlı Şahintepe Mahallesinde bulunan Veli Baba Cemevi adıyla tanınan bu cemevi yukarıda adı geçen cemevlerine nazaran oldukça yöresel kalmaktadır. Tokat'ın Zile ilçesine bağlı Karacaören köyünden bu mahalleye göç eden kişilerin 1993'te temelini atarak kurduğu bu cemevi bugün bu yöreden göçen Sıraç Türkmen Alevilerine hizmet etmeyi sürdürmektedir. Birebir Anadolu'da Tokat'ta sahip oldukları ritüel ve düzeni burada sürdürmeye çalışmaları açısından ve dededen çok bacının dini otoritesinin yüksek olması baba kavramının ön plana çıkması açısından bu cemevi diğer cemevlerinden ayrılmaktadır. Cemevi kendi

tapusuna sahip olup hiçbir kuruma kira ödememektedir. Yöreselliği ve ziyaret eden grupların sınırlılığı cemevinin işlekliğini de sınırlamaktadır.

5.2.2. Anadolu Yakasında Bulunan Cemevleri

Tezin örneklem alanının eşit bir şekilde dağılması gerekliliği göz önüne alınarak üç farklı cemevi de Anadolu yakasında ziyaret edilmiştir. Bu noktada Avrupa yakasında gözetilen cemevi tipolojisi ve kriterlere uygun cemevlerinin ziyaret edilmesi hedeflenmiş benzer niteliğe sahip cemevleri çalışmaya dahil edilmeye çalışılmıştır. Anadolu yakasında Şahkulu Sultan Cemevi, Kâzım Karabekir Cemevi ve Ümraniye Cem Evi ziyaret edilmiştir.

5.2.2.1. Şahkulu Sultan Cemevi

Garip Dede Cemevi gibi eski bir Bektaşi tekkesi olan Şahkulu Sultan Dergâhı; Mehmet Ali Hilmi Dedebaba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı aracılığıyla 700 yıllık geçmişe sahip olan bu mekânın restore edilmesi ve 1994 yılında cemevi olarak hizmet vermeye başlaması ile Alevilere kapılarını açmıştır. Oldukça büyük bir araziye sahip olan bu cemevinde Alevi ve Bektaşi kültüründe ortak değere sahip birçok sembolü görmek mümkündür.

Şekil 9 Şahkulu Sultan Cemevi

Cem yapılan salon eski tekkenin salonu olup tarihi dokusunu hissettirmektedir. Cemevi günümüzde kira bedeli karşılığında bu dergâhı kullanmaktadır. Bulunduğu konum, içerisinde bulunan türbe ve aktif faaliyetleri neticesinde işlek bir cemevi olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.2.2.2. Kâzım Karabekir Cemevi

Ümraniye'nin Kâzım Karabekir bölgesinde bulunan bu cemevi 2008 yılında kurulmuştur (KK7, KK19). Daha önce bölgede bir binanın alt katında cem ibadetleri ve lokma hizmetleri yerine getirilirken kurulan dernek aracılığıyla açılan bu cemevi bugün cenaze hizmetlerini, aşevini hizmetlerini karşılayabilecek, ihtiyaçlara cevap verebilecek konuma gelmiştir.

Şekil 10 Kâzım Karabekir Cemevi

Cemevinin kurulduğu süreçte yapılan binalar, yapılan yeni proje nedeniyle Mayıs 2022 itibariyle yıkılacak yeni binanın temelleri yine aynı arazi üzerine atılacaktır. Cemevi, gelen bağışlar ve başlattığı kampanya neticesinde bulunduğu arazinin tapusunu almak üzere çalışmalara başlamıştır bu bağlamda yakın zamanda tapuyu alacakları öngörülmektedir. Cemevinde Hubyar ocağına bağlı olarak ritüel ve eğitimlerin verildiği görülmektedir. Cemevine gençlere nazaran belirli bir yaşın üzerindeki kişilerin daha yoğun olarak geldiği görülmekte, yöreselliği de işlekliğini bir ölçüde kısıtlamaktadır.

5.2.2.3. Ümraniye Cemevi

Anadolu Bilim Kültür ve Cem Vakfı aracılığıyla 1994 yılında kuruluş süreci başlayan cemevi 1995 yılından itibaren faaliyetlerine başlamıştır. Vakıf adı altında kurulan cemevi bugün bulunduğu konum, verdiği eğitimler, sahip olduğu imkanlar neticesinde bölgedeki Alevi toplulukları tarafından tercih edilmektedir. Cemevinin

içerisinde gençlere yönelik birçok farklı alanın sunulmasının yanında metroya yakın olması, ulaşımın kolaylığı işlekliğini arttıran unsurlar arasında görülebilir.

5.3. Geleneğin Aktarılması Açısından Önem Taşıyan Eğitim Faaliyetleri

Yukarıda daha önce cemevlerindeki eğitim faaliyetleri temelde üç alt başlık altına alınarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma içerisinde dini kapsamda gösterilen semah, zâkirlik, dedelik, on iki hizmet gibi eğitimler ile bağlama eğitimi Alevi kültürünün, inancının aktarılması için önem taşıyan eğitimler olarak varlıklarını devam ettirmektedirler. Alevilik içerisinde yol bir sürek binbir bakış açısına, ritüellerde yörelere dayanan birtakım biçim farklılıkları olduğuna daha önce değinilmiştir. Bu tezi ortaya koyarken araştırma kapsamında merak edilen konulardan birisi bu ritüel farklılıklarının, ekol farklılıklarının eğitimlere ne derece yansıdığı görülebilir mi sorusudur.

Bu sorunun çok daha geniş ve geçerli cevabı altı cemevi ile değil de çok daha kapsamlı bir şekilde İstanbul'daki tüm cemevlerine gerçekleştirilecek ziyaretler ve mülakatlar aracılığıyla cevaplanabilir. Araştırma sırasında ziyaret edilen cemevlerinde gerçekleştirilen görüşmelere dayanarak ekol ya da ritüel biçimlerinde bazı farklılıklar olsa da öze bakıldığında söz konusu cemevlerinde Aleviliğin odak noktası olduğu eğitimlerde benzer ve ortak değerlerin ön planda tutulduğu, eğitimin adı, hocası, türü ne olursa olsun önce o değerlerin benimsetilmeye çalışıldığı görülmektedir.

5.3.1. Semah Eğitimleri

Semah Alevi kültürünün, inancının geleneğinin en temel ritüellerinden birisidir. Kökeni Hz. Muhammed'in Mirâc'a yükseldiği vakit gerçekleşen Kırklar semahına bağlanan bu ritüel dönerken benliğini, dünyevi kişiliğini unutup Hak ile Hakk olmaya varmanın bir yoludur. Hz. Muhammed'in Mirâc'tan dönerken Kırklar cemine uğraması, orada bir üzüm tanesini kırk kişi arasında pay etmesi, kırklarla beraber semah dönmesi bugün cem törenlerinde miraçlama bölümü ve dönülen semahlar bu konuda anlatılan anlatılara dayanmakta, bu anlatıların canlandırılmasını sağlamaktadır.

Semah günümüzde zaman zaman folklor oyunu gibi belirli bir kıyafeti varmış ve oynanırmış havasında çeşitli yerlerde sergilenir olmuştur. Oysa saha çalışmasında

da derlendiği üzere semah bir ibadet biçimi olduğundan oynanmaz, dönülür. Kaynak kişiler, semahın bir folklor oyunu olmadığının, ulu orta her yerde dönmenin sağlıklı olmadığının, oynanmadığının dönüldüğünün, aşk ile yapılması gereken bir ritüel olduğunun altını çizmektedirler (KK9, KK12, KK17, KK19). Günümüzde yörelere ait birçok semah çeşidi vardır; Kırklar semahı, Kırat semahı, Hubyar semahı, Ali Nur semahı gibi farklı semahlar vardır. Semah eğitmenleri cemevlerine gelen toplulukların isteğine yahut kendi bilgileri dahilinde bu semahları öğretmektedirler.

Semahtaki dönüşler kimi zaman çark olarak adlandırılmakta ve semah dönenler tıpkı dünyanın hem güneşin hem kendi etrafında dönmesi gibi hem birbirlerinin hem de kendi etraflarında dönmektedirler (KK17). Görüştüğümüz cemevlerinde semah eğitmenlerinin mümkün olduğunca çok yöreye ait semahları bilmesi gerektiği, sadece semah hareketlerinin nasıl dönüleceğinin değil her bir hareketin arkasındaki felsefeyi, düşünceyi öğrencilerine anlatacak kapasitede olması gerektiği konusunda benzer fikirlere sahiptirler. Semahın öğretilmesi söz konusu olduğunda yarı formal bir eğitim biçiminden söz edilebilir. Semah hocalarının her biri geleneksel olarak semahın belirli bir formu ya da biçimi olmadığının, "aşk" ile yapılarak hislerin ifade edilmesi, ibadetin yaratıcı ile bütünleşmeyi gerektiğini ifade etse de kalıplaşmış, belirli formlara sahip semahların olduğu da görülmektedir. Bu nedenle semah eğitimlerinin; bu temel el-ayak hareketlerinin, dönüşlerin, cem sırasında hangi deyişler eşliğinde semahların dönüldüğünün ve semah dönmenin, cemdeki diğer ritüellerin, deyişlerin mahiyetine ilişkin bilgileri kapsayan yarı formal bir eğitim süreci olduğu ileri sürülebilir.

Saha çalışması kapsamında derlenen bilgiler söz konusu olduğunda semah hocalarının eğitimlerini demografik ve kültürel açıdan uyumlu olacak grupları düşünerek grup çalışması şeklinde planladıkları görülmektedir. Bu eğitimlere katılanların büyük bir çoğunluğu Alevi olsa da Alevi olmayıp semah öğrenmek isteyen kişilerin de katılabileceği belirtilmiştir. Semah öğrenmenin bir yaşı ya da cinsiyeti bulunmamakla birlikte 8-9 yaşlarından itibaren öğrenci kabul etmeye dikkat edilmektedir zira işin felsefesini kavrayabilmek için semahın özüne dair değerleri verebilmek için öğrencilerin en azından belirli seviyede bir bilince sahip olmaları gerektiği görüşü mevcuttur. Bu bakımdan derslere 8-12 yaş grubu çocuklar olduğu gibi seksen yaşına varan yaş aralığındaki bireyler katılabilmektedir. Semah eğitimleri kimi zaman dedeler tarafından verilirken kimi zaman da dede olmayan ama semahı

çok iyi öğrenmiş, bu konuda eğitim verebilecek kapasitede yetişmiş kimseler tarafından verilmektedir.

İster dede soyundan olsun ister taliplerden olsun semahı öğretecek kişilerin semahı çok iyi kavraması, arkasındaki manayı ve ritüel biçimlerini doğru bir şekilde aktarması gerekmektedir. Bu bakımdan semah hocaları; bilgili olmalı, kendilerini yenilemeli, araştırmaya ve öğrenmeye açık olmalı, egolarından arınmış olmalı, Alevi topluluğunun ve öğrencilerin güven duyduğu bir figür olarak var olmalıdır (KK12, KK17, KK19 vd.). Semah eğitimlerinde sadece ritüel hareketler üzerinde değil Alevilik tarihine, ritüelde okunan deyişler ve anlamlarına, on iki hizmete dair bilgiler de verilmekte on iki hizmeti yerine getirecek kişiler de yetiştirilmektedir. Bu bakımdan semah eğitimleri Aleviliğe ve ritüellerine dair bilgilerin teorik düzeyden pratiğe geçirilmesi açısından önem taşımaktadır. Cem ritüelinin önemli bir parçası olan on iki hizmetin çoğunlukla semah eğitimleri ile iç içe geçerek pratik olarak öğrenilmesi bu durumu doğrular niteliktedir.

Eğitimlerde başarılı olan, iyi yetişen bazı öğrenciler diğer cemevlerine eğitmen olacak şekilde yetiştirilmekte ve diğer cemevlerine gönderilmektedir. Semah eğitimleri çoğunlukla dedeler ile iletişimde kalarak onların fikirlerini alarak ilerlemektedir. Semahın öğretilme aşamaları söz konusu olduğunda temelde üç aşamadan bahsedilebilir.

Bu aşamalar genel olarak şu şekilde gösterilebilir;

Tablo 1 Semah Eğitimlerinin Genel Aşamaları

Temel vücut hareketleri, el-ayak koordinasyonu	Hareketlerin ve semahın manasına odaklanma	Semah hareketlerinin, mana ve hizmetlerle birleştirilmesi/semahın bütünleştirilmesi

Nihayetinde semah fiziksel olarak belirli bir el-ayak-beden koordinasyonunu gerektirdiğinden eğitimin ilk aşaması bu koordinasyonun sağlanmasına yöneliktir. Daha sonra öğrencilerin fiziki durumları, yaşları, yeteneklerine göre birkaç hafta süren bu eğitimin ardından, semahlardaki dönüşlere geçilir. Semahın anlamı, semahla birlikte okunan nefeslerin manası, hangi yöreye ait semahların dönüldüğüne dair bilgilerin verilmesi ve tam anlamıyla baştan sona semah ritüelinin öğrenilmesi

son aşamayı gösterir. Tabii temelde üç aşamayı barındıran bu eğitim biçimi semah eğitmeninin tercihine, mevcut öğrenci grubunun durumuna göre kimi zaman iç içe geçmiş bir şekilde de görülebilir. Her ne olursa olsun bu eğitimler aracılığıyla yapılan dini ritüelin, inancın esasları ve şekli gelecek kuşaklara öğretilmekte bilgi aktarılmaya devam edilmektedir.

Tabii bu sırada şunu hatırlamakta fayda vardır. Gerek dedeler tarafından gerek semah eğitmenleri tarafından ifade edilen en önemli noktalardan biri semahın şekli olmadığı, insanın cem sırasında o an içinden nasıl geliyor ve nasıl aşk ile dönüyorsa o şekilde dönebileceğidir. Semahın şeklinin olmaması yol bir sürek binbir felsefesiyle de ilişkilendirilerek Kırklar semahının dışında kalan bölgesel semahlara da işaret etmektedir.

Anlatılara göre dönülen ilk semah olarak adlandırılan Kırklar semahının Hz. Muhammed'in Mirac'a çıktığı dönerken karşılaştığı bir kapı ve orada gördüğü "Kırklar" ile birlikte döndüğü bilinmektedir. Dahası bugün semah sırasında bağlanan kemerler bu ilk semahın anlatısıyla ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda Kırklar semahı çoğunlukla ana semah olarak adlandırılmakta ve bahsedilmekteyken diğer semah biçimleri bölgesel semahlar olarak genel bir biçimde ifade edilmektedir. Bölgesel semahlardaki el-ayak, vücut hareketlerindeki figürler, çarklar ve ritimler değişiklik gösterebilmektedir.

Semahın belirli bir şekil/biçime sahip olmayışı saha çalışmasında elde edilen bilgiler de göz önüne alındığında Anadolu'da dönülen semahlar ile İstanbul gibi büyük şehirlerde dönülen semahlar arasındaki farklılık açısından da ilginç bir kriter ortaya koymaktadır. Anadolu'nun kırsal bölgelerinde şehirdeki cemevlerindeki gibi herhangi bir eğitim alınmadan geleneksel olarak dönülen semahlarda formlardan ziyade içtenlik, "aşka ulaşma hali" ön plandayken özellikle araştırma alanı gereği İstanbul gibi büyük bir şehirde cemevinde öğretilen semahlarda form ön plana alınmakta bu "aşka ulaşma hali"nin daha zor bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Semah eğitmenlerine göre bu içtenlik, aşk halinin şehirlerde görülmesi daha zordur.

Cemevlerinde verilen semah eğitimlerinin bu açıdan bakıldığında her ne kadar semah ritüelinin şehir ortamında varlığını sürdürmeye çalışan Alevi toplulukları ve gençleri tarafından benimsenmesini, aktarılmasını sağlasa da bir dereceye kadar monotonlaşma ve kalıplaşma etkilerini de yanında getirdiğine dikkat

edilmelidir. Ayrıca kırsal bölgelerde bölgeden bölgeye değişen semah biçimleri yöreye özgülük gösterse de şehirde farklı yörelerden gelen insanların bir arada ibadet etmesinin bir gereği olarak çeşitli semahların iç içe geçmesi gibi bir durum ortaya çıkmıştır denilebilir. Yine de bu durum mevcut cemevine gelen toplulukların ağırlıklı olduğu yöre ve kültürel kodlara, semah eğitmenin bilgisine göre değişebilmektedir. Bu bakımdan semah eğitmenleri bulundukları cemevlerindeki topluluğa göre farklı semah biçimlerini ele alarak eğitim verebilmektedir.

Kâzım Karabekir cemevinde Hubyar ocağına bağlı olanlar ağırlıkta olduğundan cem törenlerinde Hubyar semahı dönülmekte, deyişler de ona göre şekillenip semah da o çerçevede dönülmektedir. Dolayısıyla burada öğretilen semah ile Garip Dede cemevi, Bağcılar cemevi gibi birçok farklı Alevi yöresinden gelen kişilere öğretilen semahlar aynı olmamaktadır. Birinde sadece Hubyar semahının öğretilmesi yeterliyken diğerlerinde çeşitli bölgelere ait semahlar öğretilmelidir. Bununla birlikte bölgesel semahlar arasındaki farkların çok büyük olmadığının altı çizilmelidir zira semah eğitmenleri ana semahı öğrendikten sonra bölgesel semahların da rahatlıkla dönülebileceğini, çabucak öğrenilebileceğini ifade etmektedirler. Her ne olursa olsun görüşülen kaynak kişilerin semah eğitiminde aşk ile dönmeyi, eline beline diline sahip olmayı, ahlâklı olmayı, Aleviliği tanımayı ön plana aldıkları görülmekte, özde hepsi aynı değerleri benimsetmeye çalışmaktadır.

Sonuç olarak geleneksel ve şehir ortamlarındaki semah eğitimleri genel bir değerlendirmeye tabii tutulduğunda; Anadolu'da semahın gündelik hayat içerisinde cem ritüellerini izleyerek, görerek ve katılarak kendiliğinden öğrenilen bir süreç olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Kent ortamlarına gelindiğinde gündelik hayatın önemli bir bölümü kapsayan okul, iş gibi kurumlar söz konusu olduğundan bu hizmeti ve ritüeli öğrenebilmek, aktarabilmek ayrı bir eğitim sürecine tabii olmuş görünmektedir. Bu bakımdan semah geleneğinin kent ortamlarında sürdürülebilirliği ve aktarım süreci; verilen bu eğitimler, eğitimlere katılım durumu, yeni eğitmenlerin yetiştirilmesi süreci ile ilişkili olarak değerlendirilmelidir.

5.3.2. Zakirlik Eğitimleri

Cem törenlerinde dedeyle birlikte cem ritüelinin yürütülmesinde önemli bir etkiye sahip, ritüel sırasında deyişleri, duvazimamları, tevhidleri, mersiyeleri vb. kısımları telli kuran denilen bağlama eşliğinde söyleyen kişiye zâkir denilmektedir.

Zâkirin bağlama ile ilişkisi, deyişlerin çoğunlukla yedi ulu ozandan olması gibi faktörler zâkir yerine bazı yörelerde âşık, ozan adlandırmaları kullanılmasına da neden olmuştur. Her ne isim kullanılırsa kullanılsın cem ritüelinin yürütülmesi için gerekli olan on iki hizmetten biri olan zâkirlik Alevi geleneğinin aktarılması için önem taşıyan değerlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her cemevinin cem ritüelinde hazır bulunması gereken en az bir zâkiri olması gerekmektedir. Cem törenlerine birden fazla zâkir eşlik edebilir ama zâkirin bir başka deyişle telli kuranın olmadığı bir cem töreni düşünülemez. Eskiden Anadolu'da cemi yöneten dedenin zâkirlik yaptığı da aktarılanlar arasındadır (KK2; KK6; KK8; KK11; KK21). Bu bakımdan dedelik ve zâkirlik arasında çekilmiş net bir çizgiden bahsetmek mümkün değildir.

Dede bağlamayı çalıp cemi yürütmeye devam edebilirse, zâkirin olmadığı yerde o da o hizmeti üstlenebilir. Bu bağlamda özellikle geleneksel Alevilikte zakirlik ile dedelik arasında net bir ayrım olmadığı, söz konusu ayrımın hizmetin gerekliliği ve konumundan geldiği savunulabilir. Bugün cem ritüellerindeki zâkirler ile dedeler arasında mevcut olan bu çizginin daha da belirginleşmesi kent ortamlarında gelindiğinde dedelerin bağlama öğrenecek vakitlerinin olmamasıyla da ilişkilidir denilebilir.

Görüşme yapılan cemevlerinden biri olan Ümraniye cemevinin dedesinin zâkirlik de yapabildiği ama gençlerin önünü açmak için zâkirlik eğitimi vererek cem ritüellerinde yanında zâkir bulundurması (KK16) bu durumu destekler niteliktedir. İstanbul cemevlerinde yaygın olan zâkirlik eğitiminin bağlamayı çalmayı cemevi, kültür merkezi gibi kurumlardan ya da kendi kendine öğrenen kişilerin zâkirliği öğrenmek için bir zâkir ya da cemevi dedesine bu isteğini belirtmesi sonucunda başladığı görülmektedir. Genellikle cemevinde zakirlik için semah eğitimleri gibi ayrı bir kurs açılmamakta, bu eğitimler zâkirliğe hevesli olan kişilerin yetiştirilmesini kapsamaktadır. Bu bakımdan zâkirlik eğitimleri informal bir eğitim süreci olarak karşımıza çıkmaktadır.

Zâkirlik eğitimleri kaynak kişilerden alınan bilgilere göre usta-çırak ilişkisi çizgisinde ilerlemektedir. Aslında zâkirlik eğitiminin ilk aşamasını bağlama eğitimi oluşturmaktadır. İyi bağlama çalıp iyi söyleyebilen zâkir olmak isteyen kişiler dedenin yanına ya da cemdeki zâkirin yanına giderek bu isteğini belirtirler. Bazen

cemevi dedesi, bağlama kurslarında iyi bir yetenek gösteren ve zakirliğe uygun olduğunu düşündüğü kişileri bu açıdan yönlendirebilir. Nasıl olursa olsun dede ve/veya zâkir eğitim alacak kişinin edepli, yola ve hizmete uygun bir kişi olduğuna kanaat getirirse ona deyişleri çalıştırmaya, deyişlerin anlamlarını anlatmaya, cemler sırasında nispeten daha kolay olan deyişleri söyleterek ritüel aracılığıyla onu yetiştirmeye başlar.

Zâkirin yetişmek için geçirdiği bu süreç usta-çırak ilişkisini anımsattığından oldukça zaman alan ve gönüllülük esasına dayanan bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan zâkirlik eğitimleri zaman süreci açısından değişiklik gösterebilir. Eğitim süreci kişinin hevesine, yeteneğine, öğrenme sürecine ve eğitmenine göre değişebilir. Kesin olan şey bu eğitim sürecinin yılları kapsadığı ve Alevi geleneğine dair önemli bir hafızanın aktarıldığıdır. Daha önce denildiği üzere yöreye göre zâkirlere âşık ya da ozan da denilebilmektedir. Örneğin diğer cemevlerine nazaran Veli Baba cemevinde âşık terimi daha sık kullanılmış, diğer cemevlerinde de âşıklarımız, ozanlarımız, zâkirlerimiz tabirlerine rastlanılmıştır.

Doğal olarak bu durumda halkbiliminde önemli bir yer taşıyan mitolojileri, halk hikayelerini, şiirleri vb. eserleri bağlama eşliğinde gelecek kuşaklara aktaran, kültürel hafızanın bir taşıyıcısı olan âşık ve ozanlar hemen akıllara gelecektir. Halkbilimindeki âşık ve ozan kavramlarına nazaran Alevi geleneğinde zâkir terimiyle birlikte ritüellerde âşk için, hâk için deyişler okuyan, bağlama çalan bu kişiler, Alevi geleneğinin kültürel hafızasını taşıyan ve aktaran daha etnik bir form olarak düşünülebilir. Özellikle yedi ulu ozan ve onların deyişleri, şiirleri, tasavvuf edebiyatının etkileri düşünüldüğünde Alevi zakirlerini bu gelenek ve kültürden bağımsız saymak mümkün görünmemektedir.

Saha çalışması kapsamında görüşülen zâkirler temelde aynı düşünceleri ortaya koydular. Her isteyen, bağlama çalan temelde zâkir olabilir, zâkir olmak için belirli bir kısıtlama (örneğin dede gibi bir soya bağlı olma durumu) yoktur görüşünün sıklıkla dile getirilmesine rağmen zâkir olmanın bir ağırlığı olduğu ve bu ağırlığın herkes tarafından taşınamayacağı görüşünde de hemfikirdiler. Zâkir olmak, cem ritüelinde dedenin yanında durmak, dedeye olduğu gibi zâkire de bir rol model olma misyonu yüklemektedir. Bununla birlikte bir zâkir, çalınacak deyişler çoğunlukla belli olsa da cemin gerektirdiği aşk haline bürünebilmeli, cem sırasında aşka gelerek ortama göre deyişler çalabilmeli, insanları da o aşk haline sürükleyebilmelidir.

Şehirdeki zâkirler ile Anadolu'daki zâkirler arasındaki en büyük farklardan birinin tıpkı semah eğitimlerinde olduğu gibi "aşk" haline ulaşma süreci olduğu dile getirilmiştir. Anadolu'da görev alan zâkirlerde kent ortamlarındakinin aksine cem sırasında zâkirin önünde dosya ya da nota olmaz, o an içinden ne gelirse ne hissederse o şekilde okuyup söylediğine dikkat çekilmiştir (KK2; KK6; KK8; KK10; KK11; KK21). Bu bakımdan kent ortamlarındaki zâkirliğin daha donuklaşmış, belirli bir deyiş ve ritüel sıralamasına odaklanmış, kağıtlara ve sisteme bağlı bir zâkirliğe doğru gittiği, genel anlamıyla kurumsallaştığı söylenebilir.

Zakirler ayrıca hafızalarında tuttukları, nesiller boyu aktardıkları kimi zaman yazıya geçirdikleri nefesler, deyişler aracılığıyla Alevi kültürel belleğin birer koruyucusu ve taşıyıcısı işlevini üstlenmişlerdir (Akın, 2019). Eskiden zakirler arasında kendi deyişlerini de söyleyen, hatta kimi zaman bu deyişlere yedi ulu ozandan birinin mahlasını ya da dörtlüğünü ekleyerek onlara mâl eden zakirlerin olduğu da anlatılanlar arasındadır.

Bugün şehir ortamlarında kendini yeniden inşa eden Alevilik kurumlarının bir parçası olarak kurumsallaşan zâkirlikte ise okunacak deyişlerin, söylenecek sözlerin çoğunlukla kalıplaştığı görülmekle birlikte yine de zâkirin asıl amacının aşk haline gelerek dede ile birlikte ceme gelen insanları o aşk haline sürükleme olduğu, Alevilik tarihine, kültürüne ilişkin sözlü kültürün önemli bir parçasını kendinden sonraki nesillere aktarmak olduğu gerçeği korunmaya devam etmektedir. Tüm bu misyon ve işlevlerine rağmen günümüzde yeterince zâkirin yetişmemesi bir problem olarak görülmektedir.

Zâkirliğin diğer hizmetler gibi gönüllü olması, ciddi bir emek ve bilgi birikimi gerektirmesi, zâkirlik yapmanın ve öğretmenin aldığı zaman şehir ortamlarındaki ekonomik, sosyal ve eğitim gibi kaygılarla bir arada düşünüldüğünde gittikçe artan cemevi sayılarına, kalabalıklaşan Alevi nüfusuna rağmen zâkir sayısının yetersiz olması şaşırtıcı değildir. Zâkirlik cem ritüelinin önemli bir parçasını oluşturduğundan özellikle büyük cemevlerinin kendileriyle çalışan bir veya daha fazla zâkiri bulunmaktadır.

Zâkirin çeşitli sebeplerden ötürü cem törenine katılamayacağı bir durum ortaya çıkabilir ya da düzenli bir zâkiri olmayan cemevleri olabilir. Böyle durumlarda diğer cemevleri ile iletişime geçilmekte ve o gün ritüele katılabilecek

zâkir aranmaktadır. Bu tarz durumların zorlayıcılığı, zâkirlik kurumunun devamlılığı için cemevleri gerek bağlama kursları gerek semah ya da bünyesinde bulunan diğer kurslar aracılığıyla kimi zaman zâkirliğe dikkat çekmekte, kendi zâkiri, dedesi aracılığıyla verdiği eğitimlerle cemevinde görev alabilecek zâkirler yetiştirmeye çalışmaktadır.

Zâkirlik eğitimleri genel olarak değerlendirildiğinde semah kursları gibi sınıfların açıldığı, kayıtların yapıldığı bir eğitim olmaktan çok kişinin talebi doğrultusunda usta-çırak ilişkisi çizgisinde izleyerek, dinleyerek ve uygulayarak yetişmeyi kapsadığı görülmektedir.

5.3.3. Bağlama Eğitimleri

Bağlama Alevi geleneğinde önemli bir semboldür. Telli kuran olarak adlandırılmakta, ritüelin icrası sırasında okunacak dua ve deyişlere, duvazimamlara, mersiye, tevhid gibi bölümlere bağlama ile eşlik edilmektedir. Yazılı kaynaklardan çok sözlü kaynaklar aracılığıyla aktarılagelen Alevi kültürünün bu aktarımı yapabilmesinin en temel sebeplerinden biri bağlama ile olan ilişkisidir. Felsefesinin özünü veren sözleri, zihinlerde müzikal bilgi ile birlikte saklamak dümdüz okumak ya da ezberlemekten çok daha kalıcı bir süreçtir. Bağlamanın önemi bugün saz çalmayı bilmeseler dahi imkânı olan her Alevinin evinde bir bağlama bulunmasından anlaşılabilir.

Alevilerin sevinci, ibadeti, kaybının arkasından yaktığı ağıdı hep bağlama etrafında şekillenmiş (KK6), bağlama bütün bu süreçlerde insanların yanı başında olmuş, tınısıyla eşlik etmiştir. Bu bakımdan Alevi deyişleri, türküleri gibi ayrı bir repertuarın oluşması, Alevi olmayan kişiler tarafından da sevilmesi şaşırtıcı değildir. Daha önce de değinildiği üzere zâkirliğe geçmeden önce geçilen ilk aşama bağlamayı öğrenmekten geçmektedir. Bu açıdan bağlama kursları ayrı bir öneme sahiptir.

Bağlama eğitimleri Alevi olmayan kişiler tarafından da sıklıkla tercih edilen eğitimler olduğundan Alevi olan ile olmayan topluluklar arasında iletişimi güçlendirme, Alevilerin doğru bir şekilde tanınmasına katkı sağlayan bir eğitim olma özelliğini de taşımaktadır. Zira Alevi olmayan biri bağlama eğitimi aracılığıyla düzenli olarak cemevine gelmekte, cemevlerinde gerçekleşen lokma, cenaze gibi ritüellere şahit olabilmekte farklı Alevi kimlikleriyle etkileşime geçebilmektedir. Dolayısıyla Alevi topluluğuna yönelik algısı da bu çerçevede şekillenecektir.

Ayrıca Alevi topluluğundan bağlama öğrenmek için katılan kişiler için bu eğitim süreci zâkirliğe geçiş için bir seçme ve başlama aşaması olarak da görülebilir. Bağlama kursunun önemi koronavirüs döneminde kapatılmadan devam ettirilmeye çalışılmasından da anlaşılabilir (KK7, KK11). Görüşülen cemevlerinde bağlama hocası ile cemevi zâkirinin aynı kişi olduğuna dair örneklere rastlanılsa da bu eğitimleri veren kişilerin farklı olduğu örnekler de görülmüştür.

Diğer eğitimlerin aksine bağlama eğitimleri, gelen öğrencilerden oldukça cüzi bir miktar aidat alınarak eğitmene verilebildiği bir eğitim örneği olarak da karşımıza çıkmaktadır. Zira zâkirlik, semah, dedelik gibi hizmetler on iki hizmetin içinde bulunup gönüllülük esasına dayanırken bağlama öğretmenin böyle bir esas etrafında şekillenmesi zaruri değildir. Cemevlerinde verilen eğitimlerin çok büyük bir çoğunluğu gönüllülük esasına dayanmakta, eğitimler ücretsiz verilmektedir. Zaten bu cüzi miktar da herkesin kolaylıkla kabul edebileceği bir miktar olmayıp gönüllülüğe büyük ölçüde ihtiyaç duyulmaktadır.

Bağlama eğitimleri cemevlerinin mekân açısından müsaitlik durumu, öğrenci kapasitesi gibi faktörler etrafında şekillenir. Gruplar halinde haftanın belirli gün ve saatlerinde gerçekleştirilen bu eğitimler bağlamanın nasıl çalındığı, bağlamanın Alevi kültüründeki yeri ve önemine dair bilgiler verilir.

Eğitimlerin cemevlerinde verilmesinden ötürü repertuarda diğer kurslara nazaran Alevi deyişlerinin, Alevi müziğinin ağırlık göstermesi şaşırtıcı değildir. Bu eğitimler genellikle profesyonel olarak bağlama eğitimi almış, zaman zaman cemevlerinde zâkirlik de yapan kişiler tarafından verildiğinden ve bir enstrüman odak noktası olduğundan yarı formal bir eğitim süreci olarak değerlendirilebilir. Bu eğitimler Alevi geleneğindeki telli kuranı ele aldığından bağlama çalacak kişilerde bağlamanın ağırlığını taşıyabilecek bir edep ve erkâna sahip olmaları, ona göre davranmaları beklenmektedir.

Ritüellerdeki öneminin yanında Alevi kimliğinin yeniden inşasında Alevi müziğinin katkıları, Alevi denilince akla gelen ilk sembollerden birinin bağlama olması gibi noktalar da düşünüldüğünde cemevlerinde verilen bağlama eğitimlerinin Alevi kimliğinin kent ortamlarında Alevi olan ve olmayan topluluklara tanıtılması, gelenek ve kültürün aktarılması açısından önem taşıdığı savı rahatlıkla ileri sürülebilir.

5.3.4. Dedelik Eğitimleri

Dede; Alevi geleneğinin, inancının en önemli aktarıcılarından kolektif-kültürel belleğin taşıyıcılarından birisidir. Dedenin cem ritüelini yürütmesi, sahip olduğu soy üzerinden gelen yetkisi ve kendisinden önce dede olan babası veya aile büyüklerinden öğrendiği yoldan ileri gelmektedir.

Dede; sadece cem ritüelini yürüten, topluluğun birbiriyle uyum içinde yaşamasına katkıda bulunan hukuki işlevi üstlenmiş bir makam değil, aynı zamanda taliplerine rol model olan bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir dede bu açıdan ele alındığında; edepli, ahlâklı olması Aleviliği iyi bilmesi ve bunu doğru bir şekilde aktarabilmesi gerektiği görülmektedir. Dede yanlış bir bilgiye sahip olur da cemde bunu aktarırsa, ceme gelen kişiler onu doğru sanarak o bilgiyi doğru bilecekler ritüel ve yolda bozulmalar meydana gelecektir. Bu yüzden dedelerin varlığı, doğru bilgi ile donanması ve bunu doğru bir şekilde aktarabilmesi oldukça önem taşımaktadır (KK1; KK4; KK7; KK9; KK13; KK16; KK20; KK22). Bununla birlikte kentlerde nüfusun yoğun olmasına rağmen dede sayısının yetersiz olduğu görülmektedir.

Herkesin dedelik yapamaması belirli bir soya dayanması gerekliliği bu durumun en temel sebeplerinden birisidir. Daha detaylı bir örnekle vermek gerekilirse; eskiden özellikle kırsal bölgelerde ailede 7-8 çocuk sahibi olmanın normal olduğu bilinmektedir. Tarım ve hayvancılık için de gerekli olan bu iş gücünün yanında Alevi geleneği açısından dede soyunun sürdürülmesi için daha fazla olasılığı barındırdığından çocuk sayısının fazla olması önem taşımaktadır. Çok sayıda çocukla birlikte gelenek ve kültürel aktarım açısından geniş aile modelinin de etkili olduğu görülmektedir. Günümüzde özellikle kent ortamlarına bakıldığında çocuk sayısının en fazla 2-3 çocuk olacak şekilde yaygınlaştığı ve çekirdek ailenin önem kazandığı görülmektedir.

Modern çağın içerisinde yaşanan ekonomik ve sosyal mücadelelerle birlikte ele alındığında kent ortamında var olan o 2-3 çocuktan birinin dedelik yapma ihtimali de azalacaktır. Dolayısıyla soy açısından dede olabilecek nitelikteki kişilerin sayısının zamanla azalmasının yanında gönüllülük esasına dayanan ve kent ortamındaki sosyal, ekonomik mücadelelerin etkisi yeni kuşakların bu görevi

üstlenmekteki isteklerini etkilemektedir. Dolayısıyla dede sayısının yetersizliği birçok farklı sebeple ilişkilendirilebilir.

Cemevlerinde verilen dedelik eğitimleri aracılığıyla yapılmak istenen esas şey; şehirlerde bulunan ocak evlatlarına, dedelik yapabilecek soya, dedeliğin gerektirdiği vasıflara sahip olan kişilere dede olmanın gerekliliklerini, cem ritüelinin nasıl yürütüleceğini, Alevilik tarihini, inançların esaslarına yönelik çeşitli bilgilerle donatarak dedelik kurumunun devamlılığını sağlamaktır. Bugün cemevlerine gidildiğinde dedelerin yaşının ortalamasının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Genellikle dedelik görevini üstlenen kişilere bakıldığında genç ve aktif çalışma hayatı içerisinde bulunan dedelere nazaran belirli bir ekonomik gelir düzeyine ulaşmış, emekli olmuş, kendisini bu göreve adayabilecek zamana sahip kişiler olduğu görülmektedir.

Alevilikte yaygın olarak değinilen noktalardan biri dede olmanın bir yaşı bulunmadığı yönündedir. Dedelik postuna oturabilmek, o ritüelleri gerçekleştirebilmek için yaşınız kaç olursa olsun belli bir derecede dedenin yanında pişmeniz, belirli bir olgunluk seviyesine erişmeniz gerekmektedir. Bu bakımdan dedelik eğitimleri de usta-çırak ilişkisine benzemektedir.

Dedelik eğitimleri de tıpkı zâkirlik eğitimleri gibi daha sınırlı bir alana hizmet etmektedir. Daha önce değinilen semah ve bağlama eğitimlerine Alevi olmayan kişiler de katılabilirken, zâkir ve dedelik hizmetleri için Alevilik önem taşımaktadır. Hatta dedelik makamı zâkirlik makamının aksine belirli bir soy, ocakzade olma durumu gerektirdiğinden çok daha kapalı bir eğitim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görüşülen cemevlerinden elde edilen bilgilere göre dedelik eğitimleri çoğunlukla zâkirlik eğitimleri gibi usta-çırak ilişkisini takip etmektedir. Anadolu'da ailenin içinde dede, baba, amca, dayı vb. kişilerden, kendiliğinden izleyerek, ritüellere katılarak öğrenilen bu bilgiler kent ortamında Alevilerin kimliklerinin gereğini yerine getiremediği kayıp yıllar ile birlikte kent ortamının getirdiği iş, okul, yaşam dengesi arasında yeterli aktarımın yapılamaması nedeniyle kısıtlanmış olup ayrı bir eğitim sürecine ihtiyaç doğurmuştur.

Dedelik eğitimi Alevilikte geleneğin aktarımı ve sürdürülebilirliği için en önemli konumlardan biri olan dedenin yetişmesine odaklanmaktadır. Bu bakımdan sadece ritüellerin yönetilmesi, bilginin aktarılması değil bir dedenin hangi özelliklere

sahip olması gerektiği konusu da bu eğitimlerle birlikte ortaya çıkmaktadır. Alevilik içerisinde her ne kadar yol bir sürek binbir felsefesini de kapsayan farklılıklar dolayısıyla zenginlikler olsa da Alevilik inancının, felsefesinin özü aynı kaldığından bu eğitimlerde dedenin sahip olması gereken değerler de ortaklık göstermektedir.

Bir dedenin soyu her şeyden önce ehl-i beyt soyuna dayanmalı dolayısıyla dedelik postuna oturacak kişi bir ocakzade bir başka deyişle ocak evladı olmalıdır. Bu bakımdan dedelik eğitimine alınan kişilerin öncelikle soy bilgisine bakılmakta, ocaklar arasında kişinin o ocağın taliplerinden mi yoksa ocak evlatlarından biri mi olduğu sordurulmaktadır. Dede adayı bu ilk aşamayı geçtiyse eğitimin bir parçası haline gelmektedir. Daha sonra cemevinin dedesi bir veya birkaç dede adayını yanında cemlere götürerek, onlarla muhabbet ederek; Alevilik tarihi, ritüellerin nasıl yürütüleceği, edep ve erkân gibi konularda adayları yetiştirmektedir.

Dede adaylarının bu şekilde bir süre olgunlaşması, "pişmesi" beklenmekte daha sonra cemlerde kısa roller verilerek pratik eğitime geçilmektedir. Bir dedenin Alevi topluluğu içerisinde sahip olduğu otorite ve konum düşünüldüğünde dedenin posta oturabilmek için edep ve erkânı bilmesi, ritüellere katılan, kendisine danışan kişilere örnek bir model olabilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan bir dedenin sahip olması gereken özellikler; adaletli olmak, yalan söylememek, haksızlığa karşı durmak, doğru yoldan şaşmamak, Aleviliğin gereklerini doğru öğrenmek ve doğru bir şekilde aktarmak, insanlarla iyi bir iletişim kurabilmek şeklinde (KK1; KK4; KK7; KK9; KK13; KK20; KK22 vd.) örneklendirilebilir. Bu nedenle dede postuna oturacak adaylar dikkatli seçilmektedir. Bir dedenin topluluk içerisinde sahip olduğu saygı ve sevgi bu değerlere sahip çıkıp örnek olabildiği ölçüde artmaktadır.

Dedelik eğitimleri informal bir eğitim sürecini oluşturmakta, kısıtlı sayıda kişiye ulaşabilecek bir eğitim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eğitimler bütün cemevlerinde yaygın olmamakla birlikte her dede de bu eğitimi verememektedir. Eğitimi verecek dedelerin belirli bir olgunluk seviyesine ulaşması, topluluk içerisinde kabul görmüş birisi olması gerekmektedir. Bununla birlikte bazı Alevi topluluklarında kültür, gelenek ve ritüel açısından farklılıklar görülebildiği de unutulmamalıdır.

Veli Baba Cemevi bu doğrultuda değerlendirildiğinde görüşülen diğer cemevlerinden daha farklı bir süreci benimsediği görülmektedir. Karacaören köyüne

bağlı Sıraç Alevilerinin kurduğu ve sadece bu köy ve çevresinden gelenlerin gelenek ve ritüellerini sürdüğü bu cemevi diğer cemevlerine nazaran dışarıya daha kapalı bir kültüre sahiptir. Bu Alevi topluluğunda dede kavramından çok "bacı" kavramı ön plana çıkmakta (KK5), dedenin topluluk üzerinde var olan otoritesi "bacı" ile yer değiştirmektedir. Dolayısıyla dedelik eğitimi için burayı ayrı tutmak gerekmektedir. Semah, bağlama, zâkirlik eğitimleri burada da gelenek açısından önemli bir yer tutmaktadır.

Ritüeller açısından kendi köylerindeki gelenekleri olduğu gibi kent ortamına taşıyıp sürdürmeye çalışmaları, dergâhların aksine daha etnik bir yapıyı barındırmaları ve kapalı bir toplum yapısına sahip olmaları bu cemevini görüşülen diğer cemevlerinden ayrı bir yere koymaktadır. Bununla birlikte Veli Baba Cemevi de kent ortamlarındaki diğer cemevleri gibi eğitimler açısından ele alınacak olunursa tıpkı diğer cemevlerindeki gibi genç kuşaklara kültürü öğretmek, cemevinin sadece bir ibadet mekânı değil sosyalleşme ve kültürel öğrenme mekânı olması açısından benzer özellikler taşımaktadır.

Genel olarak dedelik eğitimleri kent ortamlarında ritüelin ve geleneğin sürdürülmesi için dede yetiştirdiğinden önem taşımakla birlikte Alevilik açısından daha önemli ve ciddi olan bir probleme de işaret etmektedir. Tüm bu eğitimler için ortak olan ve Alevilik için gelecekte daha önemli bir probleme neden olabilecek sorun eğitmenlerin ve dede/zâkir gibi makamlarda bulunacak kişilerin sayısının yetersiz olması ve daha genel anlamıyla eğitimlere katılan, cemevlerini ziyaret eden genç kitlelerin sayısının gittikçe azalmasıdır.

5.4. Eğitimler Üzerine Genel Bir Değerlendirme ve Geleneğin Aktarılması Sırasında Karşılaşılan Problemler

Cemevleri fiziksel varlığıyla bile Alevilere dair temel bilgi ve değerleri Alevi olsun olmasın tüm topluluklara hatırlattığı bir başka deyişle öğrettiği için bir eğitim aracı olarak değerlendirilebilir. Fiziksel bir mekân olarak içerdiği sembollerin (hatırlama figürlerinin) yanında cemevleri içerisinde verilen kültürel, dini eğitimler aracılığıyla Alevi gelenek ve kimliğinin sürdürülmesine katkı sağladığından önem taşımaktadır. Özellikle bir önceki bölümde alt başlıklar halinde dikkat çekilen eğitim faaliyetleri içerik, biçim, amaç gibi konular açısından Alevi geleneğinin, inancının gelecek kuşaklara aktarılması açısından önem taşıyan eğitimlerdir.

Aleviler kent ortamlarına geldiklerinde ritüellerini devam ettirebilecekleri, geleneklerini, inançlarının esaslarını uygulayabilecekleri yerlerden mahrum kalmışlardır. Zira kırsal ortamlarda yerleşik hayatta köy ortamlarında ya da göçebe-yarı göçebe olarak sosyal bir ortamda yaşanan Alevilik kent ortamlarına gelindiğinde çoğunlukla farklı mahallelere dağılmış durumdaydı. Kırsal alanlarda gerek merkezi otoriteden gerek diğer kültür ve inançlardan kendilerini bir dereceye kadar soyutlayabilen Alevi topluluklarının kent ortamlarında kurulan Alevi mahalleleri (Gazi Mahallesi örneği gibi) haricinde dağınık bir şekilde farklı kültür ve inanç gruplarıyla bir arada yaşamaları belirli bir adaptasyon sürecini de gerektirmiştir.

Tarihi, sosyal, siyasal durumların da geçmişten günümüze taşıdığı olumlu-olumsuz bilgiler ve bu soyutlama durumu bir arada düşünüldüğünde kent ortamlarında Alevilere yönelik bir önyargı olduğu, Alevilerin kamusal alanda dini, ekonomik ya da sosyal anlamda azınlık duruma gelerek tanınmadığı görülmektedir. Alevilerin içerisinde bulunduğu azınlık durumu gerek siyasal söylemlerde (Alevi açılımı vb.) gerek akademik çalışmalarda (azınlık gruplara dahil edildiklerinden) görülmektedir.

Kırsal bölgelerde yaşayan bu nedenle daha iyi ekonomik, sosyal, eğitim şartlarına ulaşmak için kent ortamlarına yoğun bir şekilde göç etmeye başlayan Alevilerin kamusal alanda tanınırlıklarının olmaması ve içinde bulundukları mevcut şartlar sahip oldukları Alevi kimliklerini gizlemelerine neden olmuştur. Bu gizlenme sürecinin Alevilik açısından önemli sonuçlarından biri yaklaşık 20-30 sene kayıp bir dönem yaşanması, bir neslin Alevilik gelenek ve kültüründen yarı kopuk, yetersiz bilgiyle yaşaması olmuştur. Çünkü Alevilik sosyalleşmeyi, cem olmayı, topluluk içinde birlik olmayı gerektirmektedir. Bireylerin kendi başlarına öğrenebileceklerinden çok daha fazlası birbirleriyle olan etkileşimlerinden öğrenilmektedir. Musayıplık cemi, iki ailenin birbirine kardeşten öte edilmesi bu öğrenim biçiminin en temel örneklerinden birisidir. Kadın-erkek fark etmeksizin can olabilmek, sadece birlikte ibadet edebilmek değil, birlikte barış ve huzur içinde yaşayabilmek felsefesi tek başına bir bireyin değil topluluğun birlikte başarabileceği bir ülküdür. Bu nedenle dedenin hukuki, sosyal otoritesi, verebileceği düşkünlük cezası bir arada yaşayabilmek için önemli noktalardır.

Sosyalleşmeyen, bir araya gelmeyen bir Alevi toplumu bu açıdan ele alındığında eksik kalacağı geleneksel Alevilik kurumlarına ve işleyişine göre eksik

kalacağından ötürü kamusal alanda varlık gösterme ihtiyacının güçlenmesi şaşırtıcı değildir. Bu bağlamda Alevi kimlik hareketlerinin bir başka deyişle Alevi uyanışının başlaması, ben Aleviyim demekten korkmayan kitlelerin ortaya çıkarak örgütlenmesi, cemevi yapılarının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Kırsal alanlardaki ocakların işlevlerini kent ortamlarının yapısı ve Alevilerin kent ortamlarında yeni yaşam tarzlarına göre zamanla yavaş yavaş uyarlayan bu yeni cemevleri; bir araya gelerek cemlerin yapılması, Alevi kimliğine sahip çıkılması, cenaze hizmetlerinin görülmesi, ölüm sonrası ritüellerin gerçekleştirilmesi aracılığıyla sosyalleşmeyi ve Alevi kimliğinin kent ortamlarında sürdürülmesini sağlamıştır. Geleneğin yeniden kent ortamlarında varlık göstermesi, gizlilik dönemi sonrası Alevilik bilgilerinden yarı kopuk büyüyen nesillerin bilgiye açlığını arttırdığı gibi gelen genç kuşaklara da geleneği ve doğru bilgiyi aktarma kaygısını beraberinde getirmiştir.

Kent ortamlarında aile içerisinde sosyal ve ekonomik şartlar nedeniyle yeterli bilgiyi alamayan, kendi kültürüyle yeterince vakit geçiremeyen genç kuşaklar olduğundan cemevlerinde seminerlerin düzenlenmesi, çeşitli eğitim faaliyetlerinin açılması ve insanların bu etkinliklere katılımının sağlanması yönünde çalışmalar yapılmıştır. Bu noktada geleneğin, inancın ve kültürün devamlılığını sağlamak adına cemevlerinde verilen eğitim faaliyetleri önem kazanmıştır. Mekân, zaman, eğitmen, katılımcı ve ekonomik anlamda imkânı olan her cemevi bu misyonu üstlenmeye başlamış, cemevleri kültür merkezleri olarak da ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu süreçte zaman içerisinde yol bir sürek bin binbir felsefesinin de etkisiyle ortaya çıkan farklı ekoller ve farklı cemevi tipolojileri olsa da saha çalışmasından gözlemlediğimiz üzere özde hepsi Aleviliğin devamlılığını, gelenekleri, Hak-Muhammed-Ali sevgisini, ritüelleri korumaya çalışmakta bu durumu farklı söyleyişlerle dile getirmektedir. Cemevleri ve burada verilen eğitimler aracılığıyla Aleviler kent ortamlarında kendi gelenek ve kültürlerini hatırlatacak, kültürel ve kolektif belleklerini yeniden inşa etmelerini, hatırlamalarını sağlayacak kültürel bellek mekânları inşa etmişlerdir.

Görüşülen kaynak kişilere bu noktada sorulan en önemli sorulardan bir tanesi geleneğin aktarılması ve devamlılığı için cemevlerinin yöneticilerinin, dedelerinin, eğitimcilerinin bir araya gelerek ortak bir müfredat oluşturma çabalarının gerekli olup olmadığı sorusudur. Böyle bir girişimin olumlu ya da olumsuz sonuçlarının ne

olacağı da sorulmuştur. Bu sorular verilen eğitimlerin cemevlerinin kendilerine bağlı olduğundan bu durumun artı ve eksi yönlerini daha iyi kavrayabilmek ve geleneklerin genç kuşaklara aktarımına etkisini ortaya koyabilmek adına sorulmuştur.

Görüşülen kişilerin çoğu böyle bir durumun gerekliliğini belirtmiş, yapılırsa çoğunlukla olumlu sonuçlara yol açacağını belirtmişlerdir. Gerek ritüellerde gerek söylemlerde ortak bir kararla hareket edilmesi, çeşitli Alevi topluluklarının bir araya gelmesi, birlik ve beraberliği arttırmasının yanında kolektif hafızada yer alan doğru ve ortak bilgilerin bir araya gelerek aktarılmasını sağlayacaktır. Örneğin neyin semah olup olmadığı, cenazelerin nasıl kaldırılacağı, tarihi ve özel günlerde yapılacak etkinliklerde ortaklaşa kararların verilmesi ve bunun dahil olan tüm cemevlerinde uygulanması belli bir kurumsallaşmayı yanında getireceği gibi gelecek kuşakların kolektif hafızasını da ona göre şekillendirecektir.

Saha çalışmasında görüşülen kişiler eğer böyle bir çalışma yapılırsa; bu çalışmayı yapacak, eğitimlere ve müfredatına karar verecek kişilerin önemli olduğuna, yanlış kişiler tarafından yürütülecek, yanlış bilgilerle bezenecek bir çalışmanın da geri döndürülemeyecek derecede zarar verebileceğine de dikkat çekmektedir. Örneğin bugün cemevi adı altında Alevilik değerlerinin Şii değerlerle ortaklıklarından yararlanarak Şiileştirme politikaları güden bazı cemevleri ve bu cemevleri aracılığıyla Alevilerin şiileştirilmeye çalışıldığı aktarılanlar arasındadır. Bu tarz durumların önüne geçilmesi için eğitmenlerin niteliği, eğitimlerin içeriği, cemevleri kurulumuna vs. dikkat edilmesi gerekmektedir. Bir başka konu ise ortak müfredata yönelik yapılacak böyle bir çalışmanın ritüellerde tek tipleşme, kalıplaşmaya neden olacağından bu durumun Aleviliğin zenginliği sayılan yol bir sürek binbir yaklaşımına zarar vereceğine, geçmişin zengin ve çeşitli kültürel değerlerinin zaman içerisinde unutulabileceğine ve bu doğrultuda çeşitli sorunlar ortaya çıkarabileceğine de dikkat çekilmiştir.

Daha önce de değinildiği üzere modern çağda liberalleşme, küreselleşme süreci ile birlikte artan laik ve seküler görüşler insanların toplumun sahip olduğu dini, kültürel değerlerdense bireysel değerlerin ön plana çıkarılmasını sağlamıştır. Bu durum dünya genelinde görülmekte olup kilise, cami, sinagog, cemevi fark etmeksizin dini mekânlar ile özellikle modern çağın içine doğan genç kuşaklar arasında bir mesafe oluşmasına neden olmuştur.

Toplumların sahip olduğu dini değerleriyle birlikte onlarla bağlantılı olan kültürel değerleri, anlatı ve ritüelleri de gelecek kuşaklar ile etkileşim kurmakta sorun yaşamaya başlamıştır. Bu doğrultuda görüşmelerde sorulardan biri geleneğin gelecek kuşaklara aktarılmasında ne gibi problemler ile karşılaşıldığı sorusu olmuştur.

Alınan cevaplardan hareketle ön plana çıkan en önemli sorun gençlerin ilgisinin yeterince çekilememesi, özellikle gençlerin cemevlerine ve cemlere katılım sayısının azalması olmuştur. Yakın dönemde bütün dünyayı etkisi altına alan koronavirüs salgını her yeri olduğu gibi cemevlerini de etkilemiş, cemevlerinde eğitim faaliyetleri de başta olmak üzere birçok faaliyet durdurulmuştur. Normalleşme süreciyle birlikte her ne kadar eğitim faaliyetleri ve cemler yeniden yapılmaya başlansa da sahada elde edilen verilere göre bu faaliyetlerin çoğunda cemevlerinin büyük çoğunluğu için katılım azalmıştır.

Küresel salgın dönemi daha önce de değinildiği üzere sosyalleşme ihtiyacı duyan Alevi değer ve ritüelleri üzerinde olumsuz bir etkiye neden olmuştur. Bununla birlikte geleneğin aktarılmasında da kesintilere neden olan bu durumun yakın dönem etkilerinden biri genç kuşak ile Alevi değerleri, cemevleri arasındaki mesafenin artması şeklinde görülmektedir. Kaynak kişiler tarafından dikkat çekilen bir başka nokta ise cemevlerinin statüsünün ibadethane olarak tanımlanmamasının getirdiği sosyal ve ekonomik sorunların gelenek aktarımını zorlaştıran etkenlerden biri olmasıdır.

Cemevlerinde verilen diğer kültür/sanat/akademik kapsamdaki eğitimlerin ya da zaman zaman gençlere yönelik yapılan yaz kampları bu doğrultuda ele alındığında; gençlerin ilgisini cemevine çekmek, burada vakit geçirerek kendiliğinden öğrenme sürecine dahil olmalarını sağlamanın yanında dini ve kültürel faaliyetlere katılımlarını da arttırmak gibi hedef ve işlevlere sahip olduğu dile getirilmektedir. Yeni kuşak ile eski kuşaklar arasındaki etkileşimi arttırmak, farklı bölgelerde yaşayan Alevilerin sosyalleşmelerini birbirleriyle iletişim kurmalarını desteklemek, Alevi ritüellerinin kent ortamlarında varlıklarının sürdürülmesine katkı sağlamak gibi sonuçları da düşünüldüğünde bu eğitimler bahsedilen ilk probleme karşı bir çözüm niteliği taşımaktadır.

Cemevlerine ibadethane statüsü verilmemesi meselesinin sosyal olarak etkileyen yönlerinden biri Alevilerin kendi kültürel ve dini kimliklerini tanımlarken cemevlerini ibadethane olarak belirtmelerine rağmen cemevlerinin resmi olarak bu statüye sahip olmaması kendi dini ve kültürel kimliklerinin tanıtılması ve gençlere aktarılması sırasında boşlukların oluşmasına neden olmaktadır. Zira devlet tarafından resmi olarak tanınmaması, DKAB derslerinde etkin bir şekilde anlatılmaması, ulusal kanallarda ve yazılı basında, siyasal söylemlerde ele alındığı şekliyle net ve doğru bir biçimde ortaya konulamaması, hukuki ve sosyal anlamda ötekileştirmeyi beraberinde getirmektedir.

Cemevlerinin mevcut durumda devam eden bu statü durumu geleneğin cemevleri üzerinden aktarılma biçimlerini de (örneğin maddi imkânların azalması, manevi açıdan kimlik karmaşasına neden olabilmesi) etkilemektedir. Söz konusu durumun ekonomik boyutu ise cami gibi dini yapıların aksine cemevlerinin çoğunlukla resmiyette ticarethane, iş yeri, kültür merkezi gibi statülere sahip olmasından ötürü aylık giderlerinin ibadethane statüsünde aynı kapasitedeki mekânlara göre önemli ölçüde yüksek olmasının getirdiği imkânların azalması sorunudur.

Cemevleri kuruluş sürecinden itibaren Alevi vatandaşların desteğiyle, üyelik aidatları ve bağışlar ile ayakta kalmaya çalışan kurumlardır. Dolayısıyla gelir gider tablosunda istikrar sağlamak zor olduğu gibi verilebilecek hizmetler de bu ekonomik kapasite doğrultusunda kısıtlanmaktadır. Cemevlerinin ibadethane statüsüne kavuşmasının ekonomik anlamda getireceği iyileşme cemevlerinin yeni eğitimlere, kültürel faaliyet ve projelere yönelik atılımlar yapmasını, geleneğin aktarılış biçimlerinin çeşitlilik göstermesini sağlayacaktır. Bu bakımdan daha önce de değinildiği üzere statü meselesi çok yönlü ele alınması gereken komplike bir meseledir.

Eğitim faaliyetleri ve gelenek aktarımı açısından karşılaşılan problemler genel olarak ele alındığında cemevlerinin kendi içerisinde ya da federasyonlar aracılığıyla bir araya gelerek yapabileceği çalışmalar, akademisyen ve araştırmacıların tarihsel, sosyal ve siyasal bağlamı da ele alarak gerçekleştirebileceği yeni çalışmalar, devlet kurumları ve Alevi topluluğunun görüşleri ile bir araya getirildiğinde bu problemlere yönelik çözümler daha sağlıklı bir şekilde çözüme

kavuşturulabilecektir. Problemlerin çok yönlü oluşu onlara yönelik gerçekleştirilecek çözümlerin de çok yönlü ve uzlaşmacı bir yapıda olmasını gerektirmektedir.

Alevi gelenek ve değerlerinin gelecek kuşaklara doğru ve sağlıklı bir şekilde aktarımı bu tarz problemlerin yapılacak çalışmalarla tespit edilip çözümüne yönelik ciddi adımların birlikte atılması ile gerçekleşebilecektir. Sadece devlet tarafından yürütülen "Alevi açılımının" bir yere varamadığı gibi sadece Aleviler tarafından yürütülen çalışmalar da ulusal ve yaygın anlamda yeterli olmayacaktır.

6. SONUÇ

Alevilik, Hak-Muhammed-Ali ekseninde sahip olduğu dünya ve evren tasavvuru, dede-talip ilişkisi, cem ritüeli, ehl-i beyt ve on iki imamlar sevgisi, semah, bağlama, Zülfikar gibi unsurları, lokma ve kurban kavramlarına bakış açısıyla Anadolu'da yaygın bir başka inanç biçimi olan Sünni İslam'ın çizgisinden ayrılmaktadır. Onun bu farklılığı akademik literatürde heterodoks ya da gayr-i müteşerri gibi kavramlarla bir arada anılmasına neden olmuştur.

Bugün Alevi denilince akıllarda canlanan kavramın, tarihi ve kültürel anlamda izi sürüldüğünde üç farklı kavram alanı ile karşılaşabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu kavramlar; İslam tarihi açısından Ali'yi takip edenler anlamında kullanılan Alevi kavramı, özellikle Anadolu ve İran coğrafyası ağırlıklı olmak üzere çeşitli Türkmen obalarının devletle özdeşleşen yerine farklı inanç ve gelenekleri takip etmesinden ötürü Kızılbaş olarak adlandırılması ve 19. yüzyıldan günümüze değin Kızılbaş olarak anılan toplulukların ilgili dönemde maruz kaldığı kötü anlamları değiştirmek maksadıyla kullanılmaya başlanan ve gittikçe yaygınlaşan Alevi kavramı olarak değerlendirilebilir.

İslam tarihi dönemindeki Alevi kavramının çoğunlukla Arap topluluklarını işaret edip Ali'yi takip edenleri betimlediği görülmektedir. Kızılbaş olarak nitelenen Alevi toplulukları ise ağırlıklı olarak Türkmen aşiretlerinden oluşmakta bu adı alma süreçleri üç-dört farklı rivayetle açıklandığı görülmektedir. Bu rivayetler arasında Hz. Muhammed'in Mirâc dönüşü Kırklar meclisine uğradığı anlatı da yer almaktadır.

Kırklar meclisinde Hz. Ali'nin kendi kanını akıtınca orada olmayan Selman Fârisi'nin kanının uçup cama gelmesi olayı ve Aleviliğin soydan aktarılan, Alevi doğularak Alevi olunan bir inanç sistemi olması göz önüne alındığında "kan ile verilen" bir sözü işaret ettiği düşünülebilir. Yine bu bağlamda kan ile verilen bu söz ile Hz. Muhammed-Hz. Ali ilişkisinin dolayısıyla Kırklar Meclisi'nin temsil ettiği Hakk'ın yolunu takip etmeyi hatırlatması arasında bir ilişki kurulabilir.

Kızıl rengi ile Alevi toplulukları arasında sürekli olarak kurulan bu ilişki sembolik olarak bu anlatıyı hatırlatma işlevini üstleniyor gibidir. 19. yüzyıldan günümüze kadar kullanılmakta olan Alevi kavramı ise bugün Arap ya da Anadolu coğrafyasından çok daha geniş bir coğrafyayı ve çok daha geniş bir etnik grubu karşılaması açısından İslam tarihinde yer alan Alevi kavramından farklılık göstermektedir.

Türklerin Anadolu'ya gelişlerinden başlayarak Osmanlı-Kızılbaş çatışmalarının yoğun yaşandığı yüzyıllardan günümüze değin gelen tüm bu süreçte Aleviler sahip oldukları geleneksel bilgileri, inanç ve ritüellerini kapalı, içe dönük bir toplum modeli benimseyerek ağırlıklı olarak sözlü kaynaklar olmak üzere buyruk, şecere vb. yazılı kaynakları da kullanarak günümüze taşımayı başarmışlardır. Her devirde asimilasyona uğramaktan korkmuş, ibadetlerini ve ritüellerini merkezi otoriteden uzakta kırsal bölgelerde sürdürmüşlerdir.

Alevi ritüelleri ve toplumsal-sosyal düzenleri hayatın merkezi otoriteden uzak bir şekilde yaşandığı bu dönemlerinde ocak yapıları etrafında şekillenmiş, dede-talip ilişkisinin odağında kurulan bu ocak sistemleri cem ibadetinin yapıldığı, lokma hizmetlerinin verildiği dedenin taliple buluştuğu mekânlar olarak ön plana çıkmaktadır. Ehl-i beyt soyundan geldiğine inanılan (sözlü aktarım ve şecerelerle bu durumu destekleyen) dönemin karizmatik özelliklerine sahip kişiler tarafından kurulan bu ocaklar merkezi otoriteden uzak olan Alevi toplulukların sosyal, hukuki vb. düzenlerinin oluşması ve sürdürülmesine katkı sağlamışlardır. Dedenin sahip olduğu otorite ve üstlendiği işlevler ocaktan aldığı bu elden, soydan gelmektedir.

Cem törenleri ve lokma hizmetlerinin bu dönemde dedenin evi, köyün en büyük evi, ocak evi ya da müsait olan bir evde yapıldığı ve bu evlerin Alicem evi, musahip evi gibi çeşitli adlar aldığı da bilinmektedir. Ritüellerin yapıldığı net bir mekânın olmayışı Alevilikte ritüel-mekân ilişkisinin güçlü olmadığını ritüelin kendisinin mekânın önüne geçtiği ve sosyal ilişkilerin önemini gösterir niteliktedir. Alevilikte asıl ibadethanenin insanların gönlü olduğu, gönül kırmaktansa gönüller inşa etmenin daha değerli olduğu ve ancak kalp temizse Hakk'a ulaşılabileceği görüşlerinin temeli ritüel-mekân ilişkisinin sınırlarını da çizmektedir. Bununla birlikte ibadet etmek için fiziksel bir mekâna da ihtiyaç vardır çünkü Alevi ritüellerinin büyük bir çoğunluğu topluluğun bir arada olmasını gerektirmektedir. Geleneksel Alevilik söz konusu olduğunda bu mekân ihtiyacı ocaklar ve köy evleri

tarafından karşılanmıştır. Kent ortamında gelişen Modern Alevilik ise bu durumu başlangıçta küçük toplulukların kendi evlerinde ritüeller gerçekleşmesiyle çözmeye çalışmışken zamanla ritüellerin daha büyük kitlelerle kamusal alana taşınma ihtiyacı doğmuş bu da bugün kent ortamlarında yaygın bir şekilde görülen cemevi yapılarını ortaya çıkarmıştır.

1960'lı yıllardan itibaren özellikle kentlere doğru yoğun bir göç dalgası başladığında kentlerin sahip olduğu sosyal ve ekonomik şartların Alevi topluluklarını da cezbetmesi gerek yurt içine gerek yurt dışına yoğun bir Alevi göçü başlamasına neden olmuştur. Bu göçlere değin ağırlıklı olarak kırsal bölgede varlığını sürdüren Alevi inançları, ritüelleri ve gelenekleri kentlerde kendisine varlık alanı bulmakta zorlanmış, tanınırlığın olmadığı bu ortamda gizlenme gereksinimi duyulmuştur. 1980'li yılların liberal ve küreselleşen ortamı, insan haklarının ve kimlik hareketlerinin durdurulamaz rüzgârı Alevi topluluklarının da üzerinden esmiş, Aleviler kent ortamlarında örgütlenme faaliyetlerine başlayarak iktidar mekanizmalarından kendi öz kimliklerine ve inançlarına yönelik haklarını talep etmeye başlamışlardır.

Alevi topluluklarının bu örgütlenmelerin bir sonucu olarak 1990'lı yıllarda hız kazanan dernekleşme ve vakıflaşma faaliyetleri aracılığıyla cemevi yapıları kurulmuştur. Bu faaliyetlerin hız kazanmasında en büyük rolü 1980'li yıllardan itibaren başlayan siyasal-sosyal çatışmaların Alevi-Sünni çatışmasını da alevlendirerek Maraş'ta, Çorum'da gerçekleşen olaylara 1993 yılında Sivas Madımak'ta gerçekleşenlerin son noktayı koyması, Aleviler'in siyasal-sosyal haklarını, dini ve kültürel değerlerine ilişkin haklarını seslerini çıkartarak talep etmeye başlamaları oynamıştır. Akademik yayınlarda da özellikle Sivas Madımak katliamı bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir.

Kent ortamlarına göçen ilk kuşaklar daha sonra gelecek kuşaklar için temeli atmıştır denilebilir. Bu kuşak, şehre adapte olma sürecinde hayati ihtiyaçlarını kazanma mücadelesi, Alevi olmayan topluluklar ile bir arada yaşama tecrübesini edinirken gelenek ve ritüellerini ev harici yaşatabilecekleri, aktarabilecekleri kamusal alandan mahrum kalmıştır. Bu kuşağın belirli bir ekonomik seviyeye ulaşmış, kendini eğitim ve sosyal anlamda yetiştirmiş kuşakları ile dönemin sosyoekonomik arka planı bir araya geldiğinde örgütlenme ve kamusal alanda hak talep etme hareketleri başlamıştır.

Kamusal alanda kendilerine yer bulamayan, kentlerdeki diğer topluluklar tarafından yeterince tanınmayan ve kendilerini anlatamayan Aleviler, kurulan dernekler aracılığıyla bir araya gelmeye başlamış, kentlerde sosyalleşerek kendi gelenek ve kültürlerini yöresel anlamda da olsa yaşatmaya çalışmışlardır. Kırsal bölgelerde ocak aracılığıyla sürdürülen cem ve lokma hizmetleri kent ortamlarında kurulan dernek ve vakıflar aracılığıyla devam ettirilmiş, cemevlerinde cem, lokma ve cenaze hizmetleri öncelikli hizmetler olarak yer almıştır.

Alevilerin kentin kalabalık ve karmaşık nüfusu içerisinde bir araya gelerek sosyal ilişkiler kurdukları, dini ve kültürel ritüellerini sürdükleri bu cemevleri aynı zamanda Alevilerin siyasal ve sosyal anlamda kimliklerini benimsemesine, hukuk mücadelesine başlamalarına da aracılık etmiştir. Bu bakımdan cemevleri Aleviler için hatırlama figürleri aracılığıyla bir kültürel bellek mekânına dönüşmüş, Aleviler kent ortamlarına ilk geldiklerinde uzak kaldıkları kültürel kimliklerini, belleklerini cemevleri üzerinden yeniden hatırlamış ve kent odaklı yeniden inşa etme sürecine girişmişlerdir. Alevi olmayan bireyler açısından cemevlerinin varlığı ise Aleviliğe yönelik kendiliğinden öğrenme sürecinin somut bir parçası olarak değerlendirilebilir.

Alevi geleneğinin aktarılabilmesi ve sürdürülebilmesi için cemevlerinde verilen eğitim faaliyetleri ön plana çıktığı görülmektedir. Cemevlerindeki eğitim faaliyetleri dini kapsamdaki eğitimler, kültür/sanat/akademik eğitimler ve meslek/hobi eğitimleri olarak üç temel alt başlık altında incelenebilir.

Dini kapsamda sayılabilecek eğitimler Alevi gelenek ve inancının devam ettirilmesi için gerekli bilgiyi sunan, özellikle Alevi olan kişilere hatta bazen Alevilik içerisinde de daha seçkin bir konumda olan kişilere (örneğin dedelik eğitimi yalnızca ocakzade dede soyundan gelenlere) verilmektedir. Bu eğitimler söz konusu olduğunda semah, zâkirlik, bağlama ve dedelik eğitimleri ön plana çıkmaktadır.

Kültür/sanat/akademik kapsamdaki eğitimlere Alevi olmayan kişilerin de katılabildiği enstrüman, tiyatro, okula destek (İngilizce, matematik vb.), sınavlara hazırlık (LGS, YKS gibi) ya da çeşitli akademisyenlerin davet edilip Alevilik hakkında eğitimlerin verildiği seminerler örnek verilebilir. Kent ortamında okul ve iş hayatının getirdiği yoğunluktan çocuklarına yeterli bilgiyi veremeyen ebeveynler, ritüellere yeterince katılamayan Aleviler bu eğitimler aracılığıyla Alevi topluluklarının içine daha kolay entegre olmuştur.

Meslek/hobi kapsamındaki eğitimler ev hanımlarına, gençlere ve ihtiyacı olan kişilere yönelik olup genellikle belediyenin İSMEK, İŞKUR gibi çeşitli platformlarından destek alınarak mekân olarak cemevinde verilen, çoğunlukla dönem dönem verilen sürekliliği olmayan eğitimlerdir denilebilir. Bu eğitimler de Alevi olmayan çevrede yaşayan kişilerin başvurularına açık olmakla birlikte aslında bir bakımdan mekân olarak cemevinde yapılması, Alevilerin yoğun bulunduğu, ritüellerin gerçekleştiği ve hatırlama figürleriyle dolu bir mekânda yapılması Alevilere yönelik kendiliğinden öğrenmeyi de beraberinde getirmektedir.

Alevi geleneğinin, dini ve kültürel ritüellerinin kent ortamlarında gelecek kuşaklara aktarılması noktasında ön plana çıkan dini kapsamda yer alan temel eğitimlere bakıldığında semah, zâkirlik ve dedelik eğitimlerinin ön planda olduğu görülmektedir. Ayrıca müzikal bir enstrüman olup Alevi ritüellerinin vazgeçilmez bir parçası olan bağlama (telli kuran) da Alevi kültüründe sahip olduğu değer ve konum açısından dini ve kültürel eğitimlerin kesişim kümesi olarak değerlendirilebilir.

Cemevlerinde verilen eğitim faaliyetlerinin gelenek aktarımı üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yapılan bu çalışmada araştırma kapsamında İstanbul'un her iki yakasından üç olmak üzere toplamda altı cemevine ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Cemevlerinin yöneticileri, eğitmenleri, dedeleriyle gerçekleştirilen saha çalışmasında 22 farklı kişiyle sözlü mülakatlar yapılmış, elde edilen veriler literatür verileriyle desteklenmiştir. Aleviliğin sahip olduğu dini ve kültürel değerleri özellikle genç Alevi kuşaklarına aktarılmasına odaklanıldığından dini kapsamdaki eğitimler ele alınmış, mülakat sorularında bu eğitim faaliyetlerine yönelik sorular sorulmuştur.

Saha çalışmasından elde edilen verilere göre cemevlerinde gerçekleştirilen eğitim faaliyetlerinin büyük çoğunluğunun (bağlama kurslarında aidat alınabiliyor) gönüllülük esasına bağlı olduğu ve ücretsiz bir şekilde verildiği görülmüştür. Semah, bağlama gibi eğitimlerde Alevi olmayan kişilerin katılımı söz konusu olabilirken cem ritüellerinin önemli makamlarından dedelik ve zâkirlik eğitimleri söz konusu olduğunda Alevi kimliği ayrı bir önem taşıdığı görülmüştür. Bu bakımdan bağlama ve semah eğitimleri Aleviliğin tanıtılması, diğer kültür ve topluluklarla iletişim kurulması açısından bir köprü işlevini de üstlenebilirken zâkirlik ve dedelik eğitimlerinin ritüellerin yönetilmesi-gerçekleştirilmesine yönelik geleneksel ve dini bilgileri içerdiğinden daha kapalı bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Semah ve

bağlama eğitimlerinin yarı formal ve gruplar halinde gerçekleştirilirken zâkirlik ve dedelik eğitimlerinin informal bir şekilde usta-çırak ilişkisi çizgisinde gerçekleştirilmesi de bu durumu destekler niteliktedir.

1990'lı yıllardan itibaren sayısı gittikçe artan cemevlerinin verdikleri hizmet ve işlevleri, kuruluş biçimleri ve formları ya da cemevine devam eden toplulukları göz önüne alındığında birbirinden farklı ekol ve düşünceleri barındıran mekânlar oldukları dolayısıyla farklı tipolojilere sahip oldukları söylenebilir. Yol bir sürek binbir felsefesinin de etkisiyle Alevilik yoluna bakış açısıyla, siyasal-sosyal söylemlerine, bulundukları coğrafi konum vb. durumlara göre değişen bu farklı tipolojilerde eğitimin verilme biçimi ve içeriği de farklılık göstermektedir. Örneğin devam eden topluluklar açısından bakılırsa ağırlıklı olarak Hubyar ocağına bağlı kimselerin gittiği bir cemevinde öğretilen ana semah Hubyar semahı olup öğretilecek deyişler de ona göre şekillenecektir. Birden fazla topluluğun süreklilik göstererek gittiği cemevlerinde bölgesel semahlarda çeşitlilik olacağından eğitimin içeriği de o ölçüde zenginleşecektir.

Araştırma kapsamında ziyaret edilen cemevlerinde farklı tipolojiler görülse de eğitimler söz konusu olduğunda Alevilik yolu açısından ortak değerlerin ön plana alındığı görülmektedir. Eğitmenlerin niteliği, eğitim içeriklerindeki temel değerler, öğrencilerin niteliği söz konusu olduğunda ortak görüşler, benzer düşünceler farklı söylemlerle dile getirilmektedir. Örneğin her isteyen zâkirlik yapabilir görüşü genel olarak kabul görürken bu görüşün içerisi zâkirlik makamının edep erkân açısından bir ağırlığı olduğu, sadece iyi bağlama çalınmasının yeterli olmadığı, deyişler söylenir, bağlama çalınırken aşk haline varılmasının gerekliliği gibi daha özel niteliklerle donatılmış dolayısıyla farklı bir çerçeve çizilmiştir.

Aynı durum dedelik eğitimlerinde temelde dede soyundan gelmenin dedelik postuna oturmak için ilk ve en önemli adım olmasına rağmen dedenin sahip olması gereken erdemlere sahip olmaması (adaletsiz olmak, yalan söylemek, kötü örnek olmak vb.), Alevilik tarihine, yoluna ilişkin yeterli bilgisi olmaması, iyi iletişim kuramaması gibi durumlar söz konusu olduğunda Alevi topluluğunda yeterli bir saygınlığa kavuşamayacağından o makama oturamayacağına da dikkat çekilmektedir. Bu noktada her iki örnekte de söz konusu makama ilişkin genel görüşün cemevlerinde ortak olduğu görülürken özel niteliklere işaret eden

söylemlerin farklı cemevlerinde ön plana çıkarılan görüşler olduğuna dikkat çekilmelidir.

Cemevlerinde özellikle dini kapsamda verilen eğitim faaliyetleri; gelenek ile dini değerler açısından esas noktaları oluşturan makam ve ritüellere yönelik algıların aktarılan kuşakların kolektif belleğinde şekillenmesini, değişmesini de sağlamaktadır. Bu nedenle eğitimleri veren kişiler, eğitim biçimleri ve içerikler sadece geçmişin değerlerini bugüne aktarmakla kalmayıp gelecek yıllardaki Aleviliğin kent ortamlarına, yeni yaşam şartlarına adaptasyonunu sağlamakta, yeniden inşa edilmesine yardımcı olmaktadır.

Cemevlerinin 1990'lı yıllarda ağırlık kazanan kuruluş ve yaygınlaşma süreci nasıl bugünün kent ortamlarındaki Aleviliğini inşa ettiyse verilen eğitim faaliyetleri ve üstlendikleri işlevler de bilinçli olarak günümüz ve gelecek yılların Aleviliğini inşa edecek araçlara dönüşmektedir. Bu bakımdan bu eğitimler ciddiye alınmalı, eğitimlerin niteliğine, biçimine, katılımına ilişkin çalışmalar gerçekleştirilmelidir.

Alevi dedelerinin, yöneticilerinin eğitmenlerinin bir araya gelerek oluşturabileceği ortak müfredat ve değerlerin geleneğin aktarılması ve Aleviliğin geleceğini nasıl etkileyebileceği konusuna da değinilmelidir. Böyle bir adımın atılmasının olumlu ve olumsuz sonuçlarına ilişkin sorular sorulduğunda; ritüel ve söylemlerde ortak bir kararla hareket edilmesi, çeşitli Alevi topluluklarının bir araya gelmesi, birlik ve beraberliği arttırmasının yanında kolektif hafızada yer alan doğru ve ortak bilgilerin bir araya gelerek aktarılmasını sağlaması açısından olumlu etkileri olabileceği görüşleri mevcuttur.

Böyle bir çalışma gerçekleştirildiğinde eğitmenlerin niyeti, niteliği, katılımcıların durumu daha da önem kazanmaktadır. Ortak müfredatın oluşturulmasının olumsuz sonuçları ise ritüellerde tek tipleşme, kalıplaşmaya neden olabileceği, bu durumun Aleviliğin zenginliği sayılan yol bir sürek binbir yaklaşımına zarar vereceği, geçmişin zengin ve çeşitli kültürel değerlerinin zaman içerisinde unutulabileceği ve bu doğrultuda çeşitli sorunlar ortaya çıkarabileceği şeklinde belirtilmiştir.

İster eğitimlerin mevcut durumu olsun ister ortak bir müfredat olsun kaynak kişilerin üzerinde ısrarla durduğu konulardan birisi de aile içi eğitimin önemidir. Cemevleri her ne kadar imkânlar dahilinde eğitimler aracılığıyla gelen kişilere Alevi

geleneğine, Alevi inancına yönelik bilgiler sunsa da en önemli unsurun yine ailelerin tutumu, ailelerin çocuklarına verdiği bilgiler ve değerler eğitimi olduğu görüşüne dikkat çekilmiştir.

Ailenin çocuğa Pir'in ne olduğunu, neden cem olduklarını, Alevi bir bireyin nasıl eline beline diline sahip olması gerektiğini anlatması ya da Alevi olarak yaşaması çocuğa sözlü olarak olmasa da etkileşim yoluyla bir aktarım gerçekleştirmektedir. Böyle temel bir eğitimi almamış/alamamış kuşakların yetişmesi Aleviliğin doğru ve yeterli bir şekilde aktarılmasını zorlaştıracağı gibi Aleviliğin kent ortamlarında sürdürülebilirliğini de etkilemektedir.

Günümüzde Alevi gençlerinin tıpkı diğer inanç biçimlerinde yaygın olarak görüldüğü gibi yoldan uzaklaşması, ritüellere katılmaması, inanca yönelik bilgi almaya isteksiz olması geleneğin ve inancın sürdürülmesi için en önemli problemlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Yakın dönemde bütün dünyayı etkisi altına alan koronavirüs salgını her yeri olduğu gibi cemevlerini de etkilemiş, cemevlerinde eğitim faaliyetleri de başta olmak üzere birçok faaliyet durdurulmuştur. Koronavirüsün eğitim ve aktarım sürecini olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Bu durumun en önemli etkilerinden biri durdurulan eğitim faaliyetleri yeniden başlatıldığında öğrenci sayısında görülen azalmadır.

Eğitim faaliyetlerine katılımın azalması, gelenek aktarımında da aksamalara neden olmaktadır. Bireyselliğin sosyalleşmenin önüne geçmeye başladığı modern çağda sosyal bir varlık alanına sahip Alevi gelenek ve inanç sisteminin bireyselleşmeye karşı verdiği mücadele büyük ölçüde sözlü gelenek ve ritüeller üzerinden ilerlemektedir. Dolayısıyla aile içerisinde ve topluluk etkileşimleri ile aktarılan bilgilerin önemli bir kısmını akademik çalışmalarda ya da yazılı kültürde bulmak mümkün değildir.

Alevi gelenek ve inanç sistemi; özellikle kent ortamında gelişmeye, değişmeye, adapte olmaya çalışan, sınırları henüz kesinleşmemiş canlı bir yapıya sahiptir. Bu canlı yapının sahip olduğu birikim, kültür, gelenek ve ritüeller modern toplum şartları nedeniyle aile içerisinde yeterince aktarımın gerçekleşemediği durumlarla karşılaştığında, kültür ve inanca ilişkin unsurlar cemevlerindeki eğitimler aracılığıyla korunmaya çalışılsa da aktarılacak kişi sayısındaki azalma gelecek için tehlike çanlarını da çalmaktadır. Zira cemevleri bu eğitimler aracılığıyla sadece

bilgiyi aktarmamakta, bilgiyi aktaracak kişileri yetiştirme işlevini de üstlenmektedir. Dolayısıyla geleneğin aktarıcısı olacak yeni neslin bu konuda isteksiz olması, bilgiyi almak istememesi sadece günümüz gelenek ve kültür aktarımını değil, aktaracak kişilerin sayısında da düşüş yaşandığından gelecek açısından da önemli sonuçlar doğuracaktır.

Cemevlerinin sahip olduğu genel işlev ve politikalar düşünüldüğünde; geleceğe yönelik yeni faaliyetleri statü meselesi gibi daha siyasal ve hukuki problemleri çözmeye odaklanıldığı kadar gençleri cemevine çekmek, onlara Aleviliği doğru ve iyi bir şekilde aktarabilmek gibi kültürel ve toplumsal süreçlerle de ilgilenilmelidir. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta konunun tek yönlü değil çok yönlü ele alınması olmalıdır. Sadece devletten talep edilen haklar, akademik çalışmalar ya da Alevilerin kendi içerisinde gerçekleştirdiği çalışmalar Aleviliğin bugün içerisinde bulunduğu sosyal, siyasal, hukuki ya da eğitim/gelenek sorunlarını çözmekte yetersiz kalacaktır. Önemli olan tüm bu kutupların ciddi bir niyetle bir araya gelerek soruna yönelik tespitleri yapması, çözüm önerilerini yine bu çok yönlü bakış açısıyla ele alarak uygulamaya koymasıdır.

KAYNAKÇA

A) Yazılı Kaynaklar

Açıkel, Yusuf. 2009. **Kur'an ve Hadisler Işığında Geçmişten Günümüze Ehl-i beyt.** Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Akçora, Ergünöz. 1996. Türk Tarihinde Göçler ve Önemli Sonuçları. **Bilig,** 241-246.

Akın, Bülent. 2019. Kültürel Belleğin Kutsal Taşıyıcıları: Alevi Cem Zâkirleri. **Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi**, 93-109.

Aktürk, Hamit. 2017. Cemevlerinin Sosyal Sermaya Artırıcı ve Rehabilite Edici Fonksiyonları. **Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, 65-86.

Altın, Alper. 2019. Türk-İslam Sanatı Geometrik Süslemesinde Ali İsminin Üç Kollu Çarka Uyarlanması. **Akademik Hassasiyetler**, 23-54.

Arslan, Muhammet. 2020. Anadolu Türk Mimarisinde Zülfikar Tasvirleri . **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi,** 235-275.

Assman, Jan. 2018. **Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik.** İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Atalay, Besim. 1991. **Bektaşilik ve Edebiyatı.** İstanbul: Ant Yayınları.

Babinger, Franz.; Köprülü, Fuad. 1996. **Anadolu'da İslamiyet**. İstanbul: İnsan Yayınları.

Bahçekapılı, Mehmet. 2013. **Yeni Eğitim Sisteminde Seçmeli Din Dersleri İmkânlar, Fırsatlar, Aktörler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri.** İstanbul: İLKE İlim Kültür Derneği.

Barkan, Ömer Lütfi. 1940. Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak- Vakıflar ve Temlikler. **Vakıflar Dergisi,** 279-386.

Cem Vakfı. 2000. **Anadolu İnanç Önderleri 1. Toplantısı Alevi İslam İnancının Öncüleri Dedeler, Babalar, Ozanlar Ne Düşünüyor? 16-19 Ekim 1998**. İstanbul: Cem Vakfı Yayınları.

_____ 2016. **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Büyük İdare İzzettin Doğan ve Diğerleri Türkiye Davası Kararı.** Strazburg: Cem Vakfı.

Connerton, Paul. 2019. **Toplumlar Nasıl Anımsar?** İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Çatlı Özen, Gökçen. 2013. İstanbul'da 3 Cemevine Devam Eden Alevi Topluluklarda Kentleşme Bağlamında Kültürel Aktarım. Doktora Tezi. İstanbul Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dressler, Markus 2016. **Türk Aleviliğinin İnşası Oryantalizm, Tarihçilik, Milliyetçilik ve Din Yazımı.** İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Eagleton, Terry. 2021. **Kültür**. İstanbul : Can Yayınları.

Ekici, Metin. 2008. Geleneksel Kültürü Güncellemek Üzerine Bir Değerlendirme. **folklor/edebiyat**, 33-38.

Erden, Münire. 2017. **Eğitim Bilimlerine Giriş**. Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Eröz, Mehmet. 1990. **Türkiye'de Alevilik ve Bektâşilik.** Ankara: Kültür **Bakanlığı**

Es, Murat. 2006. Alevist Politics of Place and the Construction of Cemevis in Turkey. Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Fayda, Mustafa [21.12.2021]. Muhammed. Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi:https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed

Fığlalı, Ethem Ruhi 2006. **Türkiye'de Alevilik Bektaşilik**. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.

_____[21.12.2021] Ali. Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/ali

Gölpınarlı, Abdülbaki. 1969. **100 soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler.** İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Halbwachs, Maurice. 2019. **Kolektif Bellek**. İstanbul: Pinhan Yayınları.

Hobsbawn, Eric; Ranger, Terence. 2020. **Geleneğin İcadı**. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Hockett, Charles F. (1960). The Origin of Speech. **Scientific American 203**, 88–111.

İlhan, M. Emir. 2018. **Kültürel Bellek Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Hatırlama.** Ankara: Doğubatı Yayınları.

İnan, Abdülkadir. 1986. **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar.** Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

Karakaya-Stump, Ayfer. 2016. **Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık Alevi Kaynaklarını, Tarihini ve Tarihyazımını Yeniden Düşünmek.** İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Karamustafa, Ahmet. 2020. Anadolu'nun İslamlaşması Bağlamında Aleviliğin Oluşumu. **Kızılbaşlık Alevilik Bektaşilik - Tarih, Kimlik, İnanç, Ritüel** ed. Yalçın Çakmak, İmran Gürtaş İstanbul: İletişim Yayınları: 43-54).

Karaoğlan, Hamza. 2015. Anadolu'da Hz. Ali Tasavvurları: Kahramanmaraş Örneği. **KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 37-70.

Koç, Almira 2019. Baba Mansur Ocağı Anlatıları: Tunceli Örneği. **Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu (3-5 Ekim 2019) Tam Metin Bildiriler Kitabı** Çanakkale: TOKÜAD Yayınları: 465-480.

Koç, Almira; Koçak Aynur. **Kültürel Bellek Mekânı Olarak Cemevleri: Garip Dede Cemevi Örneği,** Sosyal Bilimler Işığında Doğa, İnsan, Toplum ve Kültür. ed. Doç Dr. Mustafa Açа, Doç. Dr. Mustafa Ali Yolcu, Çanakkale: Paradigma Akademi: 97-117

Koçak, Aynur; Koç, Almira. 2021. Türkiye Üniversitelerinde Alevilikle İlgili Tezler Üzerine Bir İnceleme (1990-2020). **folklor/edebiyat,** 193-210.

Komisyon. *1826* **Garip Dede Türbesi Koruma Onarma ve Yaşatma Derneği.** İstanbul: Garip Dede Dergâhı.

Köprülü, Fuad. 1976. **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Köse, Serkan. 2017. Alevilikte Kurban Ritüeline Yapısal-İşlevsel Yaklaşım. **Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergi*si*,** 149-171.

Kurtarır, Erhan.; Ökten, Ayşe Nur. 2018. Planlama Kurumunun Görmedikleri; Kimlik ve İbadet Mekânı Olarak Cemevleri. **METU JFA,** 1-26.

Lavenda, Robert H.; Schultz, Emily A. (2019). **Kültürel Antropoloji Temel Kavramlar**. Ankara : Doğubatı Yayınları.

Maden, Fahri. 2015. Yeniçerililk-Bektaşilik İlişkileri ve Yeniçeri İsyanlarında Bektaşiler. **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,** 173-202.

Mangion, Claude. 2015. Gelenek, İletişim ve Toplumsal Yeniden Üretim Üzerine. **Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi,** 153-167.

Massicard, Elise. 2017. **Türkiye'den Avrupa'ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması**. İstanbul: İletişim Yayınları.

Melikoff, Irene. 1993. **Uyur İdik Uyardılar Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları**. İstanbul: Cem Yayınevi.

_____ 2010. **Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe.**İstanbul:Cumhuriyet Kitapları

_____ 2011. **Kırklar'ın Ceminde.** İstanbul: Demos Yayınları.

Nora, Pierre. 2006. **Hafıza Mekânları.** Ankara: Dost Yayınları.

Ocak, Ahmet Yaşar. 1987. Türklerde Fikir ve Düşüncenin Türk Devletlerinin Kuruluşlarındaki Rolü. **Tarihte Türk Devletleri,** 371-376.

_____(1994). Türkiye'de Anadolu Selçukluları Din ve Tasavvuf Tarihi Araştırıcılığı Hakkında Bazı Düşünceler. **III. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Seminerleri (20-22 Mayıs 1993)** Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi: 21-26

_____2020. Türk ve Türkiye Tarihinde İslâm'ı Çalışmak yahut "Arı Kovanına Çomak Sokmak", **Kızılbaşlık Alevilik Bektaşilik Tarih-İnanç-Kimlik-Ritüel** ed. Yalçın Çakmak, İmran Gürtaş İstanbul: İletişim Yayınları: 55-70).

_____[15.12.2021]. Alevî Maddesi. Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/alevi

_____[03.15. 2022]. Hacı Bektaş-ı Veli. Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/haci-bektas-i-veli

Ocaktan Şehir Cemevine Sorunlar ve Çözüm Önerileri Çalıştayı Sonuç Raporu. 2015. ed. Doç. Dr. Hüseyin Gümüş, Doç. Dr. Erdal Aksoy. Doç. Dr. Nihat Yazılıtaş. Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi. Ankara.

Öz, Mustafa. [22.03.2022]. Zülfikar . Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi : https://islamansiklopedisi.org.tr/zulfikar

Özdemir, Cafer. 2018. Alevi-Bektaşi Kültüründe "Lokma" Geleneği. **IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı** Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Velî Araştırmaları Uygulama: 247-264.

Savaş, Saim. 2018. **XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik.** Ankara: Türk Tarih Kurumu.

TDK, [12.11.2021]. Güncel Türkçe Sözlük. Türk Dil Kurumu Sözlükleri: https://sozluk.gov.tr/

_____ [25.03.2022]. Güncel Türkçe Sözlük. Türk Dil Kurumu Sözlükleri: https://sozluk.gov.tr/

_____ [25.03.2022] Güncel Türkçe Sözlük. Türk Dil Kurumu Sözlükleri: https://sozluk.gov.tr/

_____[25.03.2022]. *Güncel Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Sözlükleri: https://sozluk.gov.tr/

_____ [26.03.2022]. *Güncel Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Sözlükleri: https://sozluk.gov.tr/

_____[28.03.2022] *Güncel Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Sözlükleri: https://sozluk.gov.tr/

Türkdoğan, Orhan. 1995. **Alevi Bektaşi Kimliği Sosyo-Antropolojik Araştırma.** İstanbul: Timaş Yayınları.

Üzüm, İlyas. 2020. **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik.** Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

_____ [15.12.2021]. Kızılbaş. Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/kizilbas

Yaman, Ali. 2011. Alevilikte Ocak Kavramı: Anlam ve Tarihsel Arka Plan. **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,** 43-64.

Yıldırım, Erdal. 2012. Cemevleri ve Cemevlerinin Dini ve Sosyal Fonksiyonları. **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** 157-176.

Yıldırım, Rıza. 2018. **Geleneksel Alevilik İnanç, İbadet, Kurumlar, Toplumsal Yapı, Kolektif Bellek.** İstanbul: İletişim Yayınları.

_____2020. **Aleviliğin Doğuşu Kızılbaş Sufiliğinin Toplumsal ve Siyasal Temelleri** *1300-1501*. İstanbul: İletişim Yayınları.

_____2020. Bektaşi Kime Derler?: "Bektaşi" Kavramının Kapsamı ve Sınırları Üzerine Tarihsel Bir Analiz Denemesi. **Kızılbaşlık Alevilik Bektaşilik Tarih-İnanç-Kimlik-Ritüel** ed. Yalçın Çakmak, İmran Gürtaş. İstanbul: İletişim Yayınları:71-108

Wakamatsu, Hiroki. 2016. Günümüz Alevilik Bektaşilik'te Müsahiplik Cemi. **II. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Hoşgörü ve Barış Sempozyumu (08-10 Ekim 2015).** Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi. Nevşehir: 236-244

B) Sözlü Kaynaklar

KK1: Ali Doğan. 7.05.1969, Tercan, Erzincan, İlköğretim Mezunu

KK2: Aydın Aydın. 6.11.1996. Boğazköy, İstanbul. Konservatuar Mezunu

KK3: Aziz Özer. 1.05.1963. Erzincan. Ortaöğretim Mezunu.

KK4: Celal Fırat. 10.04.1975. Pötürge, Malatya. Ortaöğretim Mezunu

KK5: Dursun Baş.1.02.1966. Zile, Tokat İlköğretim Mezunu

KK6: Emre Sayın. 11.12.1996. İstanbul. Lisans Mezunu

KK7: Erdal Ahi. 8.08.1971. Çekerek, Yozgat. Ortaöğretim Mezunu

KK8: Erencan Çelik. 16.08.1995. İstanbul. Lisans Mezunu

KK9: Eren Yıldırım. 08.15.1988. Beyoğlu, İstanbul. Lisans Mezunu

KK10: Haydar Dönmez.20.04.1983.İstanbul. Konservatuar Mezunu

KK11: Hayali Hançer. 11.11.1985. Çekerek, Yozgat. Lisans Mezunu

KK12: Hüseyin Çalışkan. 1.09.1967.Suşehri, Sivas. İlköğretim Mezunu

KK13: Hüseyin Doğan. 1.01.1965. Malatya

KK14: İlhan Özer. 26.10.1980. İstanbul. Ortaöğretim Mezunu

KK15: Kanber Yıldırım. 10.08.1955. Arguvan, Malatya. Öğretmen Okulu Mezunu

KK16: Kemal Uğurlu. 1942. Erzincan

KK17: Mehmet Aydoğmuş.5.03.1950. Malatya. Ortaöğretim Mezunu

KK18: Mehmet Çamur. 25.03.1950. Arguvan, Malatya. Lisans Mezunu

KK19: Metecan Baydar. 30.09.1995. Kadıköy, İstanbul. Önlisans Mezunu

KK20: Muharrem Gök. 15.05.1977.Zile, Tokat. Ortaöğretim Mezunu

KK21: Nurettin Şahin. 1.07.1994. Yıldızeli, Sivas. Lisans Mezunu

KK22: Zeynel Abidin Koç.19.09.1969. Bergama, İzmir. Ortaöğretim Mezunu

EKLER

EK1: Garip Dede Cemevi

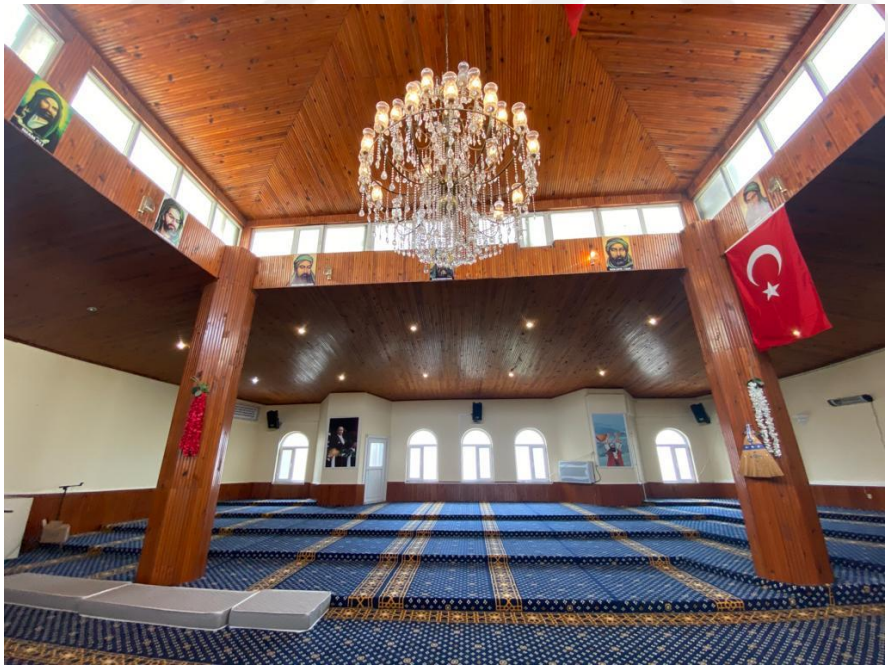
EK2: Garip Dede Cemevi’nde Bulunan Türbe

EK3: Bağcılar Cemevi Cem Salonu

EK4: Veli Baba Cemevi Cem Salonu

EK5: Kâzım Karabekir Cemevi Cem Salonu

EK6: Şahkulu Sultan Cemevi Cem Salonu Post Makamı

EK7: Ümraniye Cemevi Cem Salonu

